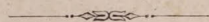

1012

MONUMENTA HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA ÆVI PRÆHISTORICI.

A KESZTHELYI SÍRMEZŐK.

IRTA

Dr LIPP VILMOS,

CSORNA-PREMONTREI RENDÜ KANONOK.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

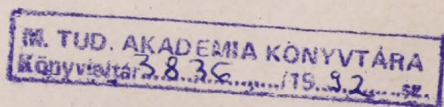
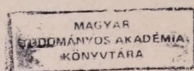
HÁROMSZÁZ HATVANHÁROM RAJZZAL.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1884.

355349

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

	Lap		Lap
Bevezetés	1	A nő- és gyermeksírok mellékletei	29
<i>Óskori nyomok</i>	2	<i>A gyöngyök</i>	30
<i>Római emlékek</i>	3	<i>A gyöngyöcsat</i>	31
A sírok.		<i>A lógók.</i>	
<i>A sírmezők általánosságban</i>	10	<i>Amulettek</i>	32
<i>A sírok. Városi sírmező</i>	10	<i>A földisz. A sodronyfűggők.</i>	
<i>Dobogó</i>	11	<i>A gyöngyös és gömböcsös fűggők.</i>	
<i>A temetkezés módjai.</i>		<i>A nagy karikafűggők.</i>	
<i>A sírok</i>		<i>A kosárkás fűggők</i>	34
<i>Az egyszerű eltemetés.</i>		<i>Fűggők lógó valamint lapos födelű kosárkákkal.</i>	
<i>A csontvázak minősége</i>	12	<i>Ezüst fűggők</i>	35
<i>A csontvázak fekvése</i>	13	<i>Bronz fűggők</i>	36
<i>Állatcsontvázak a sírokban.</i>		<i>A mellédisz.</i>	
<i>A tökéletlen elégetés a sírban</i>	14	<i>A gombosfejű, bunkósvégű és fűzőalakú tűk</i>	
<i>A tökéletes elégetés vagyis az urnasírok</i>	15	<i>A fülkanalas tűk</i>	37
A mellékletek.		<i>A lapátos és köröndös fejű tűk.</i>	
<i>Házi eszközök. Edények</i>	16	<i>A négyfelé hasított fokú tűk</i>	38
<i>Vegyesek</i>	17	<i>A római fibula</i>	
<i>Fegyverek</i>	18	<i>A frank fibula</i>	39
<i>Disztárgyak</i>	19	<i>A korongos fibula</i>	40
<i>Az övdisz.</i>		<i>A gyűrűk</i>	41
<i>Az övdisz fajtái</i>	20	<i>A kardisz ;</i>	
<i>Ezüst övdisz.</i>		<i>A kargyűrűk.</i>	
<i>Bronz övdiszek</i>	21	<i>A karpereczek</i>	42
<i>Gazdagabb férfisírok</i>	22	<i>A disztárgyak elosztása régiók szerint.</i>	
<i>Egyéb teljes övdiszek</i>	24	<i>A Dobogó.</i>	
<i>Az övdiszek szórványos részei. A csat</i>	26	<i>A városi sírmező</i>	43
<i>A szíjvégek.</i>		<i>Észrevételek.</i>	
<i>Alakos szíjvégek</i>	27	A sírmezők kora és népe	44
<i>Övkapcsok.</i>		<i>A sírmellékletek készítési módja és helye.</i>	
<i>A többi övdiszrészlet és a kerékdisz</i>	28	<i>Az itt lakott nép szokásai- és életmódjáról</i>	48
<i>Visszapillantás az övdiszekre.</i>		<i>A sírmezők valószínű kora</i>	49
		<i>Végyszó</i>	52

TÁRGYMUTATÓ AZ ÁBRÁKHOZ.

I. Tábla.

1. Fakupa. 16. l.
2. Ivócsésze. 11. l.
3. Kova. 17. l.
4. Aczél. 17. l.
5. Római vaskules. 17. l.
6. Orsógomb. 17. l.
7. Aggyagkorong. 17. l.
8. Csontmarkolat. 17. l.
9. Háromélű csonttárgy. 17. l.
10. Kelevézesat. 17. l.
11. Csontfésű. 17. l.
12. Gyermeksíp. 17. l.
13. u. a. 17. l.
14. Vasesörgő. 17. l.
15. Bronzsörgő. 17. l.
16. Vasesengetyű. 17. l.
17. Bronzlánczoeska. 17. l.
18. Pálca bronzpánttal. 17. l.
19. u. a. 17. l.

II. Tábla.

20. Bronz tokocska. 17. l.
21. Csontlap. 17. l.
22. Kengyelvas. 17. l.
23. Zablá. 17. l.
24. Vassarló. 17. l.
25. Kapa. 17. l.
26. Törkés. 18. l.
27. Kard. 18. l.
28. Hüvelyvég. 18. l.
29. u. a. 18. l.
30. Nyiihegy. 18. l.
- 31—34. ugyanazok. 19. l.
35. Bárd. 19. l.

III. Tábla.

36. Arany gomb. 20 l.
37. Nagy ezüst szíjvég. 21. l.
38. Kis ezüst szíjvég. 21. l.
39. Ezüst díszlap. 21. l.
40. Ezüst kerekboglár. 21. l.
41. Ezüst szíjvég. 21. l.
42. Ezüst díszlap. 21. l.
43. Ezüst boglár. 21. l.
44. u. a. 21. l.
45. Ezüst szíjvég. 21. l.
46. u. a. 21. l.
47. Ezüst nagy szíjvég. 21. l.

48. Ezüst boglár. 21. l.
49. Ezüst pityke. 21. l.
50. Ezüst nagy szíjvég. 21. l.
51. Ezüst boglár. 21. l.
52. Ezüst díszlaptöredék. 21. l.
53. Ezüst pityke. 21. l.
54. Ezüst boglár. 21. l.
55. Törszorító bronzból. 22. l.
56. Egyenes dísztag. 22. l.
57. Nagy szíjvég. 22. l.
58. Övkapocs. 22. l.
59. Csát. 22. l.
60. Kis szíjvég. 22. l.
61. Nagy pityke. 22. l.
62. Kis pityke. 22. l.
63. Szíjvég. 22. l.
64. u. a. 22. l.
65. u. a. 22. l.
66. Bronz kerékdísz. 23. l.
67. Bronz gombos fejű tű. 23. l.
68. Nagy szíjvég, br. 23. l.

IV. Tábla.

69. Övkapocs. 23. l.
70. Csát. 23. l.
71. Szíjkarika. 23. l.
72. Kis szíjvég. 24. l.
73. Szorító. 24. l.
74. Nagy szíjvég. 24. l.
75. Boglár. 24. l.
76. Csát. 24. l.
77. Pityke. 24. l.
78. Övkapocs. 24. l.
- 79—80. Nagy szíjvég. 24. l.
81. Kis szíjvég. 24. l.
82. u. a. 24. l.
83. Pityke. 24. l.
84. Csát. 24. l.
85. u. a.
86. Szíjvég. 24. l.
87. u. a. 24. l.
88. Kis szíjvég. 24. l.
89. Dísztag. 24. l.
90. Pityke. 24. l.
91. Nagy szíjvég. 24. l.
92. Kis szíjvég. 24. l.
93. Övkapocs. (V. Tábla). 24. l.
94. Boglár. 24. l.
95. Csát. 24. l.

V. Tábla.

96. Pityke. 24. l.
97. Nagy szíjvég. 24. l.
98. Kis szíjvég. 24. l.
99. Pityke. 24. l.
100. Csát. (IV. Tábla.) 24. l.
101. Szíjvég. 24. l.
102. Övkapocs. 24. l.
103. Nagyobb pityke. 24. l.
104. Kisebb pityke. 24. l.
105. Nagy szíjvég. 24. l.
106. Kerekboglár. 24. l.
107. Pityke. 24. l.
108. Lánczos csontgolyó. 24. l.
109. Pityke. 24. l.
110. Szíjvég. 24. l.
111. Övkapocs. 24. l.
112. Csát. 24. l.
113. Pityke. 24. l.
114. Nagy szíjvég. 25. l.
115. Övkapocs. 25. l.
116. Kis szíjvég. 25. l.
117. Szíjvég. 25. l.
118. Kerekboglár. 25. l.
119. Dísztag. 25. l.
120. Nagyobb pityke. 25. l.
121. Kis pityke. 25. l.
122. u. a. 25. l.
123. u. a. 25. l.
124. Bárd. 25. l.
125. Csát. 25. l.
126. Nagy szíjvég. 25. l.
127. Övkapocs. 25. l.
128. Szíjvég. 25. l.
129. Karika gömböcsökkel. 25. l.
130. Csát. 25. l.
131. Szorító. 25. l.

VI. Tábla.

132. Boglár. 25. l.
133. Övkapocs. 25. l.
134. Csát. 25. l.
135. Nagy szíjvég. 25. l.
136. Boglár. 25. l.
137. Övkapocs. 25. l.
138. u. a. 25. l.
139. Szorító. 25. l.
140. Csát. 25. l.
141. Szeg. 25. l.

142. Csát. 25. l.
 143. Szíjvég. 25. l.
 144. Boglár. 25. l.
 145. Övkapocs. 25. l.
 146. Nagy szíjvég. 25. l.
 147. Szíjvég. 25. l.
 148. Boglár. 25. l.
 149. u. a. 25. l.
 150. Gomb. 25. l.
 151. Ujjgyűrű. 25. l.
 152. Nagy szíjvég. 25.
 153. Csát. 25. l.
 154. Dísztag. 25. l.
 155. Övkapocs. 25. l.
 156. Nagyobb boglár. 25. l.
 157. Kisebb boglár. 25. l.
 158. Ujjgyűrű. 25. l.
 159. Szíjkarika. 25. l.

VII. Tábla.

160. Vascsát. 25. l.
 161. u. a. 25. l.
 162. Bronzcsát. 25. l.
 163. u. a. 25. l.
 164. u. a. 25. l.
 165. u. a. 25. l.
 166. Bronzcsát nyujtvánnyal. 25. l.
 167. u. a. 25. l.
 168. Öntött bronzcsát 25. l.
 169. u. a. 35. l.
 170. u. a. 25. l.
 171. u. a. 25. l.
 172. u. a. 25. l.
 173. u. a. 25. l.
 174. u. a. 25. l.
 175. Három peczkű csát. 25. l.
 176. Díszcsát. 25. l.
 177. u. a. 25. l.
 178. u. a. 25. l.
 179. u. a. 25. l.
 180. u. a. 25. l.
 181—182. Nagy szíjvég. 27. l.

VIII. Tábla.

183. Griffes övcsát. 27. l.
 184—185. Nagy szíjvég. 27. l.
 186—187. u. a. 27. l.
 188—189. u. a. 27. l.
 190—191. u. a. 27. l.
 192. u. a. 27. l.
 193. u. a. 27. l.
 194. u. a. 27. l.
 195. Kis szíjvég. 27. l.
 196. u. a. 27. l.
 197. u. a. 27. l.
 198. u. a. 27. l.
 199. u. a. 27. l.
 200. Vas övcsát. 27. l.
 201. Négyyszögű bronz övcsát 27. l.

IX. Tábla.

202. Nagy övcsát. 27. l.
 203. Szorító. 28. l.
 204. Csát. 28. l.
 205. Szíjvégtörődék. 28. l.
 206. Sima övkapocs. 28. l.
 207. u. a. 28. l.
 208. Dísztag. 28. l.
 209. Boglár. 28. l.
 210. u. a. 28. l.
 211. Kőbalta. 28. l.
 212. Övcsát. 28. l.
 213. Négyyszögű boglár. 28. l.
 214. u. a. 28. l.
 215. Kerekboglár. 28. l.
 216. u. a. 28. l.
 217. Lófejes kerekboglár. 28. l.
 218. Dísztag. 28. l.
 219. Dísztag vasból. 28. l.
 220. Pityke. 28. l.
 221. Lemezpityke. 28. l.
 222. u. a. 28. l.
 223. u. a. 28. l.
 224. Gomb. 28. l.
 225. u. a. 28. l.
 226. Szíjkarika. 28. l.
 227. u. a. madárfejekkel. 28. l.
 228. Kerékdísz. 28. l.
 229. u. a. 28. l.
 230. u. a. 28. l.
 231. Gránátgyöngy. 30. l.
 232. u. a. 30. l.
 233. Nagy gyöngy. 30. l.
 234. Szalagos gyöngy. 30. l.
 235. Csücskös gyöngy. 31. l.
 236. u. a. 31. l.
 237. Gömbös gyöngy. 31. l.
 238. Apró gyöngy. 31. l.
 239—244. Közös gyöngy. 31. l.
 245. Csöves gyöngyecsát ezüst. 31. l.
 246. Gyöngyecsát. 31. l.
 247. u. a. 31. l.
 248. u. a. 31. l.
 249. Lógó. 31. l.
 250. u. a. 31. l.
 251. Zománczozott lógó. 31. l.
 252. Szívalakú lógó. 31. l.
 253. Köröndös lógó. 31. l.
 254. Félholdas lógó. 31. l.
 255. Triforiumos lógó. 31. l.
 256. Ezüst csörgő. 32. l.

X. Tábla.

257. Amulet. 32. l.
 258. Sodronyfüggő. 32. l.
 259. u. a. 32. l.
 260. u. a. 32. l.
 261. u. a. 32. l.
 262. u. a. 32. l.
 263. Arany gyöngyös függő. 33. l.

264. Bronz gyöngyös függő. 33. l.
 265. u. a. 33. l.
 266. u. a. 33. l.
 267. Gömbösös függő. 33. l.
 268. u. a. 33. l.
 269. Gömbös függő. 33. l.
 270. u. a. 33. l.
 271. u. a. 33. l.
 272. Ezüst gömbös függő. 33. l.
 273. u. a. 33. l.
 274. Ezüst nagy karikás függő. 33. l.
 275. Bronz nagy karikás függő. 33. l.
 276. u. a. 34. l.
 277. Ezüst függő lógó kosárával. 34. l.
 278. u. a. 35. l.
 279. Ezüst kosárkás függő. 35. l.
 280. u. a. 35. l.
 281. u. a. 35. l.
 282. u. a. 35. l.
 283. u. a. 35. l.

XI. Tábla.

284. Arany és ezüst kosárkás függő. 35. l.
 285. Ezüst kosárkás függő. 35. l.
 286. Ezüst és bronz kosárkás függő. 36. l.
 287. u. a. 36. l.
 288. Bronz kosárkás függő. 36. l.
 289. u. a. 36. l.
 290. u. a. 36. l.
 291. u. a. 36. l.
 292. u. a. 36. l.
 293. u. a. 36. l.
 294. u. a. 36. l.
 295. u. a. 36. l.
 296. u. a. (XII. Tábla.) 36. l.
 297. u. a. 36. l.
 298. u. a. (XII. Tábla.) 36. l.
 299. Bronz kosárka.

XII. Tábla.

300. Gombos fejű tű. 37. l.
 301. u. a. 37. l.
 302. u. a. 37. l.
 303. u. a. 37. l.
 304. u. a. 37. l.
 305. Bunkós fejű tű. 37. l.
 306. Fűző alakú tű. 37. l.
 307. u. a. 37. l.
 308. u. a. 37. l.
 309. u. a. 37. l.
 310. Karika fejű tű. 37. l.
 311. Fülkanalas tű. 37. l.
 312. u. a. 37. l.
 313. u. a. négyszögű vastagodással. 37. l.
 314. u. a. 37. l.
 315. Lapátos fejű tű. 37. l.
 316. u. a. csontból. (XIII. Tábla.) 38. l.
 317. u. a. 38. l.
 318. Köröndös fejű tű.

XIII. Tábla.

319. Köröndös fejű tű. 38. l.
 320. Négyfelé hasított fokú tű. 38. l.
 321. u. a. ezüstmól. 38. l.
 322. Római fibula. 38. l.
 323. u. a. 38. l.
 324. Bronz kargyűrű. 39. l.
 325. Vaslánczocska bronzkarikákkal.
 39. l.
 326. Bronz csörgő. 39. l.
 327. Csontsíp. 39. l.
 328. Frank fibula. 39. l.
 329. Gömböcsös függő. 39. l.
 330. Kapcsos ezüst karperecz. 39. l.
 331. Ezüst díszlap töredéke. 39. l.
 332. Frank fibula. 39. l.

XIV. Tábla.

333. Korongos fibula ezüstmól. 40. l.
 334. u. a. 40. l.
 336. Korongos fibula bronzból. 40. l.
 335. u. a. 40. l.
 337. u. a. 40. l.
 338. u. a. 41. l.
 339. u. a. 41. l.
 340. u. a. 41. l.
 341. u. a. 41. l.
 342. u. a. 41. l.
 343. u. a. 41. l.
 344. u. a. 41. l.
 345. Ujjgyűrű ezüstmól. 41. l.
 346. Ujjgyűrű bronzból. 41. l.
 347. u. a. 41. l.

348. u. a. 41. l.

349. Négyélű kargyűrű. 41. l.

350. Bunkós kargyűrű. 41. l.

XV. Tábla.

351. Lemezes karperecz kigyófejekkel.
 42. l.
 352. u. a. 42. l.
 353. u. a. 42. l.
 354. u. a. 42. l.
 355. u. a. 42. l.
 356. Lemezes kapcsos karperecz. 42. l.
 357. u. a. 42. l.
 358. Lemezes ezüst karperecz tö-
 redéke. 42. l.
 359. Lemezes ezüst karperecz. 42. l.
 360. u. a. befoglalt üvegcseppek-
 kel. 42. l.

A keszthely-városi sírmező térképe. 42. l.

A keszthely-dobogói sírmező térképe 42. l.

A Dobogó látképe.

ELŐSZÓ.

Minden új jelenség, melyet a kutató régész fölszínre hoz, egy-egy faragott kő ama kor és tartomány történelmi épületéhez, melynek fölépülését munkássága által előmozdítani a régész magának czélul kitűzött; ez különbözteti meg őt a dilettánstól, a műkedvelőtől, ki szintén keresgél és gyűjtöget, de csak azért, hogy önönmaga gyönyörködhessék a czél és szándék nélkül összehalmozott vagy összevásárolt tárgyakon.

Hazánkban a régészettudomány harczosai, kik közé szerény magamat is számítom, csekély kivétellel nincsenek ama kedvező helyzetben, hogy minden idejüket, minden tehetségüket a kutatás egy bizonyos irányának szentelhessék, hisz köztudomásu dolog, hogy a régészet nálunk a közharczosának ad ugyan néha elismerést, de kenyeret épen nem; így tehát én is, mint sok más, arra voltam és vagyok utalva, hogy benső munkássági ösztönömnek úgy és akkor tegyek eleget, a hogy és a mikor azt külső életkörülményeim élémbe szabják, megengedik. Ebben pedig, legalább nálam, mindig döntő és mérvadó a vidék, a hol lakom, annak régészeti tanulmányaim és kutatásaimra nézve kedvező vagy kedvezőtlen volta.

Való igaz, hogy e tekintetben eddigelé panaszra semmi okom. Sok évi Szombathelyen való tartózkodásom bő alkalmat szolgáltatott arra, hogy C. Cl. Savaria és így közvetve Pannonia Superior történelméhez egy jó csomó nem épen megvetendő adatot kutathattam fel, — itt Keszthelyen pedig a népvándorlaskori még úgyszólván érintetlen temetők egész láncolatába helyezkedtem bele, a melyek előre láthatólag még sok évig fogják munkámat igénybe venni.

A népvándorlási korszak történelme általában, hazánkat illetőleg különösen homályos. Azt, legalább művelődési szempontból, a föld méhében megőrzött emlékek napfényre hozatala által némileg tisztázni, felderíteni, czélom: oly czél, mely megérdemli a küzdelmet, a fáradságot. De valamint a küzdelemben nyilvánul az erő és nem a győzelemben, mert a győzelem mindig a szerencse dolga, úgy én sem ringatom magamat abban a reményben, hogy czélomat biztosan el is fogom érni. Talán évek mulva jön egy szerencsésebb, a ki az általam előkészített anyag segélyével el fogja nyerni azt, a mi nekem nem sikerült, a babért. Ám legyen, az az öntudat, hogy senki veleszületett erejének mértékét túl nem lépheti és hogy még sem végeztem haszontalan munkát, mindig meg fog nyugtatni.

ELŐSZÓ.

Mielőtt azonban négy évi munkálkodásom eredményéről röviden beszámolnék az olvasóközönségnek, nem mulaszthatom el, hogy legőszintébb köszönetemet ki ne fejezzem a nagyméltóságú m. k. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, a magyar nemzeti Múzeumnak, az orsz. régészeti és embertani társulatnak valamint Zala vármegye nemesi pénztárának ama nagylelkű anyagi segélyezésért, melylyel ásatásaim költségeinek fedezéséhez járulni kegyesek voltak. Nagy hálával tartozom még tek. Galba Károly építész-mérnök úrnak is páratlan szívességeért és barátságaért, melylyel leleteimet lerajzolni, bölcs tanácsával útba igazítani és másnemű elfoglaltságom alkalmával akárhányszor az ásatásnál személyesen is helyettesíteni szíveskedett. Fogadja ezért tehát nyilvánosan is legforróbb köszönetemet.

Keszthelyen, 1884 október 12-én.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Az ó- és középkor közé eső időszak, az úgynevezett népvándorlás korszakának művelődés-történetéhez akarok jelen munkámmal némi adalékokkal járulni. Jól tudom én azt, hogy nagy fába vágom a fejszemet. A mit nagyhirű szerzők a népvándorlásról irtak, arra nem támaszkodhatom, mert az, csekély kivétellel, e nagy világharcz csupán politikai oldalával foglalkozik. A mit külföldi hírneves régészek a frank, burgund és alemann régiségekből gyűjtöttek és ismertettek, azt, ha egyik másik tárgy meghatározásához alakrokonságnál fogva nyujt is fölvilágosítást, összegében még sem vethetem alapul munkámnak; először, mert az specialiter német és határozottan éjszaki jellegű; másodszor, mert szorosan összeforr a középkorral, ez pedig a mi sírmezőink tárgyaitól mély, áthidalhatlan ür által van elválasztva. Hazai kutatásaink sem adnak biztos irányt. — Nem adnak azért, mert még most voltaképen nem is adhatnak; hisz Magyarország, kivált annak dunántuli része, épen ebben az időszakban találkozója volt a szélrózsa minden irányából jött népek és nemzeteknek. Elfogadni pedig csak úgy vaktában egy ma a felszínen uszó, de holnap már eltűnhető föltevést, még sem lehet. Ha valamire, úgy erre rá lehet mondani: «certant grammatici», mert az egyik tábornak jelszava az «avar», a másiké a «gót», mintha e két fogalom alá a többi, és ezek száma bizony nem csekély, itt megfordult népet csak úgy könnyedén össze lehetne foglalni.

A hazai kutatások azonban, más oldalról tekintve, sem lehetnek ismertetésemre mérvadók. Népvándorláskori leletek, ugyanis, Magyarország számos vidékén jöttek és jönnek napfényre, de oly nagy, összefüggő és elegyítetlen tömegben, mint itt, eddigelé még sehol sem. A tárgyak magok, alakításra nézve nagyon változatosak és ha találkoznak, mint találkoznak is, itt-ott összevágók vagy egyformák, ezek Keszthelyt illetőleg alig bizonyíthatnak valamit, mert épen Keszthelyen oly különlegességeket és pedig egy-egy fajtából oly meglepő nagy számban fedeztem föl, a milyeneket ily mennyiségben eddigelé még sehol sem találtak.

Tény az, hogy alig ismerünk Európában nagyobb kiterjedésű sírmezőket, mint a keszthelyieket. Tény az, hogy ezeken a sírmezőkön 1879 óta háromezernél több sírt ástam fel, és ezekben négyezernél több arany, ezüst, bronz, vas, agyag, és csont régiséget találtam, a tömérdek üveggyöngyöt nem is számítva. Tény az, hogy mindkét sírmező egy korból való, és egy korban itt lakott népnek, vagy mondjuk, népvegyüléknek szolgált.

Legvalószínűbb az, mit utóbb fogok bizonyítani, hogy ezen nép még a római uralom alatt telepedett meg itt Pannoniában, és a római hódítók által itt létesített elegyművelődés örököse és eredeti irányban továbbfejlesztője volt, a mi kiválólág a római kisművészet sajátos utóvirágzását hozta létre.

De miféle nép temetkezett ide? Ez a kérdések kérdése. E kérdésre, miután kifogástalan adatom rá nincsen, és miután, mint fentebb említettem, sem történelmi kutforrásokra, sem külföldi vagy hazai kutatásokra nem támaszkodhatom, egyelőre nem felelhetek. Maradjon e kérdés nyitva addig, míg arra vagy egy szerencsés lelet, vagy a tudomány előhaladása nem adhat feleletet. Jelen munkámban nem is

tüztem ki magamnak más feladatot, mint lelkiismeretesen leírni és ismertetni azokat a leleteket, melyeket mindkét sírmezőn napfényre hoztam, valamint előadni az ásatás körül tett személyes tapasztalataimat és észleleteimet. Teszem pedig ezt annál is inkább, mert mindkét sírmezőt, a Keszthely városit és a dobogót, négy évi majdnem szakadatlan munka után most már egészen felástam, és a munka folyamában felmerült körülmények, bár a nevezetesebbeket föl is jegyeztem, még mind élénk emlékezetemben vannak, és mert az ásatás eredménye olyan, hogy távolról sem kell tartanom attól, hogy netán a jövőben a másik két szomszéd sírmezőn teendő leletek, következtetéseimet, melyeket minden feltevés mellőzésével tisztán és egyedül az előttem fekvő anyagból vonok le, meg fognák czáfolni.

A ki régészettel foglalkozik, tapasztalásból tudhatja, hogy az epigon népek és nemzetek többnyire az elődjeik által lakályossá tett helyeken telepedtek meg legszívesebben; és így nem is fog csodálkozni azon, hogy én, népvándorláskori emlékek után kutatva itt és a vidéken, e foglalkozásban sokkal régibb idők emlékeire is bukkantam. Teljesség okáért, és hogy Keszthely régészeti képének kerete, sírmezőinknek pedig alkalmas háttére legyen, ezekről fogok mindenekelőtt szólni.

ŐSKORI NYOMOK. Nagyobb vizek mellett nem szoktak hiányozni az őslakosság nyomai sem. Annál meglepőbb volt rám nézve, hogy Keszthely vidéke, a magyar tenger, a szép Balaton partján, e tekintetben alig volt ismeretes. Bevallom, hogy a mit eddigelé én birtam ez érdemben kifürkészni, az is kevés, de mégis valami. Itt a Balaton mellett mindig az az első kérdés: nincs-e czölöpfalu? Meglehet, hogy valaha volt, kivált a nagy kiterjedésű berkekben, de máig egy ilyenről biztos adatom nincsen. A néprege szól ugyan elsülyedt helységekről, a víz fenekén megkonduló harangokról stb. de efféle rege vagy monda Europa minden nagyobb tavához fűződik.¹ De ha voltak is czölöpfalvak, a mire egyik másik bereksziget neve, mint pl. a sávolyi berkekben a «*Pogánysziget*» utalni látszik, noha én korántsem tulajdonítok nekik oly magas kort, mint némelyek, miután a leletek bizonyítják, hogy pl. a Rajna mentében az ugynevezett «am Diemeser Ort»-féle czölöpfalvat még a rómaiak is lakták, azok talán már akkor pusztulhattak el véglegesen, mikor Galerius császár először csapolta le a Balatont a Dunába és ezáltal igen nagy, addig ingoványos és berkes területeket tett lakhatókká.²

Az őskor nyomai Keszthelyen és vidékén vagy sírhalmok, vagy temetkezési helyek, vagy egyes szórványos leletek. Tömegesen találjuk a sírhalmokat a Kisfaludy Sándortól is megénekelt «Tátika» vár romjai alatt. A várhegy elszigetelten álló csonka basaltkup; teteje csekély terjedelmű fensík, melyen még ma is az egykori rablófészek komor maradványai meredeznek az égnek. A «Hamvas» nevű erdővel borított lejtő alján mezei ut visz «Szántónak»,³ melynek mindkét oldalán kisebb nagyobb csoportokban mintegy kilenczven kúpalakú halom emelkedik. Magasságuk 2—4 meter közt váltakozik, némelyikén százados tölgyek állanak. — Ezekről elkülönítve a várréten hét halom áll éjszaknyugottól délkeletnek egy hosszú sorban, magasságuk 3 metertől 6 ig halad és pedig meglehetősen következetességgel, úgy hogy a sor északi végén a legalacsonyabb, a délin a legmagasabb foglal helyet. Valjon e halmok mindegyike sírt rejt, vagy rejtett-e magában, miután akarhányon nagyon régi, vastag fákkal benőtt átvágások mutatkoznak, nem tudom; de hogy egyik másik temetkezési helyül szolgált, azt Chák Árpád néhány évvel ezelőtt tett ásatása bizonyítja, ki is a várréten levők közül éjszakról a másodikát egészen széthányatta, a mellette valónak pedig oldalába hatolt be. Előadása szerint, melyet a helyszínen felvett látóletem

¹ Századunk elején a halászok a fenéki part mentében ki is fogtak egy csinos kis harangot az iszapból, mely most is a keszthelyi plébániatemplom tornyában visító hangja miatt lélekharangnak szolgál, de körirata szerint a XV. századból való.

² S. Aurelius Victor de Caess. c. 40. . . . cum agrum satis Reip. commodantem caesis immanibus silvis, atque emissio in Danubium lacu Pelsonae apud Pannonios fecisset. Cuius gratia provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit.

³ Szántó, helység a Tátika alatt. A várhegy és falu közti mezőnek egy részét «Kövesnek» hívják, itt nem régiben római sírokra akadtak. Az őskori sírhalmok mellett a «Hamvasban» egy római stílu kápolna romjai láthatók feldúlt kryptával. — Szántó helység temploma korá gótstílu épület a XIV. századból, jelenleg azonban agyonrestaurált állapotban.

teljesen igazolt, a fölászott első halom fölülről lefelé a következő szerkezetet mutatta. — *a)* Televény földréteg. *b)* Meternyi átmérőjű, apróbb nagyobb basaltduczokból lazán összerakott köréteg. *c)* Kemény, agyaggal kevert földréteg. *d)* Meszes földkúp, ebben kelet felé forduló guggoló csontváz, melynek karjai mellén keresztbe fonódtak, koponyája pedig, hihetőleg a ránehezedett súlytól, a térdek közé szorult. A váz mellett fekete cserépdarabok heverték, alatta pedig faragatlan kőlapokból összetákolt rekesz volt, melyben egy nagy, szabályos idomú fekete agyagesésze állott. — A mellette levő halom oldalában a kutató nagy, graphitmázás és rátapasztott csipkés, vékony bronz lemezekkel diszített, azonban már darabokra zuzott urnára akadt, és eme halom külső földrétegében azonkívül egy igen szép és nagy serpentinbaltát is talált.¹ Magam is kezdettem egy kisebbszerű halmot fölászni, de siker nélkül, mert mind a tíz munkásom a kőkúp szétvetésénél fölmondta a szolgálatot.²

Sziklába vágott sírt találtak a munkások az egregyi kőbányában 1875 nyarán.³ A sírűreg keskeny folyosó alakjában hatolt a sziklába és kupolás kamrácskában végződött, melynek talapján guggolt a csontváz. Volt-e a csontváz mellett valami tárgy vagy sem, nem puhatolhattam ki, mert a sírűreget is, melynek falán a véső nyomai még tisztán kivehetők, csak már feliben láthattam. Ugyancsak sziklába vágott sír guggoló csontvázal 1½ meternyi mélységben a felszín alatt fordult elő a «Csokakő» melletti keszthelyi kőbányában is 1882 január havában. A váz körül durva fekete cserépdarabok találtattak. Miután a tetemnek guggoló helyzetben való eltakarítása, általános vélemény szerint a legrégibb kőkornak tulajdoníttatik, egyáltalán nem tudom elképzelni, miféle eszközökkel vájhették ki a kemény sziklába a sírűregeket, ha ugyan az a kor a vasat nem ismerte; mert hogy azt bármiféle kövésővel meg tudták volna tenni, határozottan kétségbe vonom.

Keszthelytől keletnek, az istvándi új temetőben szintén őskori emlékek kerültek napfényre. A sírásók ugyanis 1879 deczember havában egy kis földhalmot vetvén szét, két ásónyomnyi mélységben vastag cserépdarabok kíséretében tizenöt, szép világos-zöld patinájú bronzkarikát találtak. A legnagyobb-
nak körátmérője 11 cm., a legkisebbé 4 cm. 5 mm. Vastagságuk is a nagyság szerint változik; a nagyok gömbölydedek és vastagabbak, a kicsinyek csaknem egészen laposak és vékonyak. Nyitott végeik egymásra hajtvák. A lelőhelyet a rákövetkezett év derekán magam kutattam át, és fölismertem, hogy ott valamikor két nagy sírhalomnak kellett lennie, de néhány átfurt csücskű durva edénytöredéken kívül mitsem leltem.⁴

Az őskor jelei Keszthelyen is mutatkoztak. Ilyen egy kis urnatemető, melyre földforgatás alkalmával 1879 tavaszán a munkások a m. k. gazdasági tanintézet kertjében akadtak. Az urnák nagy, csücskös öblönyök, fekete, félig égetett agyagból, telve hamuval és apró csontrészekkel. Az urnákat a kincsszomjas munkások rendre összeűzták, talán lehetett összesen valami 10—15, egyet azonban mégis sikerült megmentenem.⁵ Nevezetesebb azon bronzlelet, mely 1881 november havában a keszthelyi határ szélén, a büdöskuti major mellett árokmetzés alkalmával került napvilágra. Állott pedig egy nagy lyukas tokos szekerczéből, egy ilyennek alsó végéből, 11 drb karikából és egy 5 kilo súlyú bronzrögből. Nyilván beolvasztásra szánt aes collectaneum, melyet egy nagy fazékba téve, elástak, talán mikor menekülniök

¹ E leletek, valamint az említett román stílu kápolna néhány ékítménye és faragott köve, nevezetesen a félkörívű ajtó-béllet részei, Chák Árpád úr birtokában vannak Keszthelyen.

² A tátikai sírhalmok térrajzát lásd «Resultats generaux au mouvement archéologique en Hongrie». Az 1876-ban Budapestén tartott nemzetközi embertani és ősrégészeti congressus kiadványa.

³ E kőbányától egy puskaövésnnyire áll magányosan a mezőn az egregyi templom, melynek még eredeti alakjában meg-
levő XII. századbeli, román stílu tornya vidékünk legnevezetesebb műemléke.

⁴ A lelet a vasmegyei régiségtárban van. Istvánd alatt vonult el a római út, mely Mogentiánát (Fenek) Cimbriánával (Veszprém) kötötte össze. Ennek az útnak mentében, Istvándtól nyugot felé van Lesencze-Tomaj, ismeretes római lellyhely. Templo-
mának külfalába a «Tomaj» nemzetség czimerét mutató kryptakő van befalazva.

⁵ A vasmegyei régiségtárban.

kellett.¹ 1882 február havában a murvavágók a dobogói sírmező melletti dombon egy sírt forgattak ki, melyben egy 28 cm. hosszú csinos bronztört találtak. E tört magam is láttam, de nem szerezhettem meg. A markolatnyelv alatt mindkét oldal igen szabályosan bevéssett csillagdíszszel volt ékesítve. — Egy bronz kard 35 cm. hosszú töredékét ugyanazon év november elején ástak ki az árokmetszők a vörsi határban, nem messze a keszthelyi vasuti állomástól, Somogy megyében.²

Hogy az őskornak csak ily gyér nyomai vannak vidékünkön, két okra vihető vissza. Az első az, hogy vidékünkön a föld — kivált a szőlőmivelés sok emléket pusztíthatott el. A másik pedig az, hogy e vidék, mondhatnám az egész Balaton melléke, régészeti szempontból még koránsem részesült azon figyelemben, melyet érdemel.

RÓMAI EMLÉKEK. Midőn a rómaiak időszámításunk kezdetén hazánk dunántuli részét elfoglalták és Pannonia név alatt provinciává, megerősített végtartományyá tették, Keszthely és vidéke Felső Pannoniához tartozott. Traján császárnak, ki Pannonia erődítményi hálózatát részint újra szervezte, részint kiegészítette, figyelmét a Balaton hadászati fontossága sem kerülhette ki. Mert a Balaton széles és kényelmes útul kínálkozott a Dunántulról betörő barbárokra, akár dél felé Sopianának (Pécs) akár éjszak felé Savariának; pedig e két város biztonsága életkérdés volt a rómaiakra nézve Pannoniában. Hogy tehát a Balatont elzárja, Traján azt közbenső védvonallá alakítá át úgy, hogy annak mind északkeleti, mind délnyugati végére, ott Cimbriana, emitt Mogentiana nevű táborvárat épített és e két vár közé eső éjszaki partot váracsokkal és őrszemekkel rakta meg, azonkívül a déli parton a Sió kifolyását Tricciana nevű nagyobb védművel erősítette meg, mely ismét a Somogyon keresztül menő katonai utvonallal váraival állott összeköttetésben.

Volt-e Keszthelyen, a balatoni végvárat összekötő út legdélibb forduló pontján váracs, castellum, melytől állítólag nevét is nyerte, valószínű, de nem bizonyos. De hogy itt és a körületben levő szőlőhegyekben, ma Cserszeg, Tomaj, Gyenes, Diás, Vonyarcz és Vashegy községekben, rómaiak laktak, azt a leletek minden kétségen kívül helyezik, ámbár épen e leletekből következtetve az is áll, hogy a Keszthely területén létezett római telep mind kiterjedésre, mind lakosainak számára nézve csak jelentéktelen lehetett. Véleményem szerint volt itt őrtorony, az őrség családjai a torony körül lakhattak, és néhány birtokos veterán a mai szőlőhegységben elszórva, kik oda temetkeztek is. Az őrtorony, ha volt, nem állhatott másutt, mint a természet által is már e célra rendelt dombon, a mai grófi kastélylyal szemben, mert csakis erről a dombról lehetett mind a fenéki várral, mind a kiugró Szent-Mihály hegyén állott őrszemmel legkényelmesebben jelek által érintkezni, pedig a rómaiak szemét és hadászati érzékét egy ily természetnyújtotta kedvező pont nem kerülhette ki. E dombon egy kis gót stílu, 1441-ben épült templom állott, mely a múlt század végeig, a mikor a templom hajóját a birtokos gróf lebontatta, plébánia-templomul szolgált. Ekkor a szintén gót stílu, Laczkfy Apor István vajdától alapított és 1386-ban épült zárdatemplom lett plébániatemplommá. A dombon megmaradt tornyot csak 1880-ban bontották szét. A torony anyaga közt igen sok volt a római téglá. Alapfalainak kiszedetésekor római falmaradványok mutatkoztak; ezek is kiásattak és ezek között találtam magam egy kis római szőlőlevél-mintát terracottából.

A toronydombtól keletnek, a Cserszeg felé vezető út mellett van a római temető. A 2—2½ meter mélységben levő urnasírok szétszórta és csekély száma. Kaptam innen két ép urnát tartalommal együtt. Az egyikben hamu és csonttörmelék között ismeretes alakú római bronz fibula; a másikban satyrálarccsal díszített, Fortis bélyegű agyag méceses és egy kis vasszekere volt. Legérdekesebb római leletem a

¹ A vasmegyei régiségtárban.

² A vasmegyei régiségtárban.

szintén e tájon kiszántott kis ezüst tripos. Ennek sodronyművü, bár most rongált állapotú parázstartó kosárkája kiválóan csinos.¹ A szőlőhegyekben a téglákból rakott házfödél alakú sírok, minőket Savariában fölös számban találtam, nem ritkák; a diási hegyen pedig körülbelül egy évtized előtt egy kőkoporsó találtatott az urasági szőlőben, ez a benne volt tárgyakkal együtt a m. nemz. muzeumba került. Római pénzek, kivált a IV. századból, Keszthely egész területén bőségesen fordulnak elő.

A legérdekesebb római lelhely Keszthely közelében kétség kívül a fenéki vár, Mogentiana, melynek romjai Bél Mátyás idejében még fennálltak, és a melynek helyrajzi viszonyait ujabban Dr. Romer Floris Ferencz tette közzé.² — Mit rejt azonban e terület magában, az még mindig hálás feladatul kínálkozik oly régiségbuvárnak, ki az ehhez szükséges anyagi erővel is rendelkezik.

A Balaton magas régi partja alatt, melyen hajdan a várnak kerek tornyokkal szegélyezett délkeleti arczvonala állott, volt a római temető. E területet ma többnyire víz borítja, de erős keleti szél után, mely a víz fenekét föl kavarja, a víz szélén sok római érmet, legtöbbet a III. és IV. századból, valamint sok mindenféle bronz apróságot, fibulákat, pántokat, kulcsokat stb. lehet találni; sőt az is megtörtént már, hogy a háborgó Balaton a földet két egymás mellett levő téglasírról lemosta, melyeket aztán, lepadván a víz, a pásztorfiúk hánytak szét.³ Ezeken a leleteken kívül az e területen eszközölt építések alkalmával több fölíratos és faragványos kő is találtatott, nem különben néhány, részben még összefüggő tojásdad idomú, fél meter hosszúságú és megfelelő vastagságú óriási láncszem. E roppant láncz alighanem a Zala torkolatának elzárására használtatott.⁴

Csak néhány szót még a fenéki vár, vagyis Mogentiana jelentőségéről azon erődítményi hálózatban, a melylyel a rómaiak csodálatra méltó hadászati előrelátása egész Pannoniát egy megerősített táborrá alakította át. Mogentiana fekvése azon szegletben, mely az összeszorult Balatont az úgynevezett Kis-Balatonba való kiágazásánál dominálta, sok tekintetben rendkívül előnyös volt. Védte ugyanis először az átjárót, lett légyen az vagy komp vagy hajóhid, mely a Sopianaeból Savariába vezető nagy katonai, de itt a víz által megszakított utvonalon a közlekedést közvetítette. Ha tehát az ellenség a Balaton bármely oldalát megkerülve, vagy délnek vagy éjszaknak akart nyomulni, Mogentiana mindenkép utját állta; de másodszor védbástyául szolgált a Dráva völgyének is, mert elrekesztvén a Zala völgyét, a Kis-Komárom felé a Drávához vezető kényelmes kijárót is egészen elzárta. Pannonia elfoglalása és illeten megerősítése a császárok korába esik, azon korba, a mikor a római hatalom csillaga már hanyatlásnak indult. Közel ötödfél századig sikeresen állta ki a római harczképzettség a barbár nyers erőnek mindig nagyobb és nagyobb mérveket öltő rohamait, ámde a belső felbomlásnak nem volt képes ellenállani. Így azután a népvándorlás hullámai lassan de biztosan mosták alá egyenkint e bevehetetleneknek hitt positiókat, roppant költséggel emelt védműveket és törölték el a föld színéről a nyugotrómai birodalommal együtt.

A népvándorlásnak keletről jött árja, első sorban a hún fergeteg a IV. század végén Pannonia területén ütközött a nyugatrómai birodalom romjain czivakodó és megosztzni nem tudó germán népekbe. E korba tartoznak a keszthelyi sírmezők is, melyeket átkutattam és következőkben ismertetni szándékozom.

¹ Az említett leletek mind a vasmegyei régiségtárban vannak.

² Archæol. Közlemények. III. kötet, 37. l.

³ E partleletekből már magam is egy kis gyűjteményt küldtem a vasmegyei régiségtárnak.

⁴ A kövek Keszthelyen a grófi kastély kapuszinjében, a láncszemek a grófi könyvtárban őriztetnek.

A SÍROK.

A SÍRMEZŐK HELYRAJZI FEKVÉSE. A keszthelyi határban eddigelé két nagy sírmezőt ismerünk. Egyike benn van a városban, a másik a Dobogónak nevezett domb déli lejtőjét foglalja el a Hévíz közelében, a keszthelyi határ északi szélén.¹ A város a cerszegi szőlőhegy délnyugati végkiágazásai által képezett fensíkon épült. E fensík lejtőjét, a hajdani balatonpartot a víztől ma jókora rétség választja el. A város területe maga nem egyenletes síkföld, hanem északtól délnek kisebb nagyobb földhátak húzódnak rajta keresztül. E földhátak egyikén, azon, a melyen a főutca alsó részének, az ugynevezett Alszegnek nyugati házsora áll, van a városi sírmező. Egész terjedelmét ma már alig lehetne biztosan megállapítani, mert e területet házak, konyha és gyümölcsös kertek borítják és így már régóta sok helyütt át meg át forgattatott. Nem marad tehát más hátra, minthogy constatáljam azokat a helyeket, a hol a sírmező mint összefüggő egész jelentkezett. Ezek: A sörház udvara, hol pinczeépítéskor néhány száz sírt szórtak szét; a mellette levő nagy kert; a keletről szomszédos Polacsek-féle és a délről szomszédos id. Reischl Venczel-féle kert nyugati fele és a két Reischl-kert átellenében fekvő Georgicon mezőnek a kertek hosszúsága és szélességének megfelelő része. Ezeket a sörház-kert körülbelül $\frac{1}{6}$ -nak kivételével magam ásattam fel. A felsorolt helyeket a sírok sorjai tömötten lepték el; ezeken túl egyenes déli irányban csaknem a mostani temetőig voltak itt-ott egyes sírok, hitelt érdemlő tanuk bizonyysága szerint, de én, ki a megjelelt helyeken próba-átmetéskéket tettem, sírt sehol sem találtam.

A városi sírmező felfedezését, szorosán véve, nem róhatom fel magamnak érdemül. Midőn 1858—60-ban a keszthelyi gymnásiumban tanári minőségben működtem, hallottam ugyan többször, hogy az alszegi kertekben, hol itt, hol ott egy-egy sírt bolygattak fel, de akkor hivataloszerű tanulmányokkal lévén elfoglalva, a régészettel komolyan még nem foglalkoztam.² 1877-ben korán elhunyt H. K. rendtársam és akkoriban keszthelyi gymnásiumi tanártól régiségtáram számára egy 27 darabból álló bronzleletet kaptam, mely Keszthelyen ifj. Reischl Venczel kertjében jött napfényre. Ifj. Reischl V. ur tudniillik terjedelmes kertjének körülbelül egy hatodát komlóültetés céljából meternyi mélységre felforgattatta, és ez alkalommal mintegy nyolczvan sírt ásatott fel. Ma bizton merem állítani, hogy legalább

¹ Hogy valaki meg ne ütközzék azon, hogy Keszthelyt városnak mondom, kijelentem, hogy Keszthely jelenleg csak «nagy»-község, körülbelül 4000 lakossal, de azelőtt mezőváros volt és így a «város» elnevezést mint szokottabbat, sőt a postahivatalnál még mindig használatban levőt, fentartom, mert az Keszthelyt, tekintve akár szép számú értelmiségét, akár élénk kereskedelmét, akár tanintézeteit (m. k. gazdasági tanintézet, r. k. gymnásium, 6 osztályú polgári iskola, 2 osztályú felsőbb leányiskola, 6 osztályú fi- és leány elemi községi iskola, 6 osztályú kath. elemi leányiskola), akár más mindennemű közérdekű intézményeit, (olvasó, tűzoltó, csónakázó, vöröskereszt és jótékony női egylet, kórház és ápolda) mindig megilleti.

² 1860 őszén a szombathelyi főgymnásiumhoz nevezett ki prépostom tanárnak. Tanszéke, a classica philologia szükség-szerűleg a classica archæologia tanulmányozására vitt, a melyhez különben is mindig vonzódtam. A kedvező alkalom, C. Cl. Savaria talaja, a lépten nyomon felbukkanó különbnél különbnél régiségek és azok gyűjtése végre is szenvedélyes régésszé tett, a kinek sikerült, ha nem is a régészet elméleti, de mégis annak gyakorlati részében némi eredményeket felmutatni. Talán nem szerénységtelenség, ha mint ilyent a vasmegyei régiségtárt említtem föl, melynek megalkotásához Szombathelyen a vasmegyei régészeti egylet erkölcsi és anyagi támogatása mellett 1871-ben fogtam és a melynek 1878 végeig őre is voltam.

is kétszer annyi mélyebben fekvő sír még most is érintetlenül van a komló alatt. A felásott sírokban volt régiségek legnagyobb részét a gyermekek hordták szét, a küldötteket rendtársam vásárolta össze néhány krajczárért a munkásoktól. Eme régiségek közt néhány kargyűrűn kívül voltak alakos szíjvégek és övkapcsok, melyek határozottan a népvándorlás korára vallottak; de volt két függő is, melyek szép de szokatlan, és Torma Károly ismert tudósunk állítása szerint, ki a leletet egy héttel később régiségtárunkban megsejmelte, eddigelé egészen ismeretlen alakjuknál fogva figyelmemet nagy mértékben keltették fel, és azt az elhatározást szülték bennem, hogy mihelyest a körülmények engedik, a helyszínen személyesen fogok tovább kutatni. A sors úgy hozta magával, hogy rendfőnököm 1879 kezdetén a keszthelyi kath. gymnasium vezetésével bízott meg, és ennek következtében működésem eddigi színterét elhagynom és lakásomat oda áttennem kellett. Tervem kivitelének most már mi sem állván útjában, az ásatást a sírmező tulajdonképeni felfödözőjének, ifj. Reischl Venczel urnak kertjében, ki erre az engedélyt készségesen megadta és a kinek e helyütt is nyilvánosan szavazok köszönetet, még ugyanazon év tavaszán meg is kezdtem, és ősszel folytattam, míg a beállott fagy véget nem vetett a munkának. 1880-ban, ugyancsak a tavaszi és őszi évadban evvel a területtel végezvén, az ásatást keleten a szomszédos Polacsek-féle, délen pedig az id. Reischl Venczel-féle kertekre terjesztettem ki. Ezen három helyen összesen 449 sírt bontottam fel és vizsgáltam át. Munkám eredménye a 4000 dbot is meghaladó üveggyöngyön kívül, ezernél több különféle régiség volt, arany, ezüst, vas, csont és agyagból. Eme lelet nagyobbik fele a vasmegyei régiségtárban, Szombathelyen, kisebbik fele pedig a magyar nemzeti muzeumban Budapesten őriztetik.

1882 október havában, végezvén a dobogói sírmezővel, a városi sírmező még mindeddig határozatlan terjedelmével akartam tisztába jönni. Legelőször is a sírmezőtől délre eső területet vettem tüzetes vizsgálat alá. A kert és háztulajdonosok készségesen engedték át birtokaikat e célra és általánosságban meg is kell jegyeznem, hogy Keszthely lakossága e munkámban tanúsított szíves előzékenysége messze földön ritkítja párját. A legdélibb pontról, hol régebben sírokat ástak ki, t. i. a Lenhard-féle szőlőkerttel szomszédos telektől kezdve egész az id. Reischl Venczel-féle kertig rendszeres egyenközü próbaárkokat huzattam, de eme hat napig tartó munkám csak azon negatív eredményre vezetett, hogy a sírmező, ha helylyel közzel egyes sírok voltak is, — a Lenhard-féle szőlőkertben harmincnál többet ástak ki — valóságos déli határát már 1880-ban elértem. Nyugotra vettem tehát tekintetemet, a merre a sírok a Reischl-féle kertből huzódni látszottak, és mindenekelőtt az urodalmi igazgatóságtól kikértem és meg is nyertem az engedélyt, hogy az utcán túl fekvő Georgicon mezőn, a tavaszi munka megkezdéseig kutathassak.¹ Nehány sikertelen próbaásás után a sírmező déli határvonala irányában október 30-án rátaláltunk a rendes sírsorokra, melyek éjszakrafelé a Deák Ferencz utca legszélső házáig egyenletesen egymás mellett fekszenek. A sorok nyugatra terjedő végeit a sírmező egész hosszában megtaláltam, a déli részen rövidebbek, éjszakrafelé mindinkább hosszabbak, de a sörház átellenében egészen megszűnnek. Itt, a Georgicon mezőn okt. 30-tól kezdve márczius 1-ig bezárólag 701 sírt ástam ki, eredményül ezernél több régiséget mutathatok fel, melyek ma a magy. nemz. muzeum birtokában vannak. Biztosan ugyanem tudom, de erősen hiszem, hogy a városi sírmező zömével ezuttal végeztem. Nehány sír van még vagy három helyen, de e helyek most hozzáférhetlenek. A városi sírmező összes általam átkutatott sírjainak száma 1150.

Áttérek most a másik sírmezőre, a Dobogóra. A tomaji szőlőhegység nyugati végkiágazása behatol a hévizi lapályba, és ott egy vékony füvel benőtt, helylyel-közszel kopár dolomit dombcsoportot képez.

¹ Az uradalmi igazgatóságnak, első sorban is annak elnökének, nagys. Csesznák László k. tanácsos urnak ez ügyben is irántam mutatott rendkívüli szíves támogatásáért a leghálásabb köszönetemet kinyilvánítani annál is inkább kötelességemnek tartom, mert az elért eredmény oroszán része itt is az uradalom földjéből került ki.

E dombok legdélibb és egyuttal nyugatfelől legmeredekebb magaslata a Dobogó, mely nevét az aljában állott dobogói malomtól nyerte. A Dobogó alját egy kis patak mossa.¹

1875 nyarán, a nagy szünidőben néhány napig Keszthelyen időzván, Lenhard János grófi uradalmi inspector urtól, jó barátomtól két kis vas csákányt és két apró fekete agyag edénykét kaptam, mint állítólag dobogói leleteket. A tárgyakat a vasm. régiségtárba kebeleztem és a lelőhelyet jegyzékbe vettem. 1879 tavaszán már mint keszthelyi lakos, nevezett barátom kíséretében, a kinek mind a kutatási engedély megszerzése, mind pedig más mindenféle felmerült akadály elhárítása dolgában a legnagyobb hálával és elismeréssel tartozom, kikocsiztam a helyszínre, mely Keszthelytől mintegy félórányi távolságra esik, és előlegesen szemügyre vettem és bejártam az egész Dobogót, a szomszédos dombokkal együtt. 1879 nyár derekán, mikor a városi sírmezőn szünetelnem kellett, néhány munkással ismét kimentem a Dobogóra és legelsőbbben is a kivájt mélyedések partjában mutatkozó feketés foltokat vizsgáltattam meg. Ez az első kísérletem nem volt nagyon biztató. A foltok ugyan síroknak vagy sírok maradványainak bizonyultak; három napi munkával nagy keservesen fel is ásattam összesen 25 sírt, de munkásaim, daczára a méregdrága napszámnak, mit fizettem, hanyagok, megbízhatlanok és a mi fő, csökönősek voltak, rendelkezésemet semmibe sem vették, és mindent jobban akartak tudni, mint én. Az eredmény is silány volt. Kések, karikák, csatok vasból, egy kis bronz csengetyű és néhány bronz kargyűrű-töredék volt az egész, a mit három napi izzadás és aránylag nagy költség után szerezhettem. Ez ugyan magában véve édes kevés volt, és mást talán a munka folytatásától el is riasztott volna. De miután a városi sírmezőn tett őszi ásatás alkalmával sikerült néhány értelmes munkást kapnom és azokat rendszeres régiség-keresőkke kiképeznem, — ezek közül, mint valódi jobb kezemet és a becsületesség és munkásság mintaképeit különösen ki kell emelnem a két Sirsom-testvért, egyszerű polgárfiukat, — 1880 márczius 29-én újabb kísérletet tettem a Dobogón. Dolgoztunk ápril 7-ig és fölástunk összesen 45 sírt, szintén igen közepszerű eredménnyel. A kőbe vájt és kőekkel kitöltött sírok felbontása igen sok nehézséggel járt; a munkások eszközei, csákány és vaslapát, minduntalan elromlottak, a mi lassította és drágította a munkát; a sírmellékletek épségben való kivétele a kőkeménységre összeállott föld és törmelék közül ritkán sikerült. — Mindazonáltal e kísérletem meggyőzött arról, hogy e helyről, míg azt végig nem kutattam, tágitanom nem szabad, habár a sírmező oly kiterjedéséről, mint a milyennek az későbbben bizonyult, ekkor még fogalmam sem volt, de nem is lehetett. A legjobb esetben is csak néhány száz sírra számítottam. 1881 május 23-án négy gyakorlott munkással ismét folytattam a munkát a Dobogón. Junius 28-ig 174 sírt ástunk fel. Ekkor az aratás beállta miatt kénytelen voltam egy hóig szünetelni. Augusztus 31-én tovább ásattam és szeptember 30-ig 154 sírt bontattam fel. Minthogy több irányból egyszerre indítottam meg az ásatást, csak most derült fel előttem a sírmező egész nagyságában. Fölhagytam a kísérletezéssel, a sírmezőt táblákra osztottam és hozzáfogtam annak rendszeres kiaknázásához. 1881 október 3-tól fogva, 1882 szeptember hava 6-ig szakadatlanul folyt a munka, a melynek az időjárás is kedvezett, a mennyiben rendkívül lanyha tél volt és sehogy sem akasztotta meg a munkát. Az október 3-án megkezdett naplóm szerint szeptember 6-ig, a mikor is az utolsó ép sírt ásattam fel, a Dobogón 1690 sírt bontottam fel; hozzászámítva tehát a napló megkezdéseig talált 398 sírt, volt a sírmezőn még összesen 2088 sír. Tekintve azt, hogy én ezekben a sírokbán, a 8—10 ezerre tehető

¹ A Dobogó a vele összefüggésben levő dombokkal együtt ma birkalegelő és gróf Festetich-féle birtok, hogy azonban mint ilyen sem valami jó, bizonyítja azon körülmény, hogy évtizedek óta már innen hordják a törmelék követ, itteni tájszólás szerint murvát, az utak készítésére és javítására. Hogy ezen a dombon sírok vannak, azt legjobban a murvavágók tudták, kik a Dobogón három nagy mélyedést vájtak ki és legkevesebbet ezer sírt pusztíthattak el, miután a mélyedések épen a domb déli lejtőjén elterülő sírmező kellő közepére esnek. Az e sírokbán volt régiségek is elpusztultak, hallomás után tudom, hogy a murvavágó parasztok azokat hazavitték gyermekeiknek mint játékszereket, hol azután elhányódtak, elvetődtek. Csak a dobogói birkaakolban lakó árokmetező gyermekeinél találtam még némi töredékeket.

különböző alakú és színű üveggyöngyöket nem is számítva, arany, ezüst, bronz, vas, csont és agyag régiségekből négyezer darabnál többet hoztam napfényre, és mentettem meg a tudomány számára, tán nem mondok sokat ha azt állítom, hogy a dobogói temetkezési hely, Magyarország legnevezetesebb lelőhelyeinek egyike volt.

Teljesség okáért föl kell említenem, hogy a gróf Festetich-féle diási szőlőben, valamint a hévízi domb nyugoti lejtőjén a páhoki határban több helyütt forgattak ki már sírokat, melyek mellékletei sírmezőim leleteivel egy jellegűek sok esetben azonosak, tehát a szomszédos keszthelyi sírmezőkkel, mind korra, mind népre nézve tökéletesen megegyeznek. Ez arról tesz tanúbizonyságot, hogy Keszthely és vidékének a népvándorlás korszakában szép számú lakossága volt. Minden jel arra mutat, hogy a diási szőlőben nagy sírmező van, melyben azonban római téglasírok is fordulnak elő, de hogy a páhoki domboldalon compact sírmező vagy csak szórványos sírok vannak-e, még most nem tudom.¹ Hasonló jellegű sírmező van Draskoveczen is a Muraközben, melyet, a birtokomba jutott leletek nyomán figyelmessé téve, megvizsgálandó, 1881 november 4-én személyesen tekintettem meg. A sírmező az ugynevezett

¹ Az alsó-páhoki sírmező. Minél tovább kutatok, a keszthelyi és dobogói temetők népének annál több és több nyoma tűnedezik fel Keszthely közvetlen szomszédságában és mindinkább jobban igazolja fentebbi állításomat, hogy a IV. század végén Keszthely és közvetlen vidékét az egy és ugyanazon néphez tartozó lakóság sűrűen lepte el. Kitűnik ez az eddigi ismeretes temetkezési helyek földrajzi fekvéséből is. Ezek a keszthelyit, ezt mint a Balaton partja mellett központul véve fel, nagy félkörívben övedzik, mintegy 6—7 kilométernyi távolságban. Ilyen keleten a diási, éjszakon a dobogói, éjszaknyugaton az alsó-páhoki, délen a fenéki sírmező. A diási sírmezőn az uradalmi szőlő áll, tehát ott kutatni nem lehet; a fenékit, mely, csak úgy hozzávetőleg legyen mondva, több mint ezer □ méter kiterjedésű és a hajdani Mogentiana belső területén létezik, csak nem régiben fedeztem fel, tehát tüzetesen nem is vizsgálhattam még meg; az alsó-páhokin azonban az ásatást tavál (1883) kezdtem meg és az idén folytattam; ennek folytán erről már bővebb tudomást szereztem és mint a keszthelyi és dobogóival bennső összefüggésben lévő ezuttal ismertetem.

Mióta Keszthelyen lakom, tehát innen-onnan öt év óta már mindig figyelemmel kísértem az alsó-páhoki mezőkön időnként felbukkant jelenségeket, melyek, mint a kőfejtésnél kiásott kisebb-nagyobb leletek többnyire tudomásomra, nem ritkán vétel útján birtokomba is jutottak; tudtam azt is biztos forrásból, hogy egy páhoki földműves 1878-ban, követ fejtven saját földjén, jókora mennyiségű bronztárgyat szedett össze, melyek azonban többnyire elhányódtak, vetődtek, egy pár arany kosárkás függőből pedig a helybeli aranyművesnél neje és leányai számára gyűrűket csináltatott. Mindamellett, bár mily nehezemre esett is, türelemmel kellett bevélnem az időt, míg ehhez a sírmezőhöz tényleg hozzá is férhettem. Okozta ezt egy részt az a körülmény, hogy a keszthelyi és dobogói ásatások maguk is elég munkát adtak, és fölös számú, megbízható, alkalmas munkással nem rendelkeztem; de más részt a helyi viszonyok is sok akadályt gördítettek szándékom elé. A páhoki nép nem tartozik a jobb módúak közé, szántóföldje kevés és épen ez okból arra van utalva, hogy azt a lehetőségig kihasználja. A sírmező területe, a hévízi domb nyugoti lejtőjén, csupa hosszú és keskeny szántóföld, melynek talán tíz birtokosa is van. A föld maga rossz minőségű, a televényréteg ritka helyen vastagabb egy ásónyomnyinál, ezalatt természetlen vörös agyag, mészhomok, sok helyütt nagy kiterjedésű terméskő-rétegek. A páhokiak abban a hitben voltak és vannak ma is, hogy földjeik megforgatása csak kárukra lehet, és így sok ideig még a kísérleti ásatást sem engedték meg.

Végre múlt év november elején váratlanul kedvező alkalom nyílt arra, hogy e sírmező gyomrába bepillantassak. Cserép Gergely alsó-páhoki lakos ugyanis hozzám jött és egy kis lelettel kínálta meg, melyet saját, ugaron maradt földjén ástott ki. A helyszínen tett kutatás kiderítette, hogy nevezett földműves földje az oly régen keresett sírmező még meglehetősen érintetlen része. Bérbe vettem tehát e területet és a két Sirsom testvérrel hozzáálltam a munkához. 1883. novemb. 16-ától 1884. január 30-ig itt 276 sírt ástattam fel a magy. nemzeti muzeum számára és annak költségén. Eredményül beszolgáltattam a muzeumnak 2 arany, 144 ezüst, 272 bronz, 120 vas, 6 csont és 4 agyag-régiséget. 1884. jun. 19-én tovább folytattam az ásatást jobbról-balról a már kiásott föld társzomszédságában. Szeptember 20-ig 474 sírt ástattam föl szintén kielégítő eredménnyel, legkivált a mi az ezüst női ékszereket illeti. Constatálhatom most már, hogy ez a sírmező sokkal nagyobb kiterjedésű mint a dobogói, de föl fogom-e ásathatni egészen, arról nem szólhatok, mert a munka itt aránylag sok költséget vesz igénybe.

A következőkben csak röviden ama észleleteimre fogok szorítkozni, a melyek vagy eltérők azoktól, melyeket a keszthelyi és dobogói sírmezőknél elmondandó vagyok, vagy azokat kiegészítik.

Más temetkezési módot, mint az egyszerű eltemetést, itt nem találtam. A sírok fekvése, elkészítési módja a szokásos. Való ugyan, hogy itt a sírok mélysége általában csekélyebb, helylyel-közzel a csontok csaknem a felszint érik el, de ez a temető lejtős helyzetéből, továbbá a több százados víz és ekejárás által előidézett fölszínváltozásból könnyen megfejtendő. A hol ez a nép a sír ásásánál terméskőre talált, ott ép úgy, mint a keszthelyi sírmező Poláccsekkert-féle részében a kivett terméskő lapokkal a sír oldalait kirakta. A terméskőerek közti hézagokat kiválólag szerette sírhelyekül felhasználni, az ilyeneket aztán nagy és nehéz kőlapokkal fedte el. A csontvázak ezen a sírmezőn nagyon korhadtak, sőt akadt olyan sír is, a melyben a mellékleteket mind megtaláltuk a maguk helyén, a csontváz pedig, néhány fog kivételével, nyom nélkül eltűnt. Állatesontváz valamint koporsó nyoma nem fordult elő.

A sírmellékletekre vonatkozó általános észrevételek, melyeket munkámban körülményesen adok elő, teljesen illenek erre a sírmezőre is. Egy nép, egy szokás, egy divat. A sírmellékletek egyes csoportjait illetőleg a következő eltérések mutatkoztak.

Házi szerek. Az edényféle itt is ritka. Említést érdemel egy kis, hasas, szűknyakú, finom, jól kiégetett római agyagkor-

várhely déli oldalát foglalja el és ma kavicsgödörnek használtatik. Az itt-ott a földből kiálló lábszár-csontok után indulva husz néhány sírt ásattam fel, de arra a meggyőződésre jutottam, hogy itt egy már össze-vissza forgatott sírmezővel van dolgom, melyre kár az időt és pénzt pazarolni. — A történelmi földrajz érdekében azonban fontos, megjelelni azokat a helyeket, hol népvándorláskori letelepedések voltak, a melyekhez, említettem Draskoveczen kívül megyénkben még Letenye is tartozik, szintén egy kis sírmezővel a templomdomb oldalában, melyet Töttösy Béla k. aljárásbíró a hetvenes évek végén ásott fel, és a melynek sodronyfüggőcskéi sírmezőim e fajta leleteihez nagyban hasonlítanak.

A SÍRMEZŐK ÁLTALÁNOSÁGBAN. Sírmezőink felületein hiában vizsgálódnánk oly jel után, mely e területek hajdani rendeltetésére engedne következtetést vonni.¹

A Dobogó felülete sem árul el semmit, az azon létezett sekély mélyedések csak egyik másik sírnak régebbi fölásatását igazolták. Sírmezőink ennél fogva most már minden állandó megkülönböztető jelt nélkülözték. Hogy mindig úgy volt-e, kétséges. Mert mindkét sírmezőn akadtam oly helyekre, hol egy csomó érintetlen sír közepén egy-egy sír már régóta fel volt dülva. De ezekben a feldult sírokban nem ritkán annak nyomait is találtam, hogy bennök gazdagok, arany ékszerekkel ellátottak tetemei feküdtek. És itt csak két eset lehetséges. Vagy az idetemetkezettek közvetlen utódai, kik még tudták, melyik sírban lehet dús zsákmányra szert tenni, rabolták ki e sírokat, — erre nézve a városi sírmezőn határozott példára bukantam a legutóbbi ásatásnál, hol is egy már kiforgatott női csontváz mellett az egyik függőt, törött állapotban, megtaláltam, a függő ép párja pedig a tözsomszedságában levő szegényes férficsontváz bal lábszára alatt feküdt; — vagy a gazdagok sírjai külsőleg meg voltak jelezve, a melyekre azután a későbbi bevándorlók egyenesen rá mehettek, és erre az alább kifejtett dobogói viszonyok látszanak utalni.

Sírmezőink talajviszonyai különbözők. A városi sírmezőn a következőket észleltem. A fekete, zsiros 35—60 cm. vastag humus vagyis televényréteg alatt 0·50—1·50 m.-nyi vastag, világos sárga tömött agyagréteg terül el, ezen alul pedig meghatározatlan vastagságú, csillogó száraz mészhomokréteg létezik. A Dobogó tetejétől egész közepéig a televényréteg ritkán vastagabb 20 cm-ternél, ezalatt pedig van a dolomitalj, vagy mint munkásaim nevezték, a kőpad. Azonban a domb közepén túl aljáig a kőpadot 1—1½ meter vastagságú, hihetőleg az eső által ráhordott sárgás-piros agyaghomokréteg borítja.

A SÍROK. *Városi sírmező.* A sírok éjszaknyugatról délkeletnek tartó, meglehetősen szabályos

sócska, milyen a vasmegyei régiségtárban több példányban látható, de itt még eddig nem fordult elő. — A vastárgyak között akadt egy ismeretlen rendeltetésű, csontnyelű kulesforma tárgy.

A *díztárgyak* közül elsőben is az övdísz említtem meg. A tavaly kiásott sírokban a rozsz ezüstből készült lemezes övdísz az uralkodó. Bronz övdísz, ismeretes alakú, csak néhány példányban került elő, az idén kiásott részben egész övdísz nem is volt, csak itt-ott találtam egyes részleteket belőle. A díszcsatok között van két új alakítás. Az egyiknél a csatkeretet két álló madár tartja csőrében, a másiknál pedig a nyujtvány egy római nő domborművü mellképével van díszítve. A női ékszerekre is több megjegyezni valóm van. Mindenekelőtt nevezetes egy pár bronzfüggő arany kosárákkal. A függők gyűrűje törött; de hogy az arany kosárák már eredetileg ezeken a bronzfüggőkön voltak, bizonyítja az a körülmény, hogy a kiszélesedő homloklap rekeszeibe aranygömböcsök foglalvák. Sajátságos az is, hogy a sírmező ezen kis részében magában több ezüst kosárák függőt, kilenczven néhány darabot, ástam ki, mint a másik két sírmezőn összevéve. Ezek között is vannak új változatok. Ilyen az eperalakú ezüstpléhtokos, melyre a sodronyfonás úgy van ráforrasztva; — továbbá egy másik fajta, hol a kosárka a gyűrűről sodronylánczoscán lóg le. Idei ásatásom a homloklapok díszítésében is több új, és valóban ízléses változatokat adott. A hosszú ezüst tűből, mely nagyon ritka, szintén négy példány akadt. A nagy, korongos fibulák három új alakkal gazdagodtak. Találtam egy nagy bronzcsörgőt is, mely két egymásra hajló rovátkolt kagyló alakját mutatja, és egy csinosan díszített bronz ujjgyűrűt. A karpereczeket és kargyűrűket illetőleg új alak nincsen. Csupa kíváncsiságból azonban egy lemezes karpereczről levetettem a zöldrozdatakarót, és azzal a kellemes tapasztalattal gazdagodtam, hogy egész küllapja, egyik végétől a másikig, a legváltozatosabb és mégis egybeválogó elrendezett vonal, pont- és kördíszszel van borítva. Tekintve most a lemezes karpereczek nagy számát, és azt a biztos körülményt, hogy alig van köztük, vésett dísz dolgában, két egészen egyforma példány, bátran állíthatom, hogy karpereczeink díszítéséből vésnőkök számára valóságos mintakönyvet lehetne összeállítani.

¹ Talán azt lehetne mondani, hogy e terület művelés alá vétele által szűnhetett meg annak temetői jellege. Meglehet. De most legalább a legidősebb emberek, kik a városi sírmező területét részint mint legelőt, részint mint pusztát térséget még ismerték, nem emlékeznek arra, hogy itt valaha dombot, halmot, vagy annak csak nyomát is látták volna.

sorokban tűntek fel. Volt eset rá, hogy helylyel közzel soron kívül 5—6 szorosán egymás mellé rakott sírt is találtam, valószínűleg egy egész család nyughelye valamikor. Az eltakarítottak arcza mindig a felkelő nap, a feltámadás és örök élet eme legnagyobb szimbóluma felé fordul. Gyakori tünemény itt és a Dobogón, hogy egy-egy sír többször volt felhasználva, a mikor is az előbb bennvolt sírlakó vagy sírlakók csontjai a töltelékföld közé keverődtek.

Dobogó. A sírok sorjainak iránya itt is az éjszaknyugot-délkeleti. A sírirány eme szabályszerűségétől csak a domb déli lejtőjének legkeletibb végében mintegy 150—160 sír mutatott fel nevezetes eltérést, a mennyiben e sorok ugyan rendesen kezdődnek, de a csontvázak fekvése bennök itt-ott meg van fordítva, úgy hogy ellentétben a túlnyomó többséggel az arcz nem keletnek, hanem nyugotnak néz; a sorok felén túl pedig a sírok fekvésében egészen önkényes zürzavar uralkodik. Ebbe a szegletbe alighanem egy későbbi nemzedék tette le halottjait. Következtetem ezt először abból, hogy a sírmező aljának egész arezvonalan létezett sírok, számra mintegy 250, már egyszer ki voltak forgatva; mert a csontvázakat ezekben csak a lábtól derékig találtam normalis helyzetben, mell — karcsontok és a koponya a töltelékföld közé volt keveredve. Az összehányt csontokon a hajdan rajtok volt ékszerek nyomai tisztán láthatók, magok az ékszerek azonban vagy részben vagy egészen hiányoznak. És hogy ezeket a sírokat a rendetlenül temetkezettek hozzátartozói dülhették fel, kiviláglik abból, mert az össze-vissza fekvő csontvázak mellett találtam oly ékszertárgyat is, és pedig nem egyszer, melynek összetörött párját vagy kiegészítő részét egy kiforgatott rendes sírból szedtem ki.

A TEMETKEZÉS MÓDJAI. A városi sírmező háromféle temetkezési módot mutat fel, u. m. *a)* az egyszerű eltemetést, *b)* a tetemnek tökéletlen elégetését a sírban és *d)* a tökéletes elégetést és a hamvaknak urnákban való eltakarítását. A Dobogón az első mód az általánosan uralkodó, a másik kettőből csak egy-egy eset fordult elő.

A SÍROK. A sírgödör elkészítése általában a lehető legegyszerűbb. Hosszúsága a tetem nagysága szerint változik és rendesen annál valamivel, felnőtt egyéneknek néha 25—30 cm-rel is hosszabb. Szélessége $\frac{1}{2}$ —1 meter. A tetem lábai mindig a sírgödör keleti zárfalához támaszkodnak, így tehát az üres tér a fej fölött van. Mélysége a városban az agyagréteg vastagsága szerint módosul, mert a tetem fekégyát többnyire a homokréteg képezi, csak hogy nem ritkán a sír 0.50—1.50 meterre még a homokba is behatol. Igen apró gyermekek, valamint egyes felnőttek az agyagrétegben, néha 0.50 meter mélységben is előfordulnak, az utóbbiak azonban rendszerint nagyon szegények. Átlagos sírmélységül $1\frac{1}{2}$ meter vehető fel, ámbár az a sírmező keleti felében néha, a nyugatiban pedig sokszor a 3 metert is meghaladja. A Dobogón a sírok mélysége 1— $2\frac{1}{2}$, szélessége 1— $1\frac{1}{2}$ met. közt váltakozik. Ezt a talajviszonyok okozzák, mert a domb tetején és oldalán a sírok egyenesen a kőbe vágvák, és azért sikérebbek és keskenyebbek is, míg a domb alsóbb részein, ámbár ott is a csontváz a kőn nyugszik, a kőaljat vastag homokréteg borítja. A sírok végei mindenütt tojásdad idomuak; a sír talaja kivétel nélkül kelet felé kissé lejtős, úgy hogy a fej a többi testrésznél jóval magasabban fekszik. A gazdagabbak tetemei többnyire a rendesnél mélyebb sírokban nyugszanak, ámbár ezt általános szabályul épen nem lehet felállítani, mert volt sok igen mély sír, melyekben semmit, és ismét sok sekélyebb, melyekben igen szép tárgyakat találtam. A városi sírmező keleti lejtőjén, a Polácsék-kertben, az agyagréteget különböző vastagságú terméskő-erek törik át. A sírgödör ásásánál kitört terméskő-lapokkal ugyanott négy sír alsó körületét, a kőlapokat élükre állítva, szegélyezték be; a Georgicon mezőn pedig a gazdagabb tartalmu, rendesen igen mély sírok töltelékföldjében kisebb nagyobb faragott kődarabok heverték. A Dobogón néhány sír alsó körülete ökölnyi nagyságú kőekkel volt kirakva, és ismét néhányban a sírfenek négy szegletébe jókora kőduczok voltak ékelve.

AZ EGYSZERŰ ELTEMETÉS. Az egyszerű eltemetés: a hullának ruhástól ékszerestül való eltakarítása az elkészített sírgödörbe vagy pusztán, vagy takaróval lefödve, vagy kivételesen fakoporsóban.

A koporsó, melyet ma többnyire csak egy vékonyabb vastagabb fekete nyirkos földszárvoly jelez, vastag pallókból, nagy vasszegekkel összetákolt födeletlen láda volt. Eme szegek néha 32 cm. hosszúak, négy-élűek vagy sodrott felületűek és mindig illető helyükön, hegygyel lefelé állva találtattak. A Dobogón több a koporsó, kivált a gyermekeknél, mint a városban, sőt ott egy fiatal nő sírjában még a tölgyfapalló egyes darabjait is megtaláltam. Habár a koporsó léte már magában véve bizonyos módosságot jelent, abból általános érvényű szabályt a benne fekvő vagyonosságára levonni még sem lehet, mert az egyszerű eltemetés mindhárom módozatát szegények és gazdagok fölváltva követik. A koporsókon épűgy, mint igen sok tetemen vagy durva szőrszövet, vagy fonott gyékénytakaró elszenesedett maradványai terültek el. A koporsóknál ez a födelet helyettesítette, a többi sírokban megakadályozta azt, hogy a föld közvetlenül a testet érje. A takarót vagy itteni tájszólás szerint szőnyeget, mert ennek nevezik az idevaló parasztok a koporsó-takarót vagyis szemfödelet, szegény és gazdag egyaránt használta.

A CSONTVÁZAK MINŐSÉGE. Előre kell bocsátanom, hogy mindkét sírmezőn túlnyomó számban, legalább is három negyedrészen nők és gyermekek nyugszanak, egyuttal azt is meg kell jegyeznem, hogy a csontvázak körüli észrevételeim, a melyek tudományos szakszerűségre éppen nem tartanak igényt, csakis felnőtt egyénekre vonatkoznak és csakis a szembeötlő, mindenki által könnyen fölismerhető különbségekre terjeszkednek ki.

A csontvázak, melyeket többnyire még meglehetősen ép állapotban találtam, minőségre nézve a városi sírmezőn különbözők és határozottan igazolják, hogy egy egyidejűleg és közösen itt lakott de keverék nép temetkezett ide. Ugyanis a vázak tisztán három, egymástól lényegileg elütő emberfajta mutatnak, egy igen magas, egy közép és egy alacsony termetű. Az első, melynek sírjai a legdúsabban fölszereltek is, számra nézve a legkevesebb. A csontváz hosszúsága nőknél a 165—170, a férfiaknál 180—192 centim. közt váltakozik. A kar és lábszárcsontok roppant erősek, a kéz és lábujjizmek nagyok, a bordák hosszúsága széles mellkasra utal. A koponya alkata egészen arányos, a homlok széles és magas, a járomcsontok nem kiálló, a fogak orthognath képzésűek. Ezekre a sírokra többször lesz még alkalmam visszatérni. A másik emberfajta, mely a városi sírmezőn a többségé, a Dobogón pedig csaknem a kizárólagos, közép, inkább zömök termetű. A koponya-typus a dolichocephal, hosszúkás, a homlok keskeny és alacsony, a hátsófej rendkívül széles, a járomcsontok kiugrók, a fogak képzése prognath. A férfiak lábai kajlák, a mi lovas nemzetre enged következtetni, rosszul összeforrott kar és lábszártörések ezeknél nagyon gyakoriak. Egy már idős nőnek ballában (a Dobogón) anchilosis látszott, t. i. felső és alsó lábszára térdben összeforrott, a minek következtében a bal lábszár hegyes szögben feküdt a jobb lábón. — A férfiak között a bénák, sánták és puposhátuak nem éppen ritkák, mint azt alább bővebben ki fogom fejteni. Ez a faj képviseli a lakosság zömét, jellemző fajkülönbségei még a legapróbb gyermekek koponyáin is tisztán észlelhetők. Dr. Török Aurel véleménye szerint ez a kaukazi és mongol faj keverék típusa.¹ A harmadik emberfajta csakis a városi sírmezőn, nem sok példányban fordult elő.

¹ Dr. Török Aurel, a m. t. egyetemen az anthropologia tanára, a Dobogó két koponyáját tüzetes vizsgálat alá vette. E vizsgálat eredményét idecsatolom.

I. ♂ férfi, 30—40 év között. Részletes mérések:

a) Hyperbrachycephal, Cephalindex 90.53. b) Hypsicephal, magasság index 78.69. c) Orthognath, arcyszög 86°. d) Chamæprosop, széles arcú, arcindex 69. e) Hypsiconch, szemüreg jelző 75. f) Leptorhin, orrüregjelző 46. g) Leptostaphilin, injelző 63. A koponya erőteljes izomzatú férfiúé, erősen kiálló szemöldivekkel, erősen kiálló pofacsontokkal, phanerozyg (a járomívek a koponyatető keretéből kiálló), a csecsnyulványok hatalmasak, a kettő között a nyakszirtesont hátsó felületén erősen kiálló csontszegély (torus occipitalis) Typus Hyperbrachycephal chamæprosop.

II. ♀ nő 22—28 év között. Részletes mérések:

a) Dolichocephal, cephalindex 70.78. b) Hypsicephal. c) Dentalprognath. d) Chamæprosop. e) Hypsiconch. f) Mesorhin. g) Mesostaphilin. Az arcméretek szerint a föntebbi férfitypus arczával megfelelő típusu, csak a koponya alakjára nézve ellentéte annak. Typus: magasfoku dolichocephal chamæprosop.

Koponya-alkata rendkívül hosszú és végig keskeny, a homlok hátrafelé lapuló, a járomcsontok kiállók, a végtagok véznák. A váz hosszúsága csak nagy ritkán üti meg a 145 cm.-t. Az ilyen csontvázak mellett egy-egy rozsdás vasdarabon kívül soha más valami nem találtatott.

A CSONTVÁZAK FEKVÉSE. A csontvázak fekvésében nagy változatosságot észleltem a városi sírmezőn. Az egyenesre kinyújtott végtagokkal való hanyattfekvés ugyan a leggyakoribb, mondhatni a rendes; de még itt is mutatkoztak kisebb eltérések. Volt, hol a kezek a mellen vagy hason keresztbe rakvák, — volt, hol a kezek kinyújtva és ismét a lábak fekszenek keresztben, — volt, hol a kezeket és lábakat ily helyzetben találtam. Azonkívül nem ritka eset, hogy kinyújtott lábak mellett hol a jobb, hol a bal kéz hajolt a mellre. Azonban rendkívüliség is akadt szép számmal. Így a leányok vázai gyakran feküdtek oldalt, a fejét kezükre hajtva vagy ha hanyatt feküdtek is, hol a jobb hol a bal, hol mindkét kéz volt a fej alá dugva. A halott eme elhelyezése, mely a kényelmes heverészést, a pillanatnyi szendergést kívánja jelezni és a halál ridegsége s borzalmától sokat elvon, mert azt csak lenge, mulékony álomnak tünteti fel, bizonyítja, hogy ennél a népnél sem a kedélyesség, sem a költőiség nem hiányzott. A szülői szeretetről tanuskodik több sír, hol az anya egy vagy két gyermekét karjaival magához szorítja. Ezeknek együtt kellett elhalniuk, mert a sírok egész elrendezése együttes temetkezésre vallott. Három sírban a vázak hanyatt, de felhuzott térdekkel és felfelé nyújtott kezekkel találtattak. Minthogy ezek koponyáin vágások és ütések nyomai látszóttak, talán nem tévedek, ha azt tartom, hogy ezek, mert mindhárom férfiú volt, harcban hullottak el és megmerevedtek, mielőtt kinyújthatták volna. Egy széles sír négy egymásra hányt vázat tartalmazott. Szegény emberek lehettek, mert két vaskarikán kívül mi sem volt náluk. Négy helyütt egy-egy sírban két váz foglalt helyet egymás fölött 15—18 cmnyi földréteg által egymástól elkülönítve. Egyben két férfiú, a többi háromban férfi és nő. Világos, hogy a fölülfekvőt utólagosan temették az alúl levőre, csak hogy azt nem bolygatták nyugalmában, miből azt kell következtetnem, hogy a közös sírban levők egymáshoz az életben is közel állottak, mert másutt egy sír másodszori felhasználásakor nem bántak ily kiméletesen a régebben bennlevővel. Több sírban teljes csontvázak voltak — fej nélkül. Más sírokban pedig a fej a térden alúl hevert. Ezek a sírok semmiféle mellékletet nem adtak. Öt helyütt a csontvázak hason, szétterjesztett kezekkel és lábakkal feküdtek. Ezek is szegény emberek lehettek, mert egyszerű késeknél egyébük nem volt. Tizenegy sírban, a sírmező különböző táján, a halántékcsontok valami tompa eszközzel be voltak zúzva. Ez félreismerhetlen, de okát nem sejthetem. Hogy ezeket úgy ütötték volna agyon, nem vagyok hajlandó elhinni, mert egyik másik ilyen sírban igen szép ékszereket találtam, melyeket meggyilkoltak mellé aligha tettek volna. Midőn ezt a körülményt először említém meg egy kisebb közleményben, azt hittem, hogy ez általánosan jellemző tény, annyival is inkább, mert a sírkert nem általam felásott részében talált koponyákról egészen szavahihető egyének ugyanezt állították. Azonban a kutatás további folyamában beláttam, hogy csalódtam. Nagyon rendkívüli és csak egyetlen egyszer előfordult eset volt az, midőn egy sírban két férfiváz feküdt egymással ellentétes irányban. A szép mellékletekkel ellátott váz rendesen nyugatról keletnek fönt, a másik szegényesen dotált pedig keletről nyugatnak alant foglalt helyet. Talán úr és szolga, kik egyszerre hunytak el.

A Dobogón a csontvázak fekvése a hosszúra kinyújtott; a kezek és lábak helyzetében itt is, bár csak nagy ritkán, mutatkoztak oly eltérések mint a városi sírmezőn. Mint rendkívüliséget csak egy esetet kell kiemelnem; egy kettős sírban ugyanis két férfi csontváz feküdt karonfogva. A Dobogón azonkívül azt a tapasztalatot is tettem, hogy igen sok férfi fej nélkül tétetett a sírba. Az ilyen sírok mindig a lehető legszegényebbeknek bizonyultak. E jelenség megfejtése tág conjecturákra adna ugyan alkalmat, de ezekbe nem bocsátkozom, mert positiv eredményre úgy sem vezetnének.

ÁLLATCSONTVÁZAK A SÍROKBAN. Nevezetes körülmény a városi sírmezőn az állatcsontvázak előfordulása a sírokban. Ezekre legelsőbben is a sörházkert éjszakeleti végében lettem figyelmes. Az agyagrétegen ugyanis egy rendkívül nagy és a szokottnál másfélszer szélesebb sír körrajza tűnt fel.

Óvatosan emeltettem ki a földdel kevert agyagot és másfél meternyi mélységben a sír hosszában fekvő lócsontvázra bukkantam. A ló, szakértők véleménye szerint 4—5 éves csikó lehetett. Közvetlenül a ló alatt feltűntek a fakoporsó félreismerhetlen maradványai és ebben a gazdag mellékletekkel ellátott férfi csontváz. — Ugyanezen a tájon, egészen a szegletben egy rendkívül mély és gazdag férfisírban három, a mellette levő női sírban két lóváz volt egymás felett. — Egyes lóvázat a sírmező különböző pontjain még négy gazdagabban felszerelt más sírban is találtam, mindenütt kivétel nélkül csikóktól.

E sírmező második állatja a kutya. Ez nem a tetem fölött, hanem mellette és pedig a jobb kéz közvetlen szomszédságában külön e célra készített és az emberi sírral egy mélységű sírgödörben van összekuporodott helyzetben letéve, mintha csak aludnék. A kutyavázak koponyái nyújtottak, miből azt gyanítom, hogy vadászebek lehettek. Az egyiknek nyakán kampós végű vékony vasgyűrű volt, melyet azonban nem lehetett épségben kivenni. Négy férfi és egy női sírban volt ilyen kutya-csontváz.

Egy nő csontváza mellén nagy macska csontvázát találtam, öt gyermekváz vállperezén pedig vagy a körül mokuscsontvázat.

A Dobogón lóvázra nem akadtam, a murvavágó parasztok azonban egyhangúlag állították, hogy az általuk szétrombolt sírok néhányában lett volna, a mi nem lehetetlen; — kutyaváz két sírban, mókusváz pedig egy gyermeksírban fordult elő.

Ezek az állat-csontvázak érdekes világot vetnek az idetemetkezett nép gondolkozásmódjára, szokásaira és kedélyvilágára. A ló, a nomád ember legértékesebb birtoka, a harcban hű bajtársa, sokszor életének megmentője, urát még a sírba is követi. A lónak urával való eltemetése az ókor minden lovas nemzeténél általános szokás volt, azonban sírmezőnk, de egyéb európai sírmezők is a népvándorlás korából, hol a lócsontvázak előfordulása a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, mutatják, hogy e fényűzéssel csakis a vagyonosak, a gazdagok éltek. Kutya és macska, a megszokott háziállatok, gazdáik sírjaiban arról tanuskodnak, hogy ezeket az illetők éltökben szerethették, hogy tehát mintegy a sírban is czírógathassák, a hű ebet oda tették a jobb kéz mellé. A mókusokat a gyermekek vállaira a szülői szeretet ültette, mely a kedves elhunytat még a sírban sem akarta megfosztani kedvencz játszótársától.

Egyes félig vagy egészen elszenesedett állat-, kivált madár-csontok csaknem minden sírban, majd a csontváz körül, majd a töltelékföldben találtattak, de épen illetően előfordulásuk azt a hiedelmet kelti fel bennem, hogy ezeket a temetés alkalmával, talán mint a halottas tor maradványait, szórták belé.

A TÖKÉLETLEN ELÉGETÉS A SÍRBAN. A városi sírmezőn összesen kilencz sírban egy másik nagyon sajátos temetkezési mód jelentkezett, mely abból áll, hogy a hullát kinyújtóztatva a sírba fektették és abban elégették, úgy hogy csak az elszenesedett vagy összepörkölt csontok maradtak meg. Az elégett testrészek maradványát a csontokat fődő vékony zsiros és nyirkos fekete rétegben ismertem föl, de a tüzelőszer hamujának nyomát sehol sem fedezhettem fel. Mégis az elégetésnek magában a sírban kellett történnie, mert a tetem fölé hányt föld is 10—12 cm. vastagságig vörösre égett; egyáltalában, ha a síron kívül történt volna az elégetés, a részben egészen átégett, részben csak erősen megpörkölt csontváz oly rendes helyzetben nem feküldhetett volna a sírban, mint a minőben találtam.

Eme megégetett hullák közül csak kettőnek nemét határozhattam meg biztosan. Az egyik nő volt, a csontvázon derékig az égetésnek semmi nyoma, deréktól lefelé a csontok szénné égetvék. A jobb kézszárhoz egyszerű bronz kargyűrű simult, a fülek táján a nagyobb fajtájú, különben egészen sima bronz karikafüggőket is megtaláltam. Világos, hogy e nőt félig betemették és úgy égették el azután a többit. A másik egészen elégettett férfiúnak ismertem föl az egészen fekete és helylyel közzel összeolvadt tizenhat darabból álló igen szép művü övdíszről, mely tehát e szerint szintén tűzben volt.

Véleményem szerint ez a különös elégetés, melynél a sír falai is vörösre égtek, úgy történhetett, hogy a hullára nagy mennyiségű olajat vagy zsiradékot öntöttek és azt meggyújtván, ugyanevvel az anyag-

gal addig élesztették a tüzet, míg az a lágy részeket egészen fel nem emésztette. Azután vékonyan földet szórtak a tűzre addig, míg az teljesen el nem aludt. Így kaphatta a föld réteg alsó része is égvényes, téglavörös színét. A tényt így meg lehetne ugyan magyarázni, de a tény oka rejtély, melyet egyhamar aligha fog valaki megfejteni. Annyi bizonyos, hogy ez csakis kivételes temetkezési mód, mert a városi sírmezőn csak kilenczszor, a Dobogón pedig csak egyetlen egyszer fordult elő.

A TÖKÉLETES ELÉGETÉS VAGYIS AZ URNASÍROK. A hullának porrá égetése és a hamvaknak edényekben vagyis urnákban való eltevése ősrégi temetkezés, mely, mint sírmezőnk mutatja, még a IV., V. században sem vásott ki véglegesen a divatból, mindazonáltal csak ritkán és szórványosan vétetett használatba. Hogy az itt előfordult esetek az egyszerű eltemetésnél nem régiebbek, bizonyítja az a körülmény, hogy két helyütt az urnák épen a sírok felett állottak; hogy azonban a hosszú sírokkal egykorúak, vagyis ugyanegy néptől származtak, az a mellékletekből valamint az urnák és sírokban talált edények hasonlósága, egynemű állománya és készítése módjából kétségbe nem vonhatólag tűnik ki.

A városi sírmezőn kiásott urnák, számszerint csak tizenegy, 45—50 cm. magas, körtealakú, többnyire egészen sima, korongon készült, graphitmázás külsejű fazekak, finom fekete agyagból. Rendesen közvetlenül a humus, a televényréteg alatt állottak a sárga agyagban, de épen e csekély mélység okozta azt is, hogy őket mind a nedvesség át meg átvjárta, mind pedig az ásó és kapa annyira megrongálta, hogy a legnagyobb elővigyázattal sem voltam képes csak egyet is félig meddig épen kivenni a földből; mihelyt a levegő érte őket, maguktól széthullottak.

Tartalmuk zsiros fekete föld, keverve fehérre égett és keményen összetapadt csontrészekkel. Találtam bennök meg körülöttük apróbb csuprokat, csészéket, tálakat is, néha épen, többnyire azonban már csak darabokban. Bronz tárgyak csak egyben voltak, u. m. egy ketté tört tű, nagy gombos fejjel és egy négyküllős kerek díszlap.

Az égetés helyét, a tűzpadot, hol a hullák elhamvasztattak, a Polacsek-kertben fedeztem föl fél méternyi mélységben a mai felszín alatt. Midőn ugyanis a nevezett kert nyugati felében ásattam, feltűnt a talaj égvényes, téglavörös színe, valamint a sok hamu, mely a töltelék csaknem három negyed részét tette ki mintegy tizenöt sírban. Feltűnt azonkívül a két sor közti rendkívül széles köz. E közt rézsut átmet-szettem és itt rá is jöttem a tűzpadra, mely 2.25 m. hosszú és 1.32 m. széles, kétrétben egymásra fektetett terméskő-lapokból állott. Kormos fölületét, melyet a nagy hőség behatása következtében vékony lemezekre lehetett hasítani, és egész körületét tömördek apró a tüztől befeketített és összepattogott cserépdarab borította, valószínűleg ama edények maradványai, melyeket az elégetettek rokonai olajjal vagy illatszerekkel megtöltve a lángok közé hajigáltak. A Dobogón csak egyetlen egy urnasírt találtam.

A MELLÉKLETEK.

A sírok mellékletei, ama tárgyak, melyekkel az itt lakott nép holtjait eltemette, adják meg sírmezőinknek valódi jelentőségét, fontosságát. Mert ezek tüntetik fel a nép és kor művelődési viszonyait, ezekből vonhatunk következtetést népünk foglalkozására, erkölcsére, szokásaira; ezek ama kézzelfogható bizonyítékok, melyek után a sírmezők viszonylagos korát állapíthatjuk meg, végül ezek, tömeges voltuknál fogva biztos és minden kétséget kizáró kiindulási és támpontul szolgálnak hazánk minden e nembeli leleteinek megítélése és meghatározásában. Lelőhelyeim e rendkívüli és messze kiható fontosságát azonnal felismertem, és ez volt oka annak, hogy lelki és testi odaadással, semmi fáradságot és áldozatot nem kimélve, azon voltam, hogy e kincset a hazai, magyar tudomány számára lehetőleg

teljesen megszerezze. A ki el tudja gondolni, mit tesz az vidéken, szerény, elégtelen anyagi erővel, egészen önmagára hagyatva, és a mi fő, épen a népvándorlás korszakát illetve, kimerítő szakkönyvtár nélkül négy év alatt háromezernél több sírt fölásatni, átkutatni, a leleteket rendezni és meghatározni, az bizonyára méltányolni is fogja munkámat.

A sírmezők mellékletei három nagy csoportba foglalhatók össze, ugymint: házi eszközök, fegyverek és dísz tárgyak, ezek mindegyike ismét több apróbb csoportra oszlik.

HÁZI ESZKÖZÖK. a) *Edények.* A házi eszközök első csoportja, az edények, e sírmezőkön, legalább ép, vagy felismerhető állapotban csak igen mérsékelt számban fordultak elő. Anyagra nézve feloszlanak bronz, fa és agyagedényekre.

Az első fajtából két bronz csészén kívül többet nem találtam, mindkettőt a városi sírmezőn. Az egyik már csak darabokban került elő a föld alól, ez a vasm. régiségtárban, a másik pedig szintén igen rozsdaméztett, de még meglehetősen egész állapotban levő a m. n. muzeumban őriztetik. Átmérőjük 19, magasságuk 11 cm. A kihajló perem alatt, valamint talapjuk körül egyszerű bevert vonaldísz mutatnak. Mindkettő a koponya jobb oldalán állott, és hihetőleg valami ételfélét tartalmazott.

A faedényekből kiválóan érdekesek a kupák, nagyobb szerű ivóedények, melyekből a városi sírmezőn hetet, a Dobogón pedig hármat találtam. Ezek a 10—14 cm. magas és 6—8 cm. széles hengerded alakú edények bükkfából készültek és vagy egyszerű vas abroncsok, vagy széles, kiveret pontsorok és rutákkal díszített bronzpántoktól tartattak össze. Fa állományuk, igen természetesen már elkorhadott, csak itt-ott 1. 1. tapadt még az abroncs vagy pánt rozsdájához a faedény egy-egy kisebb-nagyobb foszlánya. Egynek bronz, kettőnek sodrott vas fogantyúja volt. Faedények még a vasabroncsos csöbrök is, melyekből a Dobogón csak egyet, a városi sírmezőn talán tizet is találtam. Ezeknek alakját a beljük nyomult és kőkeménységre összeállott homok tartotta fenn, így abroncsostól együtt néhányat ki is lehetett venni a földből, de a levegő behatása következtében ezek is nagyobbadán széthullottak.

Agyag edény, kivált a városi sírmezőn, a kiásott cserépdarabok után ítélve, sok lehetett elszórtan a sírokban, ép azonban nem sok került birtokomba. A körtealakú nagy urnákról már szólottam, ezekben vagy ezek körül fordult elő a legtöbb ép agyag edény. Habár valamennyi ilyféle edényen meglátszik a római agyagművesség utóhatása, mégis nagyban különböznek a római készítményektől az által, hogy alakjuk esetlen, anyaguk pedig durva, kövecses, nehéz és többnyire csak félig kiégett. Díszítésül a zig-zög

és hullámvonal, egyiknél másiknál a gerezdeltség. Vannak egyfülű és fületlen csészék, egyfüles körtealakú korsók gerezdelt hátsórésszel, legtöbb azonban a fületlen kisebb nagyobb csupor, aránylag széles talappal, van néhány ivópohár is. Jellemző egy ivóedény, mely két, alul élben agyaggal összeragasztott cserépdarabból készült. A csónak alakú különben eléggé esetlen edény mindkét oldalán átfúrt csücskös vannak.

Az ivópoharak¹ vagy lapos fenekű hengeridomúak, vagy gömbölyded csészealakúak. Ezek az edények, ha sírokban voltak, mindig a koponya valamelyik oldalán állottak és szintén valami ételféle befogadására szolgálhattak; mert egy gyermeksírban talált csuporban egy tojás héja még egészen benne volt.²

b) *Vegyesek.* Ezek közé tartozik a csaknem minden sírban kivétel nélkül előforduló egyélű kés, vagy a jobb kéz vagy a jobb czombcsont mellett, melyet különben a rozsdá igen sok esetben már egészen megemésztett. Mindamellett a még felismerhető állapotban levők száma is több százra rúg. Nyelük valaha fából volt. Hosszúságuk 7 és 3 cm. közt váltakozik. Gyermek mellett gyakran nagyon apró késecskék voltak. Számra nézve a kések után következik a kova és acél. A lepattogtatott kovadarabok a városi sírmezőn nem igen bőven tűntek fel, és néha feltűnően hasonlítottak az őskori kovakésekhez. Helylyel közel volt ugyan mellettük egy idomtalan, vagy kacskaringós alakú vasdarab, de ennek I. 3, 4. rendeltetését csak a Dobogón ismertem fel, hol azt férfi- és nősírokban egyaránt és pedig számos különböző, de mindig bizarr alakban találtam. Magukból az acélok közül egy egész kis gyűjteményt lehetne kiállítani. Az acél és kova mindig a balkéz alatt vagy mellett fekszik.

Egyéb tárgyak, melyeket e cím alá foglalni akarok, csak szórványosan jelentkeztek. Római vas-kulcs volt négy, köztük egy kiváló nagyságú, fent karikával ellátott példány. Orsógombok, kisebb nagyobb 5. átluggatott korongok égetett agyagból, talán háló-vagy szövészék-nehezékek, a gyakoribb leletek közé 6, 7. tartoztak. — Van tizenöt darab concentricus körökkel díszített szarvacska, alighanem késmarkolatok. 8. Több példányban került elő egy hosszúkas, háromélű, négy-öt helyen átfurt és néha szép vésett díszszel ellátott csont eszköz, melynek rendeltetését nem ismerem. Csontból készült kelevézcsonkokat, köztük igen 9. díszesen faragott példányokat, kivált a dobogói sírok szolgáltatottak. — Ugyancsak a Dobogón leltem egy 10. kétoldalu, az egyik oldalán sűrű, a másikán hézagossabb fogakkal bíró csontfésű darabját, és egy vassűrű 11. töredékét is. — Játékszerekből a kis csontsíp, lyukkal és a nélkül, mindkét sírmezőn nem épen ritka 12, 13. valamint a vas csörgő sem. Bronz csörgőt hármat adott a városi sírmező gyermeksírokban, két csörgő elő- 14. lapján bajuszos férfialarc van bevésve, az egyik egészen sima. Ugyancsak a városi sírmezőn találtam egy kis zacskóalakú csörgőt aranyozott ezüstműből; mogyorónyi nagyságú gömbölyű ezüst csörgőt pedig a 15. Dobogón hármat. A Dobogón egy bronz és egy vas, a városi sírmezőn pedig két vas csengetyű fordult elő, 16. a nagyobbik bronz karikával. Ugyanitt néhány gyermeksírban apró, bronzal pántozott fa-szelenczék meg vaspléhből készületeket is találtam, volt mindegyikben több kevesebb fehér pitykekő; apró szemű bronz és vaslánczdarabkák szintén a gyermeksírok mellékletei. A Dobogó egyik gyermeksírjában egy pecsét- 17. nyomó alakú vastárgy volt, mindkét sírmezőn itt-ott bronzpántos pálczadarabok fordultak elő. — A városi 18, 19, II. 2 sírmező egyik férfisírjában négy tojásdad alakú csontlapocskát találtam, melyeket szintén valami eszköz- 21. féléknek tartok. — Kisebb-nagyobb koporsószegek bőségesen voltak mindenütt. — Van néhány simító és köszörű is. — A lószerszámrészek, melyeket szintén a házi eszközökhöz sorolok, ritkák, dacára annak, hogy mindkét sírmező, mint a kajla czombcsontok mutatják, lóra termelt nép maradványait takarja. A városi sírmezőn egy gazdag férfisírban, melyre alább még visszatérek, egy zablát és két kengyelvasat, 22, 23. a Dobogón pedig összesen három zabla töredékeit találtam. Ugyáltszik, hogy ezzel, mert mindennapi használatra kellett, nagyon kiméletesen bántak embereink. — Ugyanezt kell mondanom a gazdasági eszközökről is, melyekből a szegényebb sírok roppant nagy tömegében összesen sem találtam háromnál többet. Az első, egy a fogantyú tövisével együtt csak 25 cm. magas, vékony, vásott élű vas sarló, a 24. Dobogón került elő, a másik kettő pedig a városi sírmező Georgicon mezei részében. Ezek közül az egyik 7 cm. magas, köpös ösztöke, éllapja 4 cm. széles, a másik egy, a mostaniakkal törzsrokon kapa, magassága 22 cm. a féltojásdad lap felső, legnagyobb szélessége 12 cm., mindkettő vasból. 25.

¹ Az ivópoharat «Becher» értelemben veszem; nagyon sajátságos, hogy az itteni tájszólás minden kisebb agyag edényt, bögrét vagy csuprot, következetesen «pohárnak» mond.

² A római szám a táblát, az arabs szám az ábrát mutatja.

FEGYVEREK. Fegyverek dolgában sírmezőink mind választékosságra mind mennyiségre nézve gazdagoknak épen nem mondhatók. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy férfisir aránylag kevés van a sírmezőkön, másrészt még e kevésnek kilencz tizedrésze is olyan szegényes, hogy egy-egy rozsdás vas csatnál egyebet nem lehetett benne találni. Fegyverek pedig csakis olyan férfisírokban kerültek napfényre, a melyekben ezüst vagy bronz tárgyak is voltak; ebből ismét azt lehet következtetni, hogy az idetemetett férfiak túlnyomó többsége szolga vagy rabszolga lehetett, és hogy a szabad férfiak, a harcosok közül csak igen kevés végezte be itthon, családjá körében, pályafutását, a min különben egy folytonos harczokban szerte kalandozó népnél, mint a milyennek az itt lakottnak, tekintve a népvándorlás történetét, okvetlenül kellett is lennie, csodálkozni sem lehet. Sőt tett észleleteim alapján még arra a meggyőződésre is jutottam, hogy a kevés itt nyugvó vagyonos, tehát szabad férfi legnagyobb részben aggastyán vagy nyomorék volt. Mert a férfi-csontvázak, melyeken övdíszek, vagy a már régenmúlt időben földült sírokban az övdísznek egyes ott felejtett részei voltak, vagy a csontokon az övdísz nyomai mutatkoztak, oly jellemző sajátságokat tüntetnek fel, hogy lehetetlen bennök az aggastyánt vagy nyomorékot föl nem ismerni. Így az elaggottak kézzelfogható ismertető jeleit az állkapczák nyújtották, a melyekben vagy csak egy-két fog ronsolt maradványa volt még meg, vagy a hol a fogak már teljesen hiányoztak, sőt nem ritkán a fogak helyei is kivástak már egészen. A bénák és sánták különbözőleg jelentkeztek. Voltak olyanok, hol az egyik lábszár rövidebb és véznább volt a másiknál; volt olyan, hol az egyik lábszár térden aluli része egészen hiányzott és a térdkalács helyét összeforrt csontgumó jelezte; volt egy olyan is, hol mindkét lábszár térdben meg-görbülve feküdt, és az alsó részek a czombcsontozó képest aránytalanul vékonyak voltak. Ennél egy meg-fejthetlen tárgyat is találtam, a melyre majd alább kerül a sor. Határozottan puposhátúra is akadtam a Georgicon mezőn; ez fiatal ember volt S-módra meggömbölyt hátsággerinczcel, idomtalan mellkassal és különböző nagyságú vállperekczekkel. Eme többséggel szemközt egy-két fiatal éptagú férfi gazdagon felszerelt sírja mit sem bizonyít, kivált akkor nem, mikor épen az egyiknek koponyáján, a homlokon és bal szemén keresztül egy irtóztató vágás nyílása tátongott.

De visszatérek a fegyverekre. Számra nézve még legtöbb az övről lelógó egyélű törkés, a házi 26. fegyver, melyet a férfiak mindig magokkal hordottak. Ezt meglehet különböztetni a közönséges házi késtől az által, hogy annál jóval hosszabb, sőt legtöbbször vele együtt találtatik; de az által is, hogy bronz vagy vaskarikával és a vastag végén ugyanolyan szorítóval ellátott fahüvelyben állott, mely néha csont lemezekkel volt borítva. — A bronz hüvelyszorítók nem ritkán az egész övdíszszel egybeavágó díszítést mutatnak. Ezek a törkések rendszeren a jobb czombcsonton, vagy a mellett fekszenek és leginkább a gazdagabban felszerelt férfisírok mellékletei. Női sírokban egyáltalán nincsenek.

Kardot csak egyetlen egyet találtam és pedig a városi sírmezőn. Igen rozsdamészett példány, 27. egyélű, eredeti hosszúsága mintegy 90 cm. lehetett. A jobb czombcsont hosszában feküdt, markolata és hüvelye, mint a hozzátapadt foszlányokból látszik, fából készült. A hüvely sápalakú, háromélű és kezdet-28. leges vésésű vonaldíszű mutatkozó csontokban végződött. Ilyen hüvelyvéget, csak hogy egészen símát, többet 29. is találtam mindkét sírmezőn, különböző nagyságuk azt bizonyítja, hogy nemcsak kard, hanem tör-hüvelyekre is alkalmazták. A kardot úgy látszik, népünk nagyon megbecsülte, mert a túlélők nem igen váltak meg tőle és a hüvely betemetését is elégnék tartották arra, hogy az elhunytat harcosnak jelezzék.

A Dobogón egy köpös vas lándzsacsúcsot is leltem, mely alakra nézve tökéletesen megegyezik a 30. Mogentiana (Fenek) területén azóta kiásott római vas lándzsacsúcsokkal.¹

Nyílhegyekből a következő fajták jelentkeztek. a) 6 cm. hosszúságú egyszerű szegforma,

¹ Mogentiana helye bővelkedik fegyverfélékben. 1882 őszén az urodalom egy talán 50 m/ hosszú, 1/2 m/ széles mély víz-levezető árkot metszetett, és ebből négy különböző vasfajse, 2 lándzsacsúcs, több nyílhegy vasból, egy nyílhegy és egy buzogánygomb bronzból került ki. (V. R.)

2—3 cm. hosszú tövissel. *b)* 4—5 cm. hosszú tömör négyélű, szintén tövissel. *c)* 4—5 cm. hosszú lapos kétszárnyú, köpüvel vagy tövissel. *d)* 4 cm. hosszú lapos, levélidomú, tövissel. *e)* 8—10 cm. hosszú, háromszárnyú, minden szárnyán alul kerek lyukkal, 4 cm. hosszú erős tövissel. Emez utolsó a legtetsze- 31—34. tösb alakú. Minden egyes fajta 4—5 példánnyal van képviselve.

A fokos, csákány, hajító bárd mindkét sírmező legjellemzőbb fegyvere. Kivétel nélkül vasból 35. valók, alakra és nagyságra nézve a hány van, annyiféle. Ezekből a fegyverekből huszonegy épet és négy töredékeset találtam. A murvavágó parasztok az általuk feldúlt sírok leleteiből épen a fokosféléket becsülték meg leginkább, mert kiköszörülték és botjaikra alkalmazták.

DÍSZTÁRGYAK. A dísz tárgyak a sírmellékletek zöme, egyuttal azok legérdekesebb és legértékesebb része. Változatosság, gazdagság és szépségre nézve fölülmulnak ezek mindent, a mi még eddigelé hazánk bármelyik lelhelyén együttesen találtatott. Minden nép művelődéstörténetének egyik fontos részét képezi az öltözék, az ember külső megjelenése; mert ez utal leginkább a nép műveltségi fokára, ízlésére, egyes nemzeti szokása és sajátságára. Ez érdemben a hajdan itt lakott népet illetőleg, a dísz tárgyak tömeges volta bő, csaknem kimerítő felvilágosítással szolgál. Hogy oly maradványokat nem találtam, a melyből a ruházat vagy öltözék egyes részeit vagy alakját meghatározhattam volna, azon, azt tartom senki sem ütközhetik meg. De, mert a hullák ruhástól voltak eltemetve, megtaláltam csaknem minden sírban, bár nem mindegyikben határozottan felismerhetőleg, a ruházat hol elszenesedett, hol már egészen porrá vált málladékát és ebből egészen biztosan állíthatom: hogy a ruha a nők és gyermekeknél bokáig, a férfiaknál, kevés kivétellel, valamivel térden alul ért. Itt-ott a málladék között szénné vált szövetdarabkák is tűntek elő, melyek azonban a levegőn csakhamar széthullottak, valamint a málladéknak piros, kék és sárga színe szintén ez okból néhány percz múlva már tökéletesen megfakult; de a sokszor igen finom ruhaszövet lenyomata akárhány vastárgy rozsdáján megvan, kivált a vascsőrgőkön, melyekről épen ez okból azt hiszem, hogy eredetileg a ruházat lecsüngő csücskeibe voltak varrva. Ruhaféléből ép állapotban csakis egy tenyérszerű nagyságu darabot találtam a Polacsek-kert egy oly sírjában, melynek alsó körülete élre állított terméskő lapokkal volt szegélyezve. Ez valóságos szürposztó, mely két terméskőlap közé szorult, a honnan magam vettem ki. A levegőn azonban úgy megkeményedett, hogy porrá lehetett morzsolni.

A dísz tárgyak két nagy osztályra szakadnak, azok t. i. vagy a szó szoros értelmében vett ékszerek, vagy a ruházatot emelő, csinosító fémkészítmények. Utóbbiak inkább a férfi-, előbbieket a nő- és gyermeksírok mellékletei. A dísz tárgyak minéműsége és mennyisége általánosan uralkodó finomult ízlésre vall; a mely nép ily ékszereket hordott, ily övdíszeket használt, arra az egészen vad műveletlenség bélyegét sütni nem lehet. Azonban épen a legközönségesebb és legjellemzőbb ékszerek a rómaiakétól nagyban elütő keleties ízlést árulnak el, a miből azt következtetem, hogy eme nép már ázsiai hazájából hozott magával bizonyos műveltséget.

A férfiak különleges dísz tárgyai összeségükben az övdísz tesz ki, melynek részei: a szíjvég, csat, övkapocs, boglár, pityke vagy gomb. A nők és gyermekek ékszerei: a gyöngyök, tűk, fibulák vagy kapocstűk, gyűrűk, függők, karpereczek és kargyűrűk. Mindezek az elősorolt dísz tárgyak külön-külön csoportokat képeznek, melyek mindegyike külön ismertetést igényel.

Az övdísz. A teljes övdísz, mint már említém, kizárólagosan a férfisírok melléklete. Egyes részei azonban gyermeksírokban is vannak néha, meglehet, hogy ezek által a figyermeket akarták kitüntetni. Az öv maga bőrből volt; ez a tény mind az övdísz egyes darabjaihoz tapadt maradványokból, mind pedig a városi sírmező leggazdagabb sírjában megtalált egész öv korhadékából világosan látszik. Az öv két végét a gyomor fölött kapcsok tartották össze, melyek száma rendszeren hat, nem ritkán azonban a kapcsok helyét csat foglalja el. A szegény emberek övét mindig egyszerű, a mostaniakhoz egészen hasonló vascsat jelzi. A hol az övkapcsok mellett, és gazdag övdíszeknél ezt sokszor tapasztaltam, még egy nagy, többnyire igen szép csat külön is fordul elő, ott rendszeren a nagy szíjvég és az egyenes dísztag

sem hiányzik, a miből csaknem biztonsággal azt lehet következtetni, hogy ebben az esetben a bőröv mellett még egy szélesebb szíjból álló kard- vagy törkötő is volt. Az öv néha köröskörül, néha csak elül boglárókkal volt megrakva; közepéről hol több hol kevesebb, fémtokokban végződő szíjacska lógott le, melyek pitykékkal vagy gombokkal voltak díszítve. — A szintén gyakori egyenes dísztag a kard- vagy törkötő azon részét ékíthette, mely a kard- vagy törhüvely karikáján fűződött át. Az öv illetén reconstitúciója az övdíszdarabok helyzetéből világlik ki. Az övkapcsok általában a farsigolyák fölött fekszenek egy csomóban, ha övkapcsok nincsenek, e helyen találtam mindig a csatot; de ha övkapcsok is vannak, akkor a csat ezek alatt hol jobbra, hol balra foglal helyet; — a boglárók a medenczeesontokon, néha azok alatt fordulnak elő; az egyenes dísztag a bal vagy jobb kéztől befelé fekszik a medenczeesont alatt közel a hüvelykarikához; a nagy szíjvég vagy a mellen, vagy a lábszárok valamelyikén vagy azok mellett tűnt elő, a mint a szíj vagy felcsapódott, vagy oldalt esett; a kis szíjvégek, pitykék és gombok a medencze és térdek közti térben voltak mindig. A nem ritkán igen díszes törsszorító rendszerint a markolatnyelv alatt a pengén volt.

Az övdísz darabjainak száma változó; a legkisebb teljesnek mondható hét, a legnagyobb huszonnyolcz darabból állott. De minden teljes övdísz, bármennyi alkatrésze legyen is, díszítését tekintve többnyire öszhangzó, összetartozó egésznek képez, egy és ugyanazon ékítmény vonul minden darabján, a legkisebben épűgy mint a legnagyobbban végig.

Az ÖVDÍSZ FAJTÁI. Az övdíszek, anyagukat tekintve, három fajtára oszlanak. Van ezüst, aranyozott vagy ezüstözött bronz, és végül ezüsttel berakott vas övdísz.

Arany övdísz, legalább teljeset, fájdalom, nem találtam. Hogy ilyen is volt a sírmezőkön, az kétségkívüli dolog, mert különben annak részeit, melyekről mindjárt szólnék, sem találhattam volna meg; de kihalszták előlem azok, kik, tán már egy évezred előtt, mint már többször említém, a gazdagok sírjait dulták fel. Határozottan arany övdísz maradványaiul tekintem azt a négy, 3 cm. átmérőjű, domború felületű
 III. 36. kerek aranygombot, melyeket a Dobogó utolsó sírjában egy kis csuporban találtam. Már a leleti körülmény is azt mutatja, hogy tényleges használatban nem voltak, és ha hozzávesszük, mit a Dobogó utolsó sírjairól fentebb mondtam, több mint valószínű, hogy e gombok a rendes sírok valamelyikéből kerültek ki. Ezeknek a gomboknak domború felülete igen vékony, csinos keretdíszszel ellátott aranylemezzel, alja pedig négyszeresen átlukasztott csontlapocskára, a kettő közti tér fehér, most már porladozó ragasztással van kitöltve.

Az ezüsttel berakott vasövdíszek nem tartoztak épen a leggyakoribb tünemények közé; a városi sírmezőn csak kétszer, a Dobogón pedig öt-hatszor fordultak elő. Készíttetésük igen kifejlett technikára utal és valaha nagyon csinosak is lehettek, ma azonban, egy-két részletük kivételével oly rozsdameztett állapotúak, hogy csakis gyakorlott szem ismerheti fel az egyes darabok hajdani rendeltetését. Két közép-nagyságú, még tűrhető karban levő szíjvég azt mutatja, hogy az ezüst berakat, mely patkóalakú keretben lépcsőzetes vonaldíszet mutat, csak a tárgyak küllapján volt alkalmazva. Talán ügyes és óvatos tisztítás által még egy-két darabon az ezüstdíszet fölismerhetővé lehetne tenni, de legtöbbször a rozsdasálakat kiemelte helyükből, úgy hogy a rozsdatömegből is kiválnak.

Ezüst övdísz. Ezüst övdíszek mindkét sírmezőn találkoztak, de csak szórványosan. Kisebb alakúak és kevesebb alkatrészekből állanak, mint a bronz övdíszek, mert rendszerint csak kisebb-nagyobb szíjvégek, boglárók, pitykék és gombok. Jellemző náluk a nagyobb, levéldomú, középen befoglalt üveg-cseppel ékeskedő díszlap, mely összesen csak három esetben fordult elő, és az ezüstcsat tökéletes hiánya. A hol ezüst övdísz mellett csat is volt, az vagy bronz vagy vas, többnyire egyszerű négyszegletes bronzkeret, vaspeczekkel.

Az ezüst övdísz szerkezete mindig lemezes. Díszítése, mely csak a küllapon van, nem igen változatos, hanem igen finom, kifejlett ízlésre mutató. Az anyag maga, az alább elősorolandók elsejének

kivételével, mely csaknem szinezüst, feliben rézzel kevert, úgy hogy külszíne époly zöldrozsdás, mint akármilyen bronztárgy. Az egyes jellemző ezüstövdíszek a következők:

a) Két nagyobb, két kisebb szívcsúcsban végződő szíjvég két nagyobb és négy kisebb kerek boglár. Ezek fölülte egészen síma, és szép ezüstoffényű.

b) Egy nagy, négy kisebb szíjvég, szőlőlevél idomú díszlap, hat kerek boglár. Valamennyinek fölülte igen 37—40. ízléses vésett szíjfonadékkal díszítve.

c) Egy nagy, négy kisebb szíjvég, egy hosszúkás díszlap, melynek közepéből az üvegsepp kiesett, hat boglár 41—43. befoglalt kék üvegseppel, valamennyi bevert mæanderrel díszítve.

d) Ugyanolyan, csak hogy a boglárokon az üvegsepp nincsen. 44.

e) Hat félkörívben, négy csúcsban végződő kisebb szíjvég, egy csúcsban végződő nagy szíjvég, hat négyszögű 45—49. boglár, négy lóheridomú pityke. Ehhez tartozik egy alább leírandó nagy és szép bronz csat. Ez az övdísz igen csinos préselt ékítményű, ugyanis a félkörívben végződő szíjvégek kettős gyöngyözött keretben kimagasodó zigzögvonalat, a boglárok a gyöngyözött kereten belől egymásban két síma vonalkeretet, a pitykék körülfutó gyöngysort mutatnak, a nagy szíjvég pedig gyöngysorok között különféle domború vonaldíszszel ékeskedik.

f) Egy nagy szíjvég pontozott szíjfonadékkal díszítve, hat négyszögű ugyanolyan díszítésű boglár, egy csonka, 50—53. tekervényes vonaldíszű díszlap, négy patkó alakú pityke.

g) Négy tizenkétszögű boglár, igen szép préselt virágdíszszel. Az ehhez az övdíszhez tartozott, szintén igen ízlé- 54. sesen díszített többi alkatrészeket, fájdalom csak apró töredékekben szedhettem ki a földből, min hogy az ezüst lemez, melyből készültek, csakis hátyavastagságú, és még valóságos csodának mondható, hogy a boglárokat még meglehetősen állapotban sikerült megkapnom.

A b), c) és d) alatti ezüst övdíszek csekély alaki, valamint számszerinti különbséggel több példányban fordultak elő, egy példány ezekből a vasmegyei régiségtárban, a többi pedig, valamennyi elősorolttal együtt a magy. nemz. muzeumban őriztetik. Végül megjegyzendőnek tartom, hogy az ezüst övdíszek egyes részei általában megrongált állapotuk, mert a lemezek, vékonyságuknál fogva sem a rozsdá emésztő hatásának, sem pedig a közibék szorult föld nyomásának nem birtak ellenállani.

BRONZ ÖVDÍSZEK. Mind változatos alakításra, mind művészies szép kivitelre nézve a bronz övdíszeket, melyek hajdanta mind vagy aranyozva vagy ezüstözve voltak, illeti az elsőség. Mielőtt azonban ezek tárgyalásába bocsátkoznám, szükségesnek látom, helyes tájékoztatás szempontjából, egyetmást előre bocsátani.

Az övdíszek vagy teljesek, és ezekhez számítom mindazokat, melyek a főntebb általánosságban elősorolt alkatrészeket, ha nem is mind, legalább azok jó részét feltüntetik; vagy csonkák, melyek csak egy vagy két alkatrészből állanak. Ezt a beosztást csak könnyebb áttekinthetés céljából tettem, mert bizonyára azokra nézve, kik ez utóbbiakat valaha viselték, ezek is teljesek voltak, miután az öv hogyan és mikénti kidíszítése nemcsak az egyesek vagyoni állapotától, hanem egyszersmind azok ízlésétől is függött; a mint hogy valóban találtam is egy sírban olyan övdíszet, mely összesen csak két kapocból állott, de ez a két kapocs oly szép, hogy fölér akár tíz harmadrangú teljes övdíszszel. Nem mellőzhetem másodsor annak fölemlítését sem, hogy a legértékesebb, legszebb, legművésziesebb övdíszeket a városi sírmezőn találtam, és pedig azok sírjaiban, kik szálas csontvázaik és koponyaalkatuknál fogva európai, legvalószínűbben germán népfajra vallanak. A Dobogón több volt az övdísz mint a városi sírmezőn, de ezek általában egyszerűebbek és kevesebb alkatrészből állók.

Végül a bronz övdíszek ismertetésénél nem fogom elkerülhetni egy-két gazdagabb férfisír részletes leírását sem. Helyén találok ezt itt annál is inkább, mert ha az olvasó előtt csak a csillogó eredményt és nem egyuttal a lelet mellékkörülményeit is tárom föl, soha sem fog magának az egész leletről hü, kimerítő képet alkotni. Azt talán nem is szükséges mondanom, hogy az ismertetendő övdíszek mindegyike egy-egy külön alakot képvisel. Ez fölöslegessé teszi a kettős példányok vagy csak némi csekély részben eltérő változatoknak leírását. A hol ilyenek vannak, azoknak illető helyükön való regisztrálását meg fogják találni olvasóim.

GAZDAGABB FÉRFISÍROK. A városi sírmező legháladosabb területe a sörházkertnek a Polacsek-féle kerttel szomszédos legkeletibb szöglete volt. Ennek fölátását szándékosan a kemény fagy idejére hagytam; mert a mikor 1880 őszén az istálló hosszában végig nyuló sort a kertajtó mellett megbontottam, azt a kellemetlen tapasztalást tettem, hogy az ököristálló nedvessége átszivárog az itt átlag igen mély sírokba és azok rendszeres kikutatását igen megnehezíti. És miután már a sor első sírjai is jó reménységgel bíztattak, tapasztalásból tudván, hogy ily esetben az egész sor többé-kevésbé jó eredményt szokott adni, csak 1881 február utolsó negyedében 5—6 foknyi hidegben fogtam ennek a részletnek felátásához, hogy az előbb említett bosszantó körülmény ne hátráltasson annyit munkámban. Várakozásom és reményem nem volt hasztalan. A fagy megakadályozta a nedvesség túlságos átszivárgását, a gazdagon felszerelt sírok pedig a néhány napi fázás és fogcsikorgatásért busásan kárpótoltak mind engem, mind négy munkásomat, kik nemcsak szorgalmasan, hanem a legbuzgóbb régészeti érdeklődéssel dolgoztak kivált ott, hol reméltek valamit találhatni. Talán nem érdektelen, ha felemlítem azt is, hogy két főmunkásom, a már említett Sírsom testvérek a gyakorlat által oly éles látásra tettek szert, hogy a sír töltelék-földjének minéműségéből megjósolták előre, remélhető-e lelet, vagy sem; és őszintén be kell vallanom, hogy csak nagyon ritkán csalódtak.

1882 febr. 24-én a tudvalevő területen az istálló melletti sor utolsó sírjáig hatoltam előre. A televényföld letakarítása után a sárga agyagon egy 3·84 m. hosszú és 2·87 m. széles sír alaprajza mutatkozott, melynek feje az istálló alapfalát, lábvége pedig rézsút irányban a Polacsek-kert kerítésfalát érintette. Két méter mélységben két lócsontváz egymás fölött foglalt helyet. De már az alsó csontváz nedvességtől áthatott kásás földben feküdt, melyet nagyon nehéz volt a gödörből eltávolítani. Szerencsére azonban alatta ismét száraz rétegbe értünk. Három és fél méter mélységben a lábvégnél fakorhadékra bukkantunk, a melyben függőlegesen 23—25 cm. hosszú vasszögek állottak, elértük a vastag pallókból készített koporsót. Ovatosan szedtem le a fakorhadék magasságában a földet a sír közepéig, megtudandó, volt-e a koporsónak födele vagy sem; de itt is csak azt találtam, a mit másutt, hol koporsó-nyomok mutatkoztak, hogy föld helyett valami vastag, most már egészen elszenesedett szövettel volt a koporsó betérítve. Eme terítő fölött a feje felé egy egész halom vastárgy hevert. Két csinos művi kengyelvas, egy zabla, egy kis facsöbör fogantyúja és abroncsai, alakját a beléje nyomult és kőkeménységre összeállott homok fenntartotta, — egy kerékagy, egy keréksín nagy töredéke és még vagy husz nagyon rozsdás meghatározhatatlan vasdarab.

Constatálván a koponya és lábfej hollétét megmértem a csontváz hosszúságát. Volt pedig az 1·93 m. A csontváz lefödését itt is, mint mindenütt a lábaktól felfelé eszközöltük. A jobb czombcsont hosszában találtuk meg legelőször is a hosszú törkést, a fahüvelyét borító csontlemezek még rajta voltak, 55. valamint a bronzkarika is és a tör szorítója a markolat nyelve alatt. E szorító gazdagon meg van aranyozva és mind négy oldalán bevéselt arabeskekkel díszítve. Ha már a tör szorító ily szép, milyennek kell lenni még az övdísznek? Lázás izgalom fogott el mindnyájunkat, feszült figyelemmel, de már nem ásóval, hanem a kutató késsel folyt tovább a munka. Két főmunkásom keresett, a harmadik a lekotrott földet kosárba szedte és a sír szélén fönn álló munkásnak nyújtotta. — A törkéstől néhány centimeterre följebb feküdt az egyenes dísztag, mellette a nagy szíjvég. És most a medenczecsontok fölött egymásután 56—62. elötűnt az egész övdísz: nyolcz övkapocs, egy csat, négy kis szíjvég, két nagy és tizenkét kis pityke. Az eddig elősorolt tárgyak egy összetartozó egésznek képeznek. Gazdagon tűzben megaranyozva a leggyönyörűbb művi leveles ágakból szerkesztett fonadékban állítják elő a nevezett tárgyakat. Az övkapcsok alatt és körülöttük a mintegy 25 cm. széles, a lefödetésnél még ezüstfényben csillogó bőrv málladékát egészen megtaláltam, azonban a fémfény a levegő és világosság behatása folytán néhány másodperc 63. múlva eltűnt. — A mellcsont tájékán ismét bronz tárgyak kerültek elő, és pedig egy kisebb szerű szíjvég a 64, 65. sokszor előforduló indadíszszel, azután még három szívidomú és két táskaalakú aranyozott szíjvég, melyek

előlapja finom cizelirozásban igen szép stilizált virágdísz mutat. A koponyán a homlokon és balszemen keresztül egy hatalmas vágás nyílása tátongott, a hibátlan, szép és teljes fogsorok egy 30—40 éves emberre utalnak. A koponya baloldalán a sír szegletében, egy, a zöldrözdától igen megrongált nagy bronzcsésze állott. Pereme az első érintésre mint morzsalék vált le, az alját csak úgy sikerült megmentenem, hogy a körüllevő földdel együtt emeltettem ki, a földet azután leáztattam róla. — Ez a sír maga egy egész napi munkát vett igénybe, de legalább nem hiába.¹

Ugyanennek a területnek második sorában, valamivel a közepén túl kelet felé ismét egy rendkívüli széles és hosszú sírra bukkantam. Néhány centiméterrel a televényréteg alatt az ásó cserépdarabokat forgatott ki, a miért is óvatosan a kutató késsel kotortattam ki a még a földből kiálló cserepek körületét. Itt két urna állott egymás mellett, egész határ tálak, csuprok és csészéktől körülvéve, de fájdalom! csaknem valamennyi összezuzott állapotban. Közvetlenül a televényréteg alatt levén, a felszínről leszivárgó nedvességnek folyton alávetve, eme durva és rosszul égetett, inkább csak tűz mellett szárított anyagú edények oly porhanyókká lettek, hogy egyikét-másikat kásával lehetett nyomni. Mindkét urna földdel kevert hamúval, melybe igen sok fehérre égetett csontszilánk vegyült, volt megtöltve. Az egyik urnában a töltelék között egy kést, egy négyküllős kerek bronzdísz és egy törött gombosfejű bronztűt találtam, 66, 67. mindkét tárgy később a sírokban is több példányban fordult elő. Egy méterrel alább az edények alatt lócsontváz tűnt elő, mely közvetlenül a koporsón, melynek nyomait azonnal felismertem, feküdt. A közép-termetű, ázsiai emberfajra utaló koponyájú férfi-csontváz a mellől föl a fejig vastag ruhamálladék-réteggel volt borítva, a nagy szíjvég a mellen, a hat övkapocs a gyomor tájékán és közvetlenül mellettük 68. jobbra a nagy csat feküdt. A jobb kézsár alatt a czombcsont hosszában nyúlt el a törkés, a baltérd IV. 69, 70. mellett három közönséges alakú, tövises végű nyílhegy, két kisebb kés, kova és acél volt egy csomóban. — Alakra nézve ez a legnagyobb övdísz, a mit találtam. A szíjvég 18, a csat 8, az övkapocs 6 cm. magas. Díszítésük egy és ugyanaz: indákon vagy kacsokon ülő, befelé konyuló husos levelek áttört munkában. A szíjvég négy pöczke, melyekbe a szíj vége szolgált, torzképeket ábrázol. — A csontváz maga helylyel-közzel már csak rozsdasárga por alakjában volt meg, a koponyának aránylag még legépebb része, az alsó állkapocs csak egyetlenegy, és pedig a baloldali utolsó előtti zápfoggal dicsekedett, az állkapocs jobb oldalán már a fogak helyét sem lehetett megismerni. Nyilván igen vén ember volt. A sír baloldali szegletében a koponya mellett legfelül ökölnyi nagyságú összerögződött tömeg vált ki, közelebbi vizsgálat után kitűnt, hogy ez csupa kisebb-nagyobb vaslemez, melyek egyikén-másikán bronzszögek mentek át, két 5 cm. hosszú és 2 cm. széles ilyen lemez közé egymás fölött három Gratianusféle bronzpénz volt illesztve, azonkívül a rozsdátömeg közt számos ezüst-sodronydarabkát találtam, a vas ezüst berakatának maradványait. Megkísérlettem sokféleképen ezeket a lemezeket egy elfogadható alakba összeilleszteni, de nem sikerült. A koponya jobb oldalán egy fakupa bronzpántjait, melyekhez még bükkfafoszlányok tapadtak, alattok pedig egy bronzcsésze töredékeit találtam. A vasfogantyúval bíró fakupa minden bizonynyal a bronzcsészében állott, de mindkettő a rájuk neheződő föld súlya alatt összeroppant. A csésze kihajló pereme alatt, valamint az alján is körülfutó egyszerű vonaldísz látszik.

Ennek a sornak, tehát az istálló falától számított második sornak keleti végén, a legelsőbbben leírt sírtól alig negyven cm.-nyi köz által elválasztva ismét férfisírra akadtam. Ez is 3 m.-nél mélyebb volt, és a Polacsek-kert fala alá nyult, a miért is a csontvázat csak térdig lehetett megvizsgálni. A jobb czombcsont mellett egy facsöbör abroncsa és fogantyúja volt, melyek a csöbört kitöltő homokkal egy tömeg tapadtak össze. E fölött a nagy törkés csinos és nagy bronzkarikával, mely sokáig lehetett használatban, mert 71. belső széle a szíj átjáró helyén csatornamódra kivásott. A penge markolatnyelvén lógott az egyszerű,

¹ Az ugyanebben a sorban volt leggazdagabb gyermeksírról alább fogok szólni.

72. díszítés nélküli bronzszorító. Egy kis indadíszes szíjvég, valamint a hasonló czifrázatú, egyenes dísztag a czombcsontok között feküdt. A jobb kéz szárát vaskos bronz kargyűrű fonta át, mellette volt a nagy szíjvég. Ez a szíjvég az egyedüli a maga nemében. Két különvált részből áll. A felső négyszeg mindkét lapján egy fölismerhetlen állat körrajzával lemezes és az alsó, tömör, áttört művü, és szívesúcsban végződő taggal egy átjáró tengelyen függ össze és mozgatható. Az alsó, nagyobb tag egymásfelé konyuló virágdíszszel van kitöltve. A medenczezsontokon, nem nagy távolban egymástól hat négyszögű boglár feküdt, három három-mindkét oldalon. Eme boglárok áttört műben egy nagykarmú szárnyas griff-féle állatot mutatnak. Az ilyen griff, mint díszítési motívum a IV., V. és VI. század tárgyain számtalan változatban fordul elő, nekem is lesz alkalmam még néhányszor reá visszatérhetni. Ezt az övdísz még egy áttört művü 76, 77. bronzcsat és három kis levéldísz ábrázoló pityke egészíti ki.

Miután a többi sír is vagy ezekhez hasonló, vagy rájuk illik az, a mit a sírokról általánosságban mondtam, a következőkben csak a teljes övdíszek leírására fogok szorítkozni, egyesek mellett, ha szükségét látom, felhozva még a mellékkörülményeket is.

EGYÉB TELJES BRONZ ÖVDÍSZEK. 1. Hat, finoman ciselirozott művü kisebbszerű övkapocs, egy nagy szíjvég,

- 78—84. előlapján inda-, hátlapján hullámvonal-díszszel, két kis szíjvég indadíszszel, négy pityke és egy díszcsat.

2. Egyszerű csat, két nagyobb szíjvég csillagvirágdíszszel, egy kisebb inda- és egy másik vonaldíszszel, egy 85—90. igen szép dísztag, bekonyuló végei lófejeket ábrázolnak és tizenkét pityke. Utóbbiakból több összeolvadt, valamint a többi tárgy is mind fekete és érdes, mert itt egy a sírban elégetett hullával volt dolgom.

3. Hat griffes boglár, egy csat. Ilyen fajta övdísz mindkét sírmezőn több példányban találtatott, szíjvégekkel és azok nélkül. A griffek alakítása csak annyiban egyenlő, a mennyiben mind ülő helyzetben vannak, a lábakon vagy körmök vagy paták vannak.

4. Egy nagy szíjvég áttört művü fürtös virágdíszszel. Három kisebb szíjvég, melyek közepén áttört leveles ág 91, 92. nyúlik végig. Öt griffes övkapocs és egy griffes boglár. Egy négyszögű csat, melynek nyujtványán szintén a griff guggol, V. 93. három nagyobb leveles ágakból font és tizenkét kis tömör levelet mutató pityke. Az övdísz egyes részein a hajdani IV. 94, 95. ezüstözés nyomai még tisztán láthatók. Ehhez a lelethez tartozik még egy nagy törkés bronz karikával és bronzszorító- V. 96. val, egy kis csákány vasból, és két kisebb kés. A sír töltelékföldjében néhány metermázására való faragott homokkő hevert szanaszét.

5. Nyujtvány nélküli egyszerű csat, egy nagy szíjvég, áttört művü leveles ág díszítménynyel, a szíjat befogadó V. 97—99. pöczkők fürtöket mutatnak, két ugyanolyan kisebb szíjvég, egy dísztag, három síma kis övkapocs, egy nagyobb és kilencz apró síma pityke.

- IV. 100. 6. Nyujtványos csat, egy nagy szíjvég, egy kis szíjvég, tizenhárom kis övkapocs, mind áttört művü indadísz-

- . 101—104. téssel. Négy nagy és tizenkét kis pityke, pikkelymódra egymásra rakott levelekből.

7. Hullámvonalas nagy tömör szíjvég, hat idomtalan griffes övkapocs, síma négyszögű csat vaspeczekkel és 105. nyujtvány nélkül, három hólyagos és négy pontdíszes négyszegű lemezpityke.

8. Egy nagy, négy kisebb és négy apró szíjvég indadíszszel, öt áttört művü virágos ékítményű kerek boglár, 106. 107. két nagy és négy kisebb ágakból font boglár, egy dísztag és egy nyujtványos kisebbszerű csat. Ezt az övdísz egy mindkét lábára béna és púposhátú fiatal ember csontváza mellett találtam. Ehhez a lelethez tartozik még egy nagy törkés vaskarikával, egy nyilhegy, egy kisebb kés, egy fokos, egy bevéssett körökkel ékített, átlukasztott szarvacska, és még egy tárgy, melyet leírhatok ugyan, de a melynek rendeltetését vagy értelmét sehogy sem tudom megfejtetni. E tárgy ugyanis 108. szabálytalan felületű csontgömb, valószínűleg egy állatnak forgócsontja, kifürt közepén vasrudacska megy át, melynek mindkét végére vaslánczocska volt alkalmazva. Ez utóbbiból az egyik oldalán néhány szem még most is rajta van, a másik oldalról azonban, a mikor kivettem, mint rozsdá levált, valamint a csontgömb is két darabra hullott szét. E rejtélyes tárgy a megbénult térdek között feküdt.

9. Egy nagy, négy kisebb szíjvég, tizenhatsz apró övkapocs, négy nagyobb pityke, tizenhat kisebb, egészen

109. lapos pityke. Ez utóbbiak kivételével a többi tárgy a már többször említett indadísz mutatja.

10. Közép nagyságú szíjvég, előlapján három fürtös levéldíszszel. Síma dísztag, hat övkapocs, egy csat és 110—113. három nagy pityke indadíszszel, négy apró pityke.

11. Hat övkapocs és két nagy pityke indadíszszel, egyszerű négyszegű csat nyujtvány nélkül.

Az indadísz, befelé konyuló húsos levelekkel valamint a griff-féle állat és az alább bővebben tárgyalandó gömböcsdész, a népvándorlás korabeli tárgyakon állandó és néhány századig reprodukált díszítési motívum lehetett. Mindazonáltal nagyon elhibázott dolog volna, ha az indadísz alakításáról a tárgyak körkölömbőségére vonnánk következtetést. Példa erre a 9., 10., 11. szám alatt felhozott övdísz-csoport és sok más szórványosan előkerült övdísz-részlet.

E tárgyak a fentebb leírtakkal határozottan egykorúak, egy néptől valók, vagy legalább is egy század készítményei, és mégis, dacára az egy és ugyanazon motívum alkalmazásának, mégis egymástól feltűnően, mondhatni kézzelfoghatólag különböznek, mert míg amazoknál az indadiszz plastikus, kidomborodó, valóban tetszetős művészi alakítást mutat és változatos kecses alkalmazása által egy és ugyanazon övdíszben a szemet gyönyörködteti, úgy emezeknél ez a díszítés lapos, rideg, schematikus, az előbbieneknek ugyszólván gyárszerű utánzata. Ebből elvégre is csak az következik, hogy az ugyanegy díszítésű tárgyakat már egy és ugyanazon korban különféle módon készítették, hogy tehát ezek között nem kor, hanem legfeljebb árkülönbséget kellene keresnünk.

12. Nagy szíjvég gyöngyözött keretben áttört műví befelé konyuló lombozattal, hat övkapocs, két kisebb szíjvég, hat kerek boglár, egy csat és egy dísztag a nagy szíjvéggel egybevágó díszítéssel. Két nagyobb indadiszses pityke, hat akroteriumforma pityke, négy patkóalakú és tíz hólyagos lemezpityke. Ehhez a lelethez tartozik még egy egyenes élű bárd, ábránk azt egy-harmad nagyságban tünteti fel. Ennek a finom ízléssel készült övdísznek főbb tárgyain a hajdani aranyozás nyomai itt-ott még tisztán láthatók. 114—124.

13. Nagy szíjvég gyöngyözött keretben, szép áttört műví arabeskdíszszel. Ugyanily díszítésű négy övkapocs. Egy kis szíjvég áttört kigyótekeredéssel. Vaskos bronz gyűrű, melyre egyenlő távolságban egymástól négy háromtagú gömbdíz van alkalmazva. (Az ábra fél nagyságban mutatja.) Ilyen gömbös bronz gyűrű négy fordult elő, ennek az egynek kivételével mind magányosan; egy a városi sírmezőn, öt a Dobogón. Miután azonban ezek a gyűrűk, hol sűrűbb, hol hézagossabb gömbállítással igen sok őskori leletben is előjönnek, hajlandó vagyok hinni, hogy sírmezőink eme tárgyai szintén az őskorból származhattak át a Kr. utáni IV. századba, ámbar ennek ellene mond ismét az, hogy ez a jellemző gömbállítás, kisebb méretekben ugyan, akárhány alább ismertetendő női ékszeren is megvan. — Ezt a leletet még egy négyszegű nyujtvány nélküli csat, valamint a ritkán hiányzó kés, bronzszorító és karikával egészíti ki. 125—137.

14. Hat hosszukás négyszöget képező, középen két csúcsban egymást érintő háromszög módra kivágott síma lemezboglár, négy ugyanolyan övkapocs lelógó karikákkal. Négyszegű nyujtványos csat. E tárgyak egyedüli díszítését a szegkek hólyagos fejei képezik. Négy szívescsúcsban végződő síma szíjvég. A nagy szíjvég azonban szebb, mert ez áttört műben igen díszes rácsotat ábrázol. VI.132—13

15. Az előbbenihez hasonló, csakhogy a boglárok kivágása négyszegű. Áll pedig hat boglárból, hat övkapocsból, négy kis szíjvég-, egy szorító- és egy csatból. Oda csatolom a hólyagos fejű szeg ábráját is. 136—141.

Ennek az övdísznek nagy szíjvége szintén igen díszes, de mert a 14. és 15. alatti övdíszekhez hasonló szerkezetűeket akár tizenötöt is találtam, nagy de egészen elűtő díszítésű szíjvéggel, sokszor nagy szíjvég nélkül is, e szíjvégek ismertetését külön fejezetben fogom adni.

16. Fibula alaku csat, két kis szíjvég és két négyszegű boglár bevert koncentrikus körökkel díszítve. E díszítési motívum, mely az őskor és a római korszak tárgyain állandóan szerepel, és a mely számos itteni leletemen is előfordul, a római ízlés befolyását sírmezőim tárgyaira világosan mutatja, a mit különben még más módon is képes leszek constatalhatni, és épen ez az oka annak, hogy ezt a magában véve egészen jelentéktelen övdísz a többiek sorába felvettem. 142—144.

17. Síma csat öt négyszegű dúsan aranyozott övkapocscsal. Az övkapocok előlapján finom, tömör műví virágdísz látszik. Ez volt az első övdísz, voltaképen az első nevezetesebb leletem a Dobogón és így első bizonyítéka a Dobogó egykorúságának a városi sírmezővel is. 145.

18. Két nagy és tíz kisebb szíjvég, tömör öntött készítmények, mindkét oldalon igen tetszetős lépcsőalakú vonaldíszszel ékítve. Hat mæanderformára (?) préselt kidomborodó vonalokkal, és két egyszerű préselt vonalkerettel ékített boglár. Három csillagsugaras tömör ezüstgomb. Ezen övdísz mellett találtam a valóban népvándorlaskorabeli férfi ujjgyűrűk egyik, még pedig legszebb példányát. Áll pedig ez egy háromszoros vastag bronzsodronytekercsből, a középső tag lappá van kiszélesítve, melynek közepén kettős pontszegélytől befoglalva két koncentrikus kör van kiverve. 146—150.

19. Nagy szíjvég, csat, dísztag, négy övkapocs, két nagyobb és négy kisebb boglár. E tárgyak fölülete egészen síma, díszítésük igen eredeti. Ugyanis a nagy szíjvég felső vége alatt három kék üvegesepp egymás mellett, a csat nyujtványán valamint a dísztagon egy az alsó csúcsban, és a felső kiszélesedésnél kettő egymással szemközt, a boglárokon és övkapocson minden szegletben egy-egy, művészileg ciselírozott keretben van befoglalva. Ehhez a lelethez tartozik még egy síma, elől kiszélesedő lemez ujjgyűrű, egy két nyílászó szíjtartó, egy kelevézc sat csontból, az obligát nagy kés, és három kis kés. 151.

20. A fentebbihez egészen hasonló övdísz, csakhogy felével kisebb. Ilyen kék üveggombokkal ékeskedő, de már csonka övdísz még kettőt találtam a Dobogón, mindkettő feldult sírokban volt, egyes részek pedig összetörött állapotban kerültek elő. Jellemző, hogy ezek az övdíszek, valamint a befoglalt kék üvegeseppel ékeskedő egyéb tárgyak, mint például karpereczek, a sírmezőnek csakis egy bizonyos tájékról valók. Hasonló észletet tettem mindkét sírmezőn, hogy tudniillik egy-egy tájékon az egyenlő vagy egymáshoz hasonló dísz tárgyak túlnyomó többségben lépnek fel. — Nézetem szerint ennek oka abban keresendő, hogy abban az évben, vagy években, melyekben a sírmező egyik vagy másik tájéka benépesített e vagy ama divat volt az uralkodó és hogy e szerint a hajdan itt lakott nép ép úgy hódolt a divat áramlatainak, mint hódol annak Keszthely és vidékének mai lakossága. 152—157.

Az ÖVDÍSZEK SZÓRVÁNYOS RÉSZEI. a) *A csat.* Nagyon sokszor a férfiak bőr övének egyedüli mellékletét vagy díszét a csat teszi ki. Szegény embereknél magát az övet is csak egy egyszerű, a derekat átkötő szíj helyettesítette, melynek jobb oldaláról egy másik rövidebb szíjon a nélkülözhetlen kés lógott alá. A szegények eme csatjai vasból valók, dísztelen négyszögű, vagy tojásdad kerettel, nagy ritkán lemezes nyujtványnyal. Nem ritkán oly rozsdaméztettek, hogy a legóvatosabb érintésnél már széthullottak. Mindamellett százakra megy ama vascsatok és a keshüvelyt tartó vaskarikák száma, melyeket fölismerhető állapotban ástam ki, sőt volt arra is akárhány eset, hogy teljes vagy csonka ezüst és bronzdíszek mellett is csak vascsat volt. Egyszerű bronzcsatot, melyeknél a szíj közvetlenül az alsó végükhöz volt erősítve, számosat találtam. Ezek vagy négyszegűek, vagy tojásdad idomúak, peczkük többnyire vasból volt és idő folytán lerozdásodott, úgy, hogy most már csak a csat kerete van meg. Alul nyitott gyűrűkből álló csatot is többet találtam, ezek egyikén két szöges pánt van, a melyek a szíjat tartották. A valószínű díszcsatokra való átmenetelt képezik azok a csatok, melyek hol síma, hol hólyagos, hol kiveret pontsorokkal ékített lemez nyujtványnyal vannak ellátva, ezeknél nem ritkán a csatkeret gyöngysoros szerkezetű.

Az eddig felsorolt csatok mintkét sírmezőn honosak. A most ismertetendő csat-csoport a Dobogó, és ott is csak egy alig száz □m.-nyi terület különlegessége. E csatok habár igen tetszetős alakúak, nem tartoznak sírmezőim tulajdonképeni díszcsatjai közé, mert egészen elütő szerkezetűek és valószínűleg importált cikkek, mindenesetre nem azokból a műhelyekből kerültek ki, a melyekből a többi övdísz, ámbár azokkal analog részletek ezekkel a csatokkal is egyetemben találtattak. Eme csatok, melyekből a hét fő alakot szándékom bemutatni, egészen egy darabból vannak öntve és félig-meddig hegedű alakúak. Peczkük egyáltalában vasból volt és levált. a) Tojásdad csatkeret, a keret alsó részénél, mint valamennyinél, gömbölyded nyílás, a melyben a peczek forgott. A kerethez csatlakozik homorú szélekkel bíró síma tag, az alatt gömbölyded nyílást befoglaló kidomborodás, alsó végén három gömbbel. b) Előbbenihez hasonló, csak hogy a keret alatti tagon homorú pálczatag díszítmény látható, az alsó gyűrű pedig két síma pálczatag között egy vastagabb recézett pálczatagot mutat. A gyűrű alján négyszegű záradék. c) Az előbbeniéknél karcsúbb, az alsó gyűrűt fölülről lefutó vékony pálczatagok körítik. d) A legtetszetősebb alakú, alsó része három nyílással és négyszegű zárttaggal bíró. e) Alsó részén egy szív és egy gömbalakú nyílással. f) Vonaldíszes nyakkal és patkóalakú nyílással. A csatkeret nagy része hiányzik. g) A legszebbet utoljára hagytam. Ennek alsó része elütőleg a többitől hosszúkás patkóidomú, gömbzáradékkal, a keresztben benyuló pálczatagok két pár csigatekeresben végződnek. Ez a csat, mely csak egyetlen példányban van meg, valami világos hamúszínű ötvényből készült.

Ugyane csatok helyén még egy oly csatpéldány is került elő, mely feltűnően hasonlít a mostani nadrágtartó-csatokhoz. Ugyanis három peczkü, és a négyszegű keret felső részén három gömbbel van díszítve. Ennek hasonmása egy somogymegyei lelőhelyen ásatott ki, gömbökkel sűrűen megrakott bronzgyűrűk kíséretében, és jelenleg a nagy-kanizsai gymnasium muzeumában őriztetik.

Övdíszekkel egybevágók ama, habár sokszor csak egyesleg, sokszor egy-két övdíszrészlettel talált díszcsatok, melyek vagy gömbölyded, vagy szívcsúcsban végződő nyujtványnyal bírnak, a mely nyujtvány szegekkel volt a szíjhoz erősítve. E nyujtványok vagy öntöttek és áttört művek, vagy lemezesek, a melyeknél a felső lemez ciselírozott vagy préselt díszítést mutat, az alsó lemez pedig síma. Az alanti sorozatban csak a jellemző típusok foglaltatnak, mert megjegyzendő, hogy vannak oly alakok, melyek különféle nagyságban többszörösen is fordulnak elő.

176. 1. Négyszegű keret, a nyujtvány tömör, csigatekeresekkel. Több példányban.
177. 2. Tojásdad keret vaspöczökkel. A nyujtvány áttört művü izléses arabeskdíszítésű és csúcsban végződik.
178. 3. Tojásdad, gyöngyözött keretű. A nyujtványban áttört művü kereszttag.
179. 4. Tojásdad keret. Alatta lemezes nyujtványon két nagy csigatekeres. Jobbról-balról vonaldísz, közepén bevéssett emberi arc. Vonaldíszes zárttag.

5. Igen szép csat, a 21. lapon *g*) alatt leírt ezüst övdísz kiegészítője. A tojásdad keret alatt keskeny hullám- 180.
vonalas nyak, melynek mindkét oldalán hosszúcsörű madárfejidomú véset konyul lefelé. Ezek közé szolgál a szivalakú
alsó domborlap vésetének csúcsa, mely lap három keretű, a legkülsőbb keskeny, a középső szélesebb recézett pálczatag,
a legbelsőbb meg szélesebb hullámvonalas, ezen belül pedig három levelű lilium.

Nagyon messzire vinne, ha ezeknek a csatoknak minden, néha valóságos miniature mértékben
jelentkezett változatát ismertetni akarnám. Ez érdemben kénytelen vagyok az olvasót a magy. nemzeti
muzeumban felállított gyűjteményhez utasítani, hol ezekről önlátomás útján szerezhethet magának tudomást.
Curiosumképen felhozom még, hogy a Dobogó egy sírjában egy nagy alakú csontcsat töredéke is találtatott.

b) *A szíjvégek.* A szíjvégek egyenkint, néha párosával vagy egy-két övkapocs, vagy egy vasesat
kíséretében szórványosan is fordultak elő, néha még gyermeksírokban is, mi által, úgy látszik a gyermeke-
ket akarta népünk megjelelni. Általában megjegyzendőnek tartom, hogy nagy szíjvég csakis felnőtt férfiak
mellett volt, és hogy a legszebb szíjvégek, az alakosak, mindig csak egyenkint tűntek fel.

a) *Alakos szíjvégek.* 1. Előlapján nagykarmú állatok egy özet fojtogatnak. Hátlapján végig futó indadisz. 181, 182.
E szíjvég a városi sírmező ama leleteiből való, melyeket még Szombathelyen létemkor a vasmegyei régiségtár
számára kaptam, és a melyek akkor kerültek napfényre, a mikor ifj. Reischl Venczel úr a sörházkert egy részét komló-
ültetés céljából felforgattatta. Meglehet, hogy ott egy sírban egész övdísz volt, legalább a vele talált és szintén hozzám
beküldött griffes övkapocs arra látszik utalni. VIII. 183.

2. Főnt mindkét oldalon négyszögben fekvő nyúl. Az előlapon nagykarmú ülő griff két meghatározhatatlan
fekvő torzállattal. Hátlapján szintén griff, mely előlábainak karmaival tulokféle állatot lapít a földhöz. 184, 185.

3. Előlapján bika, mely két állatot földre terít. Hátlapján indadisz. 186, 187.

4. Az 1. alatti állatviadal változata, három viaskodó állat képe az előlapon, a hátlapon indadisz. 188, 189.

5. Előlapján két egymás mögött ülő griff képe. Hátlapján indadisz. 190, 191.

b) *Egyéb nagy szíjvégek.* 1. Izléses, tömör, áttört művű szíjvég. Gömböcs keretben végig futó indadisz szív- 192.
idomú levelekkel és gyümölcsforma hosszúkás dudorokkal.

2. Tömör, áttört művű arabeskdíszszel. 193.

3. Áttört művű, gömbölyded végű nagy szíjvég. Díszítése: recézett karikák, melyek egymáshoz csatolt öt 194.
keresztalakot képeznek.

A többi meglevő nagy szíjvég leírását fölöslegesnek tartom, mert azok csak vagy az egyik, vagy
a másik már ismertetett szíjvég másai vagy csekély különbségű változatai.

A sok, szórványosan talált kis szíjvég, aránylag kevés külön alakot mutat. Az arabesk és inda- 195—199.
csavarodásokkal díszítettek túlnyomó számban vannak. Találtam még ezeken kívül olyanokat is, melyeken
kisdud griffek feküdtek, valamint tömör pálmalevél díszítésűeket, nemkülönben áttört szíjfonadékot
mutatókat is.

c) *Övkapcsok.* Vas övkapcsokról nem sokat szólhatok, miután csak egyetlen egy nagyon meg- 200.
rongáltat, de még felismerhető állapotban levőt találtam. Szélesebb vége szegekkel volt a szíjhoz erősítve,
keskenyebb vége, melyet a megfelelő kampóba akasztottak, csorba. Érdekesebbek az egyesleg, kettesével
vagy hármásával előfordult bronzövkapcsok. Az elsők közül megemlíteném egy síma. levélidomú lemez, a
városi sírmezőről, kampó módra behajtott csúcsal. Ugyancsak a városi sírmezőről való egy nagy övcsat. 201.
Áll pedig hosszúkás négyszögű tömör lapból, mélyen bevéssett, mindkét végen csigatekeresbe konyuló négy-
soros hullámvonalakkal, melyek az egész lapot öt mezőre osztják. A lap alsó széléről mindkét oldalon
forgóban járó, belső felén kampós, külső felén díszített kapocstag lóg le, ezek közül azonban csak az egyik
van meg, a másik a forgón alul letörött és a leggondosabb keresés mellett sem volt már megtalálható.
Bizonyára már akkor volt csonka, mikor a holtat eltemették. Az egész darab gazdagon van megaranyozva.

A párosával talált övkapcsok, sőt valamennyi övkapcsunk között a legszebbek szintén a városi IX. 202.
sírmezőről és pedig a Polacsekkert egyik igen mély sírjából valók. Megszerzésük sok veszéllyel járt, a
mennyiben a közel négy méter mélységű, az ustuarium közvetlen szomszédságában levő és így igen sok
hamut tartalmazó sír éjszakai oldala, még mielőtt a csontvázat elérhettük volna beszakadt és az egyik

munkásomat nyakig eltemette, a kinek aztán hasznát az nap már többé nem is vehettem. Néhány órai megfeszített munka után rájöttünk a már egészen elporladt csontokra, melyek mellett egy nagy kés
 203—205. szorítóval, egy kisebbszerű közönséges csat, egy fakupa maradványai, egy szíjvég felső része a nyullal, és végül a szóban forgó két nagy övkapocs volt. Ezek a dúsan megaranyozott övkapcsok egy négyszegű felső nagyobb és egy forgóban járó gömbölyded alsó tagból állanak, mindkét tagban tojásdad lyukacsokkal díszített keretben áttört művü, szörnyű idomtalan nagykarmú szárnyas griffek állanak. Az öv ezekkel a kapcsokkal a temetésnél hihetőleg a test alá került, mert munkásaim már boszúsan ott akarták hagyni a sírt, mikor határozott kívánságomra a medenczeesontok helyét a szokottnál mélyebbre kiktörték, a hol is a sír jobb oldalán előtűntek az övkapcsok, bő kárpótlásul a kiállott ijedség és fáradságért.

206—210. Két különböző alakú övkapocs, két boglárával és egy dísztaggal, mindannyi síma, ékítetlen felülettel volt egy dobogói sírban, melyeket azért hozok fel különösen, mert mellettük egy csiszolt serpentin-
 211. celt, az egyetlen őskori eszköz, melyet sírmezőinken találtam, feküdt. Hogyan és minő oknál fogva került ez az őskori maradvány egy népvándorláskori sírba, előttem megfejtethetlen, hacsak azt nem teszem fel, hogy az idetemetkezett nép a véletlenül talált köeszközöket, épúgy mint mai földmives népünk, babonás gyógyításokra használta. Végül bemutatok még egy kisebbszerű övcsatot, mely mint szórványos
 212. lelet, mindkét sírmezőnkön gyakori jelenség.

213, 214. A többi övdíszrészlet és a kerékdísz. A gyakorta előforduló négyszegű boglárákhoz tartoznak azok, melyeken vagy pontdísz van, vagy a középen befoglalt különböző színű üvegeseppet hordanak.
 215, 216. A kerekboglárak között a legközönségesebbek azok, melyek kimagasodó körvonalokkal és körben álló kivert dudorokkal ékítettek. Kiválóan díszes azonban egy kis és csakis egy példányban talált kerekboglár,
 217. mely áttört műben egy központból kinyúló három lónyakat ábrázol. E kép feltűnően hasonlít a körben forgó három lábú ókori mystikus alakzathoz. (Triquetra.) Az ívmetszetű kidomborodó vonalokkal díszített
 218, 219. egyenes dísztag nem épen ritka. Dísztagot vasból csak egyet találtam bevéselt zig-zög vonaldíszszel.
 220. Csinosak de ritkák a kigyófejben végződő patkóalakú pitykék. A patkóidomú lemez és egyszerű tömör
 221—223. pitykék valamint különösen a négyszegű hólyagos lemezpitykék kisebb-nagyobb számban mindenütt előfordultak.

A gombok mint szíjdíszek egyáltalában ritkábbak, vannak símák és díszítettek. Ez utóbbiakból
 224, 225. két csillagformát mutatok be: ezek tömörek és a központon át egy szöggel voltak a szíjhoz erősítve, holott a kerekboglárak rendszeren lemezesek és mindig három szöggel vannak ellátva.

Az övdíszszel némi összefüggésben van a törhüvely azon karikája is, melyen át a tör szíjjal az övhöz volt fűzve. Ezek a karikák túlnyomó számban vasból valók, de akadt bronz is akárhány, többnyire egyszerű síma, kisebb-nagyobb készítmények, van azonban néhány csinosabb is, mint például egy, mely
 226, 227. külön toldalékkal bír a hüvely kis karikájának vagy kampójának befogadására; és egy másik erős bronzsodronyból készült, melynek összehajtott végei kétfelé néző madárfejekké vannak alakítva.

E helyütt még egy dísztárgyról akarok megemlékezni, mely ugyan mindig férfi csontvázak mellett, de ritkán az övdísz szokott helyén, hanem többnyire magasabban, a mellesont tájékán bukkant elő. És ez a kerékdísz. Egy urnában az elégetett testrészek között találtról már volt szó, de több ilyen
 228—230. közönséges sírokban is volt. Bemutatok három főalakját. Az első háromküllös kerék, a másik középső kerékkel három, a harmadik ugyanolyan, csak hogy négy küllővel van ellátva. Hogy ezek a kerekek határozottan valamely ruhadarab díszét tették ki, világos abból, hogy hátlapjuk rozsdás részein a ruhaszövet lenyomata tisztán látható.

VISSZAPILLANTÁS AZ ÖVDÍSZEKRE. Ha végig tekintek sírmezőink eme lényegileg egy és ugyanazon alkatrészekből álló övdíszein, lehetetlen, hogy meg ne lepjen az a szembeszőkő hasonlatosság, mely ezek között és a későbbi frank sírokban talált övdíszek között elvitázhatlanul létezik. És mégis tagadnom kell,

hogy a mi övdíszaink a későbbi frankokéival egykorúak. Ennek minden körülmény ellene szól. Nem akarom azt állítani, hogy népünk ennek az övdísznek használatát nem az éjszaki népektől sajátította volna el, hisz minden népvándorláskori nemzet szükségképen érintkezésbe jött az éjszokról délfelé nyomuló germán népekkel. Csak azt akarom igazolni, hogy ezen övdísz-divat a frank-avar korszaknál régibb, valamint hogy az idetemetkezett nép is időben a frank uralmat jóval megelőzte. Különlegesen az övdíszről illetőleg hivatkozom Lindenschmit nagy művére a mainzi germán muzeumról, és az abban közzétett germán származású és Némethonban lelt római centuriók és signiferek sírköveire, a melyeken ezek a katonák teljes ruházatban vannak ábrázolva. Ezeken a bogláros öveget, a pitykés és fémtokokba végződő, az övről lecsüggő szíjcsomót tisztán meg lehet különböztetni. A római uralom pedig Némethon éjszaki részeiben egy évszázaddal előbb szűnt meg, mint Pannoniában. És mi következik ebből? Az, hogy ezek az övdíszek már a rómaiak alatt és között, ha másutt nem is, a birodalom éjszaki és nyugoti végtartományában általánosan divatban voltak, a mely divatnak a népvándorlás nemzetei is hódoltak, és a melyek, bár már nagyon elmosódott nyomait még a X. századbéli ősmagyar sírokban is föllelhetjük. Elvégre is a folytonos harc és háború korában az emberek, ha, mint minden a civilizáció alattibb fokán állók, még annyira kedvelték is a piperét, a csecsebecsét, nem értek rá arra, hogy mindig újabb és újabb dísz tárgyak föltalálásán törjék az eszöket; ők, ha készen találtak egy oly formát, mely nekik tetszett, átvették, talán maguk ízlése szerint át és tovább képezték is, de az alapalakot évszázadokig is föntartották.

A NŐ- ÉS GYERMEKSÍROK MELLÉKLETEI.

Az anya és gyermek közti szoros viszonyt sírmezőink példányszerű módon tüntetik fel. Nemcsak, hogy a gyermeket még a sírban is anyja ölelő karjai szorítják át, a mire több példám volt; nemcsak, hogy a későbben elhalt gyermekek anyjuk sírjába helyeztetek, a mi férfisírban itt soha sem fordult elő; nemcsak hogy a felserdültebb gyermekek külön sírjai koszorúként övedzik a korábban elhunyt anya nyughelyét, a mi nem ritkán a sírok rendes sorait egy-egy helyen tökéletesen megzavarta: hanem még a gyermek- és nősírok mellékletei között sem lehet szoros válaszfalat húzni, mert azok többnyire azonosak, úgy hogy a gyermekek sírjait, pedig a tömérdek gyermek között, kiket ide temettek, ezeknek is számarányosan kellett lenniök, csak a legritkább esetekben lehetett a leány gyermekek sírjaitól tisztán megkülönböztetni.

Föl kell tehát tennem és tapasztalataim nem is engednek mást, hogy a gyermekek bizonyos korig, mondjuk 7—8 évig, kik a harcos férfiak távollétében egyedül az anyák gondozására és felügyeletére voltak bízva, nemi különbség nélkül közös ékszereket viseltek, de talán még egyenlően ruháztattak is. A gyermek-ékszerek számtalanszor egyedül nagyságban különböznek a nőknél talált ilyféle azonos tárgyaktól, de ép oly sokszor észleltem azt is, hogy az anya még a síron túl is tartó szerelme zálogául saját legszebb ékszereivel cziczomázta fel elhunyt kisdédét, vagy, midőn a göröngyök a kedves halottra hullottak, legdrágább ékszerét dobta utána a sírba. Nősírokban is találtam gyakorta ily férfiakról belehányt tárgyakat, de ezek kések, nyilhegyek, fejszék, melyek igen találólag jellemzik a marczona férfias gondolkozásmódot és a néma fájdalmat. Ezeket előrebocsátva, talán nem cselekszem helytelenül, ha a nő- és gyermeksírok mellékleteit, csoportokra osztva, együttesen tárgyalom. Itt is elő fog állani egyszer-másszor az a szükség, hogy egy-egy gazdagabb nő- vagy gyermeksírról részletesen kell majd szólnom.

A nő- és gyermeksírok mellékleteit a következőképen csoportosítom: 1. Fej- és nyakék. Ennek

részei: a gyöngyök, a gyöngycsatok, a gyöngyök közé alkalmazott kisebb lógók, az amuletek. 2. A fülű, t. i. a függők, és pedig: a sodronyfüggők, a gyöngyösfüggők, a gömbösfüggők, a nagy karikafüggők és végre a kosárkás függők és mindezek válfajai. 3. A mellű. Ezt képezik a tűk, ugymint: az egyszerű, gombosfejű, bunkós végű és fűző alakú tűk, a fülkanalos tűk, a lapátos és köröndös fejű tűk, a négyfelé hasított fokú tűk, a római közönséges, a frank és korongos fibula változataikkal együtt. 4. A kar- és kézű, az ujjgyűrű, a kargyűrű, a lemezes, kapcsos, kigyófejű karpereczek és azok változatai.

A GYÖNGYÖK. A gyöngyök, minden nép és kor eme legkezdetlegesebb és legkedveltebb női ékszere, sírmezőinken nagy, sok ezerre menő tömegben kerültek napfényre mint a nő- és gyermeksírok állandó, megkülönböztető és jellemző mellékletei; mert bármely szegény volt is az ilyen sír, legalább is néhány szem gyöngyöt mindig tartalmazott. Népünk a gyöngyfűzéseket fej- és nyakéknak egyaránt használta. Kiviláglik ez a leleti körülményekből. A nyakra aggatott gyöngyfűzések lenyúltak néha egész a mellestől, ilyenkor az egyes gyöngyök egymás mellett egész az alsó állkapocsig folyton szedettek ki a földből, néha hármával is együtt lógtak még a fonalon; — a hajba fonott fűzések gyöngyei a koponya hátsó nyílásán magába a koponya üregébe is benyomultak. A talált gyöngyök mennyisége és minősége minden sírban különböző volt. Sokszor kíséreltem meg, az egyes sírokban talált gyöngyöket felfűzetni és a nyert fűzéseket hosszúságra nézve összehasonlítani, hogy talán mégis némi szabályszerűséget találjak közöttük, de mindezek a kísérletek eredményre nem vezettek, mert a gyöngyök mennyisége, nő- és gyermeksírokban egyaránt három szemtől öt-hatszázig váltakozik. Volt olyan sír is, hol a nyak körül gyöngynek nyomát sem találtam és a koponya alól márékszámba szedtettem ki, volt egy olyan sír is a Georgicon mezőn, mely egy maga kétezernél több gyöngyöt adott, mert a szokott helyeken kívül még az egész nagy női csontváz sűrűen körül volt hintve gyöngyökkel. Így voltam a gyöngyök minőségével is. Habár a gyöngyök túlnyomó száma egy mindkét sírmezőn közös, tehát egészen közönséges típust mutat is, nem volt sír, egynek kivételével, melyet alább bővebben le fogok írni, a melyben e közönséges gyöngyök közé több-kevesebb más, díszesebb fajtájú vagy alakú, ne lett volna keverve. A gyöngyök átlagos anyaga: üveg; szórványosan találkozott még gyöngy gránát, jaspisból, valamint csont, fehér márvány- és agyagból, és, de csak igen elvétve, néhány szem borostyánkőből is. A gyöngyök nagysága a kis diónyi nagyságtól egészen a még mai nap is használatos legapróbb himzőgyöngy nagyságáig minden fokozatban van képviselve. A roppant gyöngy-tömegből, mely rendelkezésemre áll, csak a jellemző alakokat fogom kiemelni.

1. Körtealakú legnagyobb gyöngy sárgás-fehér agyagból a díszfüggők kosárkája módjára zöld és kék vonalokkal kifőstve. Összesen csak két példányban egy sírből.

231, 232. 2. Sötétszínű gránát gyöngy. Két példány hatoldalú hasáb, két példány lapos domború felülettel, kettő pedig szépen facettírozott. Nagyságuk körülbelül egyenlő, valamennyi határozottan köszörült, és csakis egyenként másféle gyöngyök közé keveredve találtattak.

3. Fekete gyöngyök. Határozottan római eredetűek, egészen hasonlókat találtam 1875-ben egy kis-sitkei római téglasírban. Lepényalakúak, nagyságban nem sokat különböznek egymástól, hátlapjuk síma, előlapjuk domború, gerezdelt. Néha valamennyi, néha csak a középső gerezdek recézettek és mindegyik hosszában kétszeresen átfurt. Színök szurokfekete és fényű, törésük kagylós. Egész és törött példány összesen tizenhét fordult elő elszórva a többi gyöngy között mindkét sírmezőn. Egy ilyen gyöngy előlapja csinos művű medüsa-fejet mutat.

4. A vörös gyöngyök sem jelentkeztek valami nagyon sűrűen, alakjuk kettős kúp. A vörös gyöngy a Dobogó különlegessége.

233. 5. Nagy narancsidomú üveg-gyöngyök. Ezek között legszebbek a síma fölületű millefiori példányok, melyek különben ritkák; csinosak még a kékes szürke gerezdeltek. Sötétbarna, sötétpiros, kék és hamvasszínű síma e fajtából bőviben van.

234. 6. Zománczos gyöngyök. Mindkét sírmezőn nagy mennyiségben. Ezeket három külön fajtára lehet osztani, t. i. a szalagosok, szemesek, és csücskösekre, melyek mindegyike ismét számos változatot mutat fel. a) A szalagosok vagy gömb-, vagy dob-, vagy karika-alakúak. Díszítésük ráforrasztott és különböző, az alapszíntől elütő színes szalag, mely vagy hullámvonalban megy köröskörül, vagy keresztben fogja át a gyöngy testét, a mikor is az így támadt mezőkben hasonszínű pöttyök látszanak, vagy köralakban egy ismét másszínű szemet zárnak be, vagy mint sávolyok a lyuknál

fölül-alúl összefutnak és így a gyöngynek gerezdelt színt kölcsönöznek, vagy vékony hullám és zig-zög párhuzamos vonalakban az egész gyöngy felszínét borítják el. *b)* A szemesek a legpompásabb, még most is élénken ragyogó zománcszínvegyületet mutatják. Legszebbek az égszínűek alapszínűek fehér szegélyű sötétkek szemekkel, a fehér alapszínűek égszínűek szemekkel, és a feketés barna alapszínűek fehér szegélyű sötétkek szemekkel. *c)* A csücskök sokféle változatban léteznek és szintén igen szépek. Gömb, dob, nyomott alakúak, köröskörül másszínű csücskökkel megrakva. A csücskök nem ritkán ismét különszínű körökkel szegélyezvők. 235, 235.

7. Különböző színű kisebb gömb- vagy narancsidomú gyöngyök. 337.

8. Négyszegű, hasábalakú, gerezdelt átlátszó zöldes üveg gyöngyök.

8. Lapos, kajla, kék vagy borsárga rendetlen alakú üvegrudak, melyek úgy vannak egy hosszabb egészéből letördelve, a hossz tengelyen átmenő csatornával, szintén mint gyöngyök szerepelnek.

10. Egészen apró, daranagyságú sárga gyöngyök, melyek helylyel-közzel száz számra voltak egy-egy sírban. 238.

11. A legközönségesebb feketés-barna gyöngy, törése fémfényt mutat. Ezek voltaképpen nő- és gyermeksírokban sehol sem hiányoztak és ezek képezték a gyöngyfüzerek zömét és jellegző típusát. Alakjuk egyáltalában különféle és rendetlen, valamennyi azonban lapos és hossz tengelyükön vannak átfúrva. Valamennyi gyöngy között ezeknek ártott a föld nedvessége legtöbbet, mert a ketté váltaknak száma, melyeket ki sem szedtettem, talán több ezerre rughatott. 239—244.

A tök- és napraforgó-mag idomú a túlnyomó alak közöttük, de van szív, ék, rúd, baba és köröndidomú is bőven. Üveganyaguk rézzel van keverve, mert a hol a csontokon feküdtek, azokat mind zöldre festették.

12. Egyes vagy kettős lapos kúpidomú agyaggyöngyök egy vagy két fúráslyukkal; ezek ritkák, és néha gerezdeltek is.

A GYÖNGYCSAT. Ezek az igen egyszerű és apró készítmények csak nagy ritkán voltak még fölismerhető állapotban megtalálhatók, mert ezeket többnyire egészen fölemésztette a zöldrozsa. Egy vagy két tagból állottak. Az egytagúak vagy csövecskék, melyeken a füzerek fonalai egy csomóban voltak áthuzva, vagy pedig egyenközű csatornákkal ellátott hosszukás keskeny lemezek, hol a csatornákon a füzerek egyes zsinórai mentek át. Egy ilyent ezüstből a Dobogón találtam, bronzból, de csak töredékekben mindkét sírmezőn többször fordultak elő. A kéttagúak különféle alakúak. Vannak ezüstlapok lyukakkal, melyekben a füzér fonalai voltak beakasztva, alúl kampóval, de ezeknél a correspondeáló karikát nem sikerült megtalálnom, vagy pedig megvannak a karikás tagok, ezeknél pedig a kampós rész hiányzik. Van még egy bronzsodronyból szerkesztett hajlékony félreismerhetlen gyöngycsatok is. Szintén gyöngyök között találtam még csinos kis bronztárgyakat, melyek lehetnek gyöngycsat tagjai, nem is. Az egyik összekuporodott állapotban végződik, eleje csonka és két egyenközű lemezbe megy ki, mintha csak szíjvég volna, hátulsó részéhez karika van forrasztva. A másik kicsi, bogyófürtökbe végződő dísztag, hátul szintén karikával. A harmadik síma levélalakú dísztag, mindhárom nősírok mellékletei. 245, 246, 247, 248.

A LÓGÓK. A gyöngyök közé fűzött apróságok között számarányilag legtöbb az átlyukasztott bronzpénz. Ezek általában mind IV. századbéli kisebb-nagyobb római pénzek, melyek annyira kopottak, hogy legtöbbször csak a rajtok levő fejkép elmosódott körvonalai után határozhatók meg. Legtöbb közöttük az I., II. Constantinus, II., III. Constantius I., II. és Constansfélék, de akad egy-két Julianus Apostata és Valentinianus is.

Többször előforduló lógó a bronzba foglalt kék és borsárga üvegcsépp, ezekből több töredékes, de néhány igen díszes ép is van. 249.

Az egyesleg feltűnt lógók a következők:

a) Füles lemezke ezüstből. 250.

b) Szívalakú ezüst lemezke három rekeszszel, melyek valamikor színes ragaszszal voltak kitöltve. 251.

c) Szívalakú bogyófürtben végződő karikás lógó bronzból. 252.

d) Domború síma ezüst köröndök, de van ilyen vonaldíszes is többféle változatban. 253.

e) Díszes félholdacska ezüstből, ez csak egyetlen egy példányban került elő. 254.

f) Két domború lapból összetett triforium ezüstből. A hossz tengely irányában a forrasztás helyén lyukak vannak a fonál átbocsátására. Két példány egy sírból. 255.

256. g) Két félgömbből alakított és mogyorónyi nagyságú ezüst csörgő, fölül füllel. Ebből is két példányt találtam egy sírban.

h) A legérdekesebb lógó egy a bázisán átfúrt háromszögű bronz lapon álló női fej, a városi sírmező egyik női sírjából.

Azonkívül találkozott még több ilyen lógó is, de oly töredékes állapotban, hogy alakjukat biztosan meghatározni nem is lehet.

AMULETTEK. A sírmezőinken kiásott amulettek sem nem számosak, sem nem változatosak, és egynek kivételével tisztán csak gyermeksírokban voltak. A Dobogó különleges amulette, egyuttal a legesetlenebb és legbarbárabb a kis, hosszukás, négyszög alakú fehér palakő-táblácska, felső széle alatt a középén átfúrva. Ebből öt egész és néhány törött példányt találtam. Mindkét sírmezőn, de nagyon ritkán jelentkezett az átfúrt farkasfog, nem is akadt több összesen, mint négy darab. A városi sírmezőn egy gyermeksírban kisebbszerű átfúrt ártányfogat találtam. — Sűrűbben tűnt fel a fogat ábrázoló üveg amulet, néha gyöngyök között, néha azonban egészen magányosan. Színe tejfehér, borsárga, de volt egy kék is. Ezek a hasas üvegfogak a korona alatt széltekben vannak átfúrva, találtam belőlök mindkét sírmezőn összesen huszonegy darabot. Amuletnek tartom még azon lapos csontkarikát is, mely egy női sírban X.257. a gyöngyök között bukkant elő. Ennek a karikának felső nyujtványán fül, körületén pedig bevéssett vonallal szegélyezett tizenkét lyuk van. Csinos kis tárgy a maga nemében.

A FÜLDÍSZ. A *sodronyfüggők*. A fülfüggők sírmezőink nő- és gyermeksíraiban ép oly állandó mellékletek, mint a gyöngyök. Néha, de csak nagyon ritkán, férfikoponya mellett is előfordultak, de mindig csak egyeslegesen, és a legegyszerűbb, minden dísz nélkülöző sodronykarika alakjában, és jellemző, hogy csakis a legszegényebb férfisírokban. Népünk függői, melyekből közel ezer darabot találtam, alak, anyag, nagyság- és díszítésre nézve roppant változatosság és választékosságot tüntetnek fel, sőt bátran mondhatom, hogy eme ékszer egymaga már egy kerekded művelődéstörténeti képet nyújt, mert ezek egyik fajtájában valamint az alább tárgyalandó tűk túlnyomó alakjában nyilvánul az itt lakott nép különleges, keleties ízlése.

A függők nagy halmazát, hogy könnyebb áttekintést nyerhessen az olvasó, csoportokra osztom, és pedig úgy, hogy kezdem a legegyszerűbb és végzem a legművészebb kivételű készítményeken. Az első csoport a sodronyfüggőket, mint legegyszerűbb, legkezdetlegesebb készítményeket foglalja magában. Ezekhez tartoznak:

258. a) A minden díszítést nélkülöző nyílt sodronykarikák ezüst és bronzból. Számuk legió. Körátmérőjük $1-2\frac{1}{2}$ cm. közt váltakozik.

b) Síma sodrony, alul karikacsavarodással. Ritkább jelenségek, körátmérőjük $2-2\frac{1}{3}$ cm.

259. c) Az őskorból átszármazott és még a középkor elején is divatozott alak; a síma sodrony egyik vége $2-5$ hullámcavarodással a függő csöpp díszét jelezi. Sírmezőink ebből is tömérdek példányt szolgáltatnak, de csak bronzból. Körátmérőjük: $1-2\frac{1}{2}$ cm.

260. d) A sodrony vége hegyes szeggé csavarva. Szintén őskori alak és sírmezőinken közönséges. Körátmérő $1\frac{1}{2}-3$ cm.

e) Síma sodronyon alul dísz gyanánt vagy zárt hengerke, vagy trombita módra kiszélesedő csövecske. Szintén számos bronzpéldányban. Körátmérő $1-1\frac{1}{2}$ cm.

262. f) Díszítése rovatolt egymásra hajtott háromszögű bronzlemez. Ritkán fordult elő.

Ezek átlag mind szoros értelemben vett gyermekfüggők, mindamellet sok szegényes nő sírban szintén csak ilyenek voltak. Az sem tartozott épen a ritkaságok közé, hogy a leggazdagabb függőn külön ilyen kis sodronyfüggőcskék is lógtak. Meglehet, hogy valami kedvencz gyermek emlékére akasztották ezeket a nagy függőkre.

A *gyöngyös és gömböcsös függők*. A sodronyfüggőkhöz legközelebb állanak a gyöngyös függők, melyeken azonban már határozott művészi kezelést lehet észlelni. Alakjuk tojásdad kör, középén egymás-

sal szemközt gyakran finom művü tagozat, melyek egyike köpüs, ebbe jár a gyűrű nyitott és hegyes vége. A függő csöppdisze vagy gömbölyü, vagy hasábos, vagy hosszukás üveggyöngy, nem ritkán azonban a csöpp folytatásaként a gyűrűn befelé is, sőt még a gyűrű tetején fölfelé is ül egy-egy gyöngy. Ezek a függők szintén számosak, van arany, ezüst és bronzból, utóbbi a legtöbb. Szélességi átmérő: $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ cm. A gyöngyös függők egyik válfaja, melyből összesen egy kisebb és egy nagyobb párt találtam, egészen kerek gyűrűvel és csak egy köpüs tagozattal bír, a csöpp bronzba foglalt kék gyöngy, a gyűrű tömör felén két, és tetején egy kisebb gyöngy ül bronzsodronnyal odaerősítve. Az egyik pár körátmérője $3\frac{1}{2}$ a 266. másiké $2\frac{1}{2}$ cm.

Sok volt sírmezőinken a gömböcsdíszes függő is, melyeken tudniillik a függő csöppjét kúp alakba rakott tömör kisebb-nagyobb gömböcsök képezik. Egy ilyen kúphoz legkevesebb négy gömböcs kellett, három alul, egy fölül, volt azonban több gömböcsből szerkesztett kúp is akárhány, valamint olyan 267. függő is, a melyeken a gömböcskúpok közé más tag volt illesztve.

Ezekhez kell még sorolnom egy pár félholdidomú lemezes függőt is a Dobogóról. Gyűrűje síma 268. sodrony, melynek nyitott vége a lemez csúcsára alkalmazott köpübe jár, a lemez gömböcsökkel szegélyezett és egy függélyesen a közepén álló gömböcstag által két mezőre osztott; a félhold alsó szélét egy nagyobb és ettől egyenlő távolban két kisebb gömböcskup díszíti. E fajtából ez az egyetlen példány.

A gömbös függők. A gömbös, vagyis azok a függők, melyek díszítését borsónyi nagyságú egy darabból álló, vagy két egymáshoz illesztett félteke vagy harangidomú üres gömb képezi, két fajtára oszlanak. Az egyikén a gömb a függő karikájához mint csöpp van forrasztva. Ezekből van három példánypár, 269. egy ezüsből, kettő bronzból. — Féligmeddig ehhez a fajtához kell sorolnom még egy párt a Georgicon mezőről, melyen a két féltekéből álló, és két sorban rárakott sodronykorokkal díszített gömb egy centimeter hosszú csövecskén ül, és ezen a csövecskén megy a függő karikája keresztül.

A másik fajtánál a függő gyűrűje a gömb közepén megy át, úgy hogy a gömb a gyűrűre fűzöttnek tűnik fel. Ezek a függők a legnagyobb ritkaságok közé tartoztak, és nagyságra, alakra és díszítésre nézve különbözők.

a) Körátmérője $2\frac{1}{2}$ cm., a féltekék kissé csúcsosak. Találtam két párt, bronzból, de mindenik párból csak az egyikét ép állapotban. 270.

b) Körátmérője körülbelül 4 cm., a síma gömb kettős harang idomú. Anyaga bronz. Egy ép és két törött 271. példányban van meg. 272.

c) Körátmérője 3 cm. Szép ezüst függő. Került belőle három példány. A gömb felületét sodronymű díszíti. 273.

d) Körátmérője 4 cm. Az előbbenihez hasonló módra díszített nagy ezüstfüggő. Egyetlen egy párt találtam, de ez ép.

A nagy karikafüggők. Jóllehet ezek sem tűntek fel jelentékenyebb mennyiségben és alakjukra nézve sem valami különösek, annyiban mégis igényelnek külön tárgyalást, mert sírmezőink valódi speciálítására, a kosárkás függőkre képezik az átmenetet, vagy jobban mondva azt a alapalakot mutatják, a melyből a kosárkás függő fejlődött. Anyaguk ezüst és bronz. Jellemzi ezeket az, hogy a nyílt gyűrű, tompa vége felé díszített homloklappá van kiszélesítve, mely, a függő hordásakor, az arczczal párhuzamos vonalban állott. Feltűnő jelenség, hogy ezeknél a függőknél is, mint sírmezőink minden más ékszereinél, az ezüsthélek sokkal egyszerűbb alkotásúak, mint a bronzhélek. Nagy karikafüggőkből összesen tizenegy párt találtam, hanem csak három kiváló alakot fogok közülök ismertetni, mert a többi mind csak ezek változatai.

a) Ezüst. Körátmérője 4 centiméter. Homloklapja a hagyományszerűleg bevert concentricus körökkel 274. van díszítve.

b) Bronz. Körátmérője $4\frac{1}{2}$ cm. Homloklapján egyszerű vonaldísz látszik, a gyűrű karikába csavarodik. Ez a 275. kis karika szemlátomást valami dísznek beakaszthatására szolgált.

276. c) Bronz. Körátmérője $4\frac{1}{2}$ cm. Vonalkeretben egyszerű bevert körökkel díszített homloklap, mindkét vége sodronytagozattal van ellátva, a gyűrű egyik vége hegyes, a másik köpös.

A kosárkás függők. A kosárkás függő a keszthelyi sírmezők legfeltűnőbb és legnevezetesebb különlegessége. Először is díszes alakja, művészies kivitele és félreismerhetlen keleties jellege vonja magára a szemlélő figyelmét, de másodszor kiválólag érdekessé teszi ezt a tárgyat az a körülmény, hogy míg hazánkban eddigelé, az egy állítólag Abrudbányán talált hozzá hasonló, de épen nem azonos arany függőn kívül, annak sehol még csak nyoma sem volt: a keszthelyi sírmezőkön százával lépett fel. Kétségen kívülinek kell tehát felvennem, hogy ezen függő a népvándorlás korában nem általános, mint a főnnebb elősorolt függő-alakok legtöbbje, hanem az ezen a vidéken tanyázott nép sajátos, eredeti, jóformán az őshazájából hozott divatcikké volt, és hogy mindenütt, a hol netán idővel ezen függőalak fog feltűnni, a Keszthelyen és vidékén lakott nép törzsrokonaira fogunk ismerhetni. Hol és kik készíthették ezeket a függőket valamint többi fémtárgyainkat is, arról alább fogom nézetemet elmondani. Egyelőre csak azt akarom megjegyezni, hogy a függők kiállítása oly kifejtett ötvösi technikát tételez fel, mely azoknál, kik hordották, honos épen nem lehetett. Előre kell bocsátanom azt is, hogy a sírmezők egyes tájain, mint azt a maga helyén mindenütt külön is fel fogom említeni, ugyanennek a típusnak egyes változatai, alfajtái voltak uralkodók, úgy hogy ez a függő is, az évek haladtával, ha nem is lényeges, de mégis észrevehető változásokon ment keresztül. Ezeknek a függőknek anyaga arany, ezüst, bronz. Aranyból, az igaz, csak egy párt találtam a Dobogón; ezüsből sokat a Dobogón, kevesebbet a városi sírmezőn; bronzot mindkét helyütt legtöbbet, csak hogy eredetileg ezek is mind aranyozva vagy ezüstözve voltak.

Jellemző alkatrésze ezeknek a függőknek a körteidomú kosárka, mely, mint függődísz, eredetileg csöppként lógott a függő gyűrűjén, a mint hogy tényleg függőket lógó kosárákkal találtam is, de a melyet utóbb, valószínűleg, hogy az elveszthetés ellen biztosítsák, a homloklap alatt a gyűrű aljához sodronyfonással keményen és szorosan kötöttek. És, a mint a lelt függők mutatják, az odakötött kosárka általánosan elfogadott divattá lőn. A már annyiszor emlegetett körteidomú kosárka, melyet ép oly jogosan és talán még helyesebben filigrán művű virágbimbónak lehetne nevezni, kétféle alakban létezik. A nagy többséget képviselőnek szerkezete a következő: legalúl kis zárt karika, ennek eredeti rendeltetése az volt, hogy ezen lógjon a kosárka a függő gyűrűjéről, de eme rendeltetésétől a kosárának a gyűrű aljához való erősítettése által elűtetett, és most a sodronyfonadék legalsó szálai fűződnek át rajta. A karikához egy 4—5 milliméter magas kerek kelyhecske van forrasztva, munkásaim ezt a körte csirájának nevezték. Mondottak is valamit egyszerű parlagi észjárásuk szerint, mert eme kelyhecskéből nő ki öt ágazatban az elegáns, arabeskszerű és megfordított kupalakú sodronymű, mely a kosárka kerek falazatát képezi. Erre borul a hol csúszosabb, hol laposabb kúpidomú fődő, szorosan egymásmellé tekercsmódra helyezett sodronyból, melynek csucscsán vagy egy befoglalt üvegcsépp díszleg, vagy a melyet egyszerű féltekécske tetőz be. A másik, nagyon is ritka kosárka-alak egész a fődőig mindenben egyezik a főnnebbivel, fődője azonban sondronyczifrázattal díszített kerek lap, melynek közepén befoglalt kis üvegkláris csillog.

A kosárkás függőket egyes változataik szerint csoportosítva fogom ismertetni.

Függők lógó valamint lapos fődélű kosárákkal. Azon tény, hogy a kosárák természetszerű alkalmazását, tudniillik, hogy szabadon lógjanak le a függőről, több száz függő között épen csak három példányon találtam, világos bizonyítéka annak, hogy a kosárának a függő aljához való kötése, már népünk ide költöztekor általános használatban volt és a lógó kosárka már elavult dolognak tekintetett. Még inkább megerősít eme véleményemben az a körülmény, hogy e három példány egyikének sem volt megfelelő párja, mert azt az egyiknél egy nagy bronz karika, a másik kettőnél kis ezüst sodronyfűggő helyettesítette, noha e függők nem gyermek, hanem tökéletesen kinőtt női csontvázak mellett voltak.

277. a) Ezüst. Körátmérője $3\frac{1}{2}$ cm. A gömbölyded, gyöngyözött sodronyműből álló kosárka, mely készítemi mód minden kisebb ezüstkosáráknál közös, egészen sima ezüstgyűrűn lóg. A kupfődél csucscsába kék üvegcsépp van foglalva.

b) Ezüst két külön példányban. A kosárka lapos fedelű, művészi munka. A függő gyűrűje ezeknél is síma 278. ezüst. Körátmérőjük 3 cm.

A lapos fedelű kosárkákról szintén merem kockáztatni, hogy ezek a régibb divatot képviselik, és pedig azért, mert az ilyes függőket, de odakötött kosárkával, csakis ezüsből, csakis a Dobogón és összesen csakis három párt találtam. Ezekből egy párnak gyűrűje gömböcsdíszes homloklappal bír — a gömböcsdíszre alább bővebben kell visszatérnem, — a kosárka fődőjének közepén befoglalt szalmasárga 279. üvegláris díszleg. A másik két párnál a kosárka egyszerű síma gyűrűkhez van kötve.

Ezüst függők. Kosárkás függőt ezüsből mindkét sírmezőn találtam, a Dobogón mintegy negyven, a városi sírmezőn pedig mintegy húsz darabot. Ezek mind nagyságra, mind homloklapjaik díszítésére, mind ezüst-anyaguk minőségére nézve különböznek egymástól.

A Dobogón csak a legjobb ezüsből készült legkisebb fajta volt otthonos. Kosárkája kivétel nélkül gyöngyözött sodronymű, a fődő csucscsában legtöbbször befoglalt üvegláris csillog, de van féltékécskével zárt fődő is elég. Ezek a tekécskék, mondhatni, a kosárkák sapkái, száz esetben kilenczvenszer már a földben leváltak a kosárkákról, és ismétli ráillesztésük nagyon bajos, mert a zöldrozsdás bronzot, vagy elégtűt ezüstöt ragasz nem igen fogja meg, a forrasztás pedig mind a tárgy aprósága, mind szerfölötti törékenysége miatt épen lehetetlen. Sőt számtalan példám volt rá, hogy ezeket a féltékécskéket annyira átjárta a rozsdá, hogy az első érintésnél szétmállottak. A Dobogó kis ezüstfüggőinek körátmérője $2-3\frac{1}{2}$ cm. között váltakozik. Homloklapjuk a közepén egy cm-terre kiszélesedik mint a gömböcsdísz csoportosulási középpontja. A gömböcsnek, mint az ezüst és bronz kosárkás függők homloklapjának egyik állandó díszének alkalmazásáról rövidesen a következőket jegyezhetem meg. A gömböcsök, melyek mindig párosával járnak, és kajla S alakú sodronnyal vannak egymással összekötve, rendszerint oly combinatióban állnak a lapon, hogy egyes csoportjaik önmagukban, a lap pedig egészében egy összevágó, pontozott hullámvonalokból álló, a szemet gyönyörködtető rajzot alkot. A gömböcsök combinálása sokféle. A kis ezüst függőkön a következők láthatók.

a) Két pár a lap hosszában álló gömböcs. 280.

b) Három pár központban csoportosított gömböcs. 281.

c) Négy pár gömböcs, szintén központi csoportosításban.

Eme kis függőknél több gömböcs nem fordul elő. Felhozom még, hogy ebből a fajtából, mely számra nézve az ezüst függők két harmadát teszi ki, a városi sírmezőn is találtam egy párt.

A közép nagyságú ezüst függők, melyekből a városi sírmező is adott szép számmal, többfélék.

a) Körátmérő 4—5 cm. Jó ezüsből. A kosárka sodronyműve nem gyöngyözött, hanem síma, mint a többi- 282. nél, melyek még szóba kerülnek. A homloklap szélei hullámszerűen kivágvák, a gömböcsdísz a lap mindkét végén 283. nagyobb, a közepe felé kisebb csoportokat képez.

b) Körátmérő 4—5 cm. Rosszabb ezüsből. Többnyire a városi sírmezőről. Az egyenes szélű homloklap XI. 284. hosszában két sor gömböcs áll, egy köztük végig futó bordától egymástól különválasztva.

c) Az előbbenihez hasonló, csak hogy kosárkája elütő. Ugyanis a fődőnek legalsó részén, ott hol az a kosárka fonadékával érintkezik, gömböcs-szalag fut körül, maga a fődő is sodronyfonásos bordák által három mezőre van osztva. Ennek a függőnek párja csak darabokra zúzva került ki a sírból.

A nagy, és szintén már rosszabb minőségű ezüsből készült függők ritkák, körátmérőjük 6—7 cm. legtöbbje, hat pár, a városi sírmező délnyugoti szegletéből, a rendkívüli nagy bronzfüggők lelőhelyéből, került ki. Egészen ép példány ezekből nincs több kettőnél. A gyűrű végei egyiknél kampósak, másiknál meg egymásba akasztottak. Három alfajtat különböztetek meg.

a) Az egyetlen pár a Dobogóról, nagyon sérült, a kosárkákból csak egyes foszlányok lógnak még a gyűrűn. 285. A homloklap gömböcsei igen szép csoportosítást mutatnak.

b) Sodrott szegélyek közt három egyenközüen álló sor gömböccsel a homloklapon. Két párnál a kosárka

födőjén három sodronyfonásos borda létezik. Egy páron, a legnagyobb ezüsthüvelyimen, a kosárka födelén négy ilyen borda, azonkívül a födőkup alján gömböcsdíszes szalag fut végig.

c) A hosszukás négyszeget képező homloklap közepén nagyobb rekeszben kék üvegsepp díszel, e körül 12—16 kisebb, színes ragaszszal kitöltött rekeszke. A nagy függők kosárka-kelyhecskéi ráforrasztott sodronykarikákkal vannak díszítve.

Bronz függők. A kosárkás bronz függők impozáns, néhány százra menő mennyisége átlag egy és ugyanazon típus, csak hogy többféle változatban, a homloklap és kosárka díszítése szerint. Valamennyin a hajdani aranyozás, ritkábban ezüstözés nyomai többé-kevésbé még föllelhetők. Nagyságra nézve legritkébbak a kicsinyek, legszámosabbak a közép nagyságúak, a legnagyobbak szintén számosak. Nagyságukat alapul véve, egyes változataikat eme csoportok keretén belül fogom ismertetni.

286. I. *A kis függők.* a) A homloklap gömböcsdíszje azonos a dobogói kis ezüsthüvely díszítésével.
 287. b) Két egyenközü sor gömböcs a homloklapon.
 288, 289. c) Színes anyaggal kitöltött rekeszek a homloklapon, vagy sorjában vagy központi csoportosítással.
 d) Homloklapja a fentebbiek mintáját követi, elűtő azonban kosárkájának födőkupja, melynek alját egy vízszintesen fekvő, felső részét pedig több, sodronybordákkal külön választott függőlegesen álló 8-as alakú sodronyfonat díszíti. A kosárka ilyenmű kiállítását egyedül bronzfüggőkön és csakis két páron találtam a városi sírmező Georgicon-féle részében. Általános divat nem lehetett, mert míg a Dobogón nyoma sem volt, a városi sírmező sörházkeri felében is csak két különböző helyen egy-egy ily díszítésű levált födőkupot találtam a hozzátartozó többi rész nélkül.
- 290, 291. II. *Közép nagyságúak.* a) Gömböcsdíszű homloklapok, mint a megfelelő nagyságú ezüsthüvelyek, b) és c) alatti részénél.
 292, 293. b) Öt-hét pár gömböcs központi csoportosítással.
 c) A homloklap közepén befoglalt kék üvegsepp, ízlésesen elrendezett gömböcskoszorútól övezve.
 294. d) A központban üvegsepp, gömböcspároktól egyszerűen szegélyezve. A gömböcspárok száma hol több, hol kevesebb.
 295. e) Központi üvegsepp körül ragaszszal kitöltött rekeszek, ép úgy mint a hasonló nagyságú ezüst függőknél.
- III. *Legnagyobb függők.* Ezeknél a homloklap közepéről sohasem hiányzik a kék, zöld, sárga vagy fehér, rekeszektől vagy gömböcspároktól szegélyezett üvegsepp. A gömböcsök vagy rekeszek száma csaknem minden párnál különböző. Egyes változataik leginkább a kosárka födőkupjának díszítésében mutatkoznak.
- XII. 296. a) A kúp tömörfonású bordák által négy mezőre osztatik, gyakran, de nem mindig a kúp alsó köre hasonló
 XI. 297. fonással szegélyezve.
 XII. 298. b) 8-czas alakú bordák, tömörfonású alsó szegélylyel.
 XI. 299. c) Tömörfonású bordák, alul gömböcsszegélyzettel.
 d) A kúp három egyenközü osztályban, és pedig a legalsóban fekvő, a középsőben álló, és a legfelsőben ismét fekvő 8-czas alakú sodronyfonással van borítva, mely az egész kúpnak igen bizarr alakot kölcsönöz. Ez a fentebb említett kis függőnek hasonmása.

A MELLDÍSZ. Hogy a nő- és gyermekruházat egyik kiegészítő része valami nagy kendő, vagy lebernyeg volt, bizonyítja azon sok tűféle dísz tárgy, melyet rendszerint vagy közvetlenül az áll alatt, tehát a nyak tájékán, vagy a mellen rézsut keresztben fekvő irányban találtam. A mellűk anyaga: ezüst, aranyozott vagy ezüstözött bronz, néha vas, csontból is akadt egy töredékes. Néhány esetben egy homloklapos nagy bronzfüggő kiegyenesített gyűrűje szolgált tű gyanánt. A mellű és a karperecz az az ékszer, melynek egyikéről másikáról határozottan lehet állítani, hogy eredetileg nem az a három vagy négy hónapos gyermek viselte, kinek csontvázán feküdt, hanem hogy az az illető anya szeretetadománya, melylyel az elhunyt kisedet a sírbatétel alkalmával feldíszítette. Máskülönben nem lehetne megfejtetni azt a többszörösen tapasztalt körülményt, hogy egy-egy gyermek mellén akkora tű feküdt, mely nemcsak meghaladta a mellkas szélességét, hanem néha olyan hosszú volt, mint az egész csontváz maga. Ugyanez áll a gyermekeknél talált frank és korongos fibulákról is.

A gombosfejű, bunkósvégű és fűzőalakú tűk. A gombosfejű tűk nem számosak, és ritkán épek. Néháynak közülök kezdetleges alakja és fényes fekete patinája van, a miért is ezeket a tűfélék között a legrégebb készítményeknek tartom. Ilyen:

- a) A már említett és urnában talált tű, gombja csúcsos. Ehhez hasonló példány van még három. (III. 67.)
 b) A gomb kettős kúpalakú, a kúpok érintkezési helyét vonaldísz, az alsó kúp végét keskeny pálczatag köríti. XII. 300.
 c) Nagybbszerű sima gombbal. Két példány. 301.
 d) Tagozott lapos gombbal. 302.
 e) A kiszélesedő gombon tálczaalakú koronggal. 303.
 f) A legszebb gombos fejű tű. A kúpalakú gomb közepén rovátkás pálczatag fut közül, a gömbölyű nyakon 304.
 fölül és alul párhuzamos, középen rézsútos vonaldísz. A nyak alatt a tű négyélűvé vastagodik, az élek szintén rovátko-
 sak, ez alatt pedig ismét gömbölyűvé változik. Ezen tű igen díszes kombinációja a gombosfejű és az alantabb előforduló
 fülkanalas tűk egyik fajtájának. Csakis egy példányban létezik.

A bunkósvégű tűk, vagyis azok a tűk, melyek tompa vége bunkómódra vastagodik ki lapos záradékkal, gyakori jelenségek mindkét sírmezőn. Csinossá teszi őket a bunkós vég díszítése, fölül alul pár- 305.
 huzamos vonalak között függélyesen álló zig-zög vonalak.

A füzőalakú tűk valószínűleg praktikus czélokra és nem csak a ruha összefoglalására használtattak, kivált azok egyenes fajtája, melyből két példányt mutatok be, az egyik egészen síma, a másik 306.
 pedig a fok hosszában csatornázott. A gyakoribb leletekhez tartoznak. Másik fajtája azonban, a füző tűket 307.
 jellemző hosszúkás fokkal, ritkább, és vagy hal-, vagy kigyóalakot mutat. Előbbeniből, mely egészen göm- 308, 309.
 bölyded testű, két; utóbbiból, mely a fokvég felé lapos, három példány került. Ide sorolom még azokat a
 legegyszerűbb és csakis a legszegényebb gyermeksírokban talált tűket, melyeknek felső, laposra vert végük 310.
 egyszerűen karikába csavarodik. Az itt ismertetett tűk mind bronzból valók. Az egyetlen fajta vastű, mely
 sírmezőinken fellépett, hol hosszabb, hol rövidebb és minden díszítést nélkülöző bunkósvégű tű.

A *fülkanalas tűk*. Azért nevezem így, mert laposra vert fejevégük fülkanálmódra görbül meg. Valjon a tűnek ez a meggörbített vége valóban fülkanálnak használtatott-e, vagy egyszerűen csak divat dolga volt-e, nem merem eldönteni. Ezek a tűk, melyeket feltűnő mennyiségben ásattam ki, két nagy csoportra oszlanak, az egyiknél a fülkanál átlyukasztott, a másikinál nem.

Az átfúrt fülkanalas tűk kizárólagosan a városi sírmező éjszaki felében fordultak elő. Hosszúságuk 8—20 cm. közt váltakozik, a fülkanál széles, a lyuk, illetőleg a tű foka, benne hol kisebb, hol nagyobb. Négyféle külön fajtát mutatnak.

- a) A tű teste lapos és egymás fölött álló hullámvonalakkal díszített.
 b) A fülkanál alatt nyak, ez alatt négyélű vastagadás, ez alatt gömbölyű test. A vastagodás négy lapján egy-
 egy sor bevert köröcske látható.
 c) A tű a fülkanál alatt hosszúsága feléig négyélű, szintén bevert köröcskékkal, a felén túl gömbölyű.
 d) Gömbölyű tű négyszeres tagozással.

A fok nélküli fülkanalas tűk nagy számmal jelentkeztek és szintén több fajtával dicsekedhetnek. Ilyenek:

- a) A legegyszerűbbek, minden díszítést nélkülözők. 311.
 b) Az elegáns tagozatot felmutatók. 312.
 c) A legszebbek, ezek a Dobogó különlegességei, hol mintegy harmincz darabot találtam, ennek gombosfejű 313.
 változata szintén a Dobogóról való. Gömbölyű, tagozott nyak alatt négyélű vastagadás, mind négy lapján pontozott 314.
 hullám, vagy zig-zög vonallal ékesítve, ezalatt sokszor a tű hegyéig egyenletes közökben ismét tagozatok. Abban a nézet-
 ben vagyok, hogy ebből támadt sírmezőink alább tárgyalandó különlegessége, a négyfelé hasított fokú tű, úgy, hogy a
 négy lap hosszában átvágatott és az így nyert négy ág kigörbítettetett.
 d) Ebből a fajtából csak két példány akadt a városi sírmezőn. Meglehetős ízléstelen alak. A gömbölyded, fölül
 alul tagozott tű közepe táján lappá szélesedik ki, ragaszszal ráerősített kék üvegseppel.

A *lapátos és köröndös fejű tűk*. Mindkét fajtából, melyek különben sírmezőinken is nagyon ritkák, csak egyes példányokkal rendelkezem. Ezek a következők:

- I. LAPÁTOSOK. a) A tű, melynek alsó fele hiányzik, fönt dikicsalakú és éles félköríves lapot mutat, ennek 315.
 széle körös-körül sugaraktól övedzett koncentrikus körökkel díszített, azonkívül a tű, tengelye irányában egymás fölött

kétszer átlukasztott. Ezt a városi sírmezőn találtam; egy ehhez ugyan hasonló, de minden díszítés nélküli kisebb alakú példányt a Dobogó is adott.

XIII. 316. b) A fentebbi alakkal némileg összevág egy csonttű töredéke is a Dobogóról, melynek lapátját sok, rendetlenül bevéselt koncentrikus kör ékesíti.

c) Tű egyenes záradékú hosszúkás lapáttal. A lapáton a tű tengelye irányában egy nagyobb, e fölött mindkét szélén egy-egy kisebb, legfölül a szegletekben szintén egy-egy lyuk van, a legfölsőkben apró sodronykarikák lógnak, a lapát maga bevert köröcskékkal van díszítve.

XII. 317. d) Egyenes záradékú sima lapát, alul két lyukkal, és egy példány lyuk nélkül.

318. II. KÖRÖNDÖSEK. a) Egyszerű tű, vaskos tömör karikás fejjel.

XIII. 319. b) Csinos tű, a fej egy csucscsán álló, középen üres négyszöget képez, kiálló három szegletén levélidomú díszszel.

c) Kis tű, dobogói lelet, és mint csipkézett köröndös fejű az egyetlen példány itt, holott a hozzá hasonló fajták a némethoni sírmezőkön nagyon is gyakoriak.

A négyfelé hasított fokú tűk. A keszthelyi sírmezők a kosárkás függők után második különlegessége. Mennyiségre nézve több száz jutott birtokomba, ezek között van öt darab ezüsből, a többi kivétel nélkül ezüstözött bronz. Általános kedveltségüket bizonyítja azon körülmény, hogy a sírmezők minden tájékán, minden zugában tűntek fel. Két ilyféle ezüst tű a városi sírmezőn a koponya alatt feküdt keresztben, világos jeléül annak, hogy ezekben az esetekben hajtűkül is használtattak és a kontyon áttűzetek, de a többi mind valószínűségi ruhatűnek bizonyult. Nagyságuk 11—34 cm. közt váltakozik, legtöbbje azonban 18—24 cm. hosszú, valamennyi pedig fülkanalas végű. Jellemző ezeknél a tű foka. A tűnek hol gömbölyded, hol négyélű teste a fülkanál alatt bizonyos távolságra négy kigömbötött négyélű ágra szakad, és ez volt oka annak, hogy kezdetben ezeket hálókötő-tűknek néztem. E véleményem azonban az ásatás folytatásakor valótlannak bizonyult, mert az ezen éktárgyakra pazarolt bevert vagy vésett díszítés csak hamar meggyőzött arról, hogy itt nem közönséges eszközzel, hanem valódi ékszerrel van dolgom. Díszítésüket illetőleg több csoportba oszthatók.

320. a) A tű teste gömbölyded és a négyágú fok fölött és alatt párhuzamos mélyített vonalak által tagokra osztatik. A legelső tagozat alatt, körülbelül a tű hosszúságának felén túl a tű hegyéig sima. A fok ágain vagy bevert körök, vagy zig-zög vonalsorok látszanak.

b) A tű négyélű és csak a vége felé lesz gömbölyűvé. A fokon felül és alul bevéselt kaeskarings vonaldísz, **321.** a fok ágain vagy körök, vagy pontozott hullámvonal. Ebbe a csoportba tartoznak az ezüst példányok is.

c) A tagozott gömbölyű tű teste a fülkanál és a fok közt középen, valamint a fok alatt ugyanolyan távolban kockataggal bír, melynek négy oldala koncentrikus körökkel van díszítve, a fok négy ága szintén ily vonaldíszes kockatagból indul ki és olyanba fut össze, az ágak két-két küllapján vésett hullámvonal fut végig. Ezen csinos fajta ritka.

d) E tűk egy külön fajtájának nevezném még azokat, melyek hosszúsága a 30 cm.-t meghaladja annál is inkább, mert ezek kizárólagosan csak a városi sírmező délnyugoti szegletében, a legnagyobb kosárkás függők kíséretében kerültek napfényre. Összesen tizenegy ilyen rendkívüli hosszú tűt találtam, egyikök, bár valamennyi magán hordja a pont, vonal, vagy kördiszítést, különösen kiválik, mert ez egyenközü távolokban gömböcsdíszes nyaklókkaal ékeskedik. Ez pedig egy gyermek mellén feküdt, kinek csontváza épen csak 31 cm. hosszú volt.

A RÓMAI FIBULA. Római fibulákból tizenöt darab került napfényre szórványosan mindkét sírmezőn. Használatuk folytonossága a mi népünknel szintén egyik bizonyíték arra, hogy népünk kora nem eshetett messze a római közmívelődéstől. E fibulák mind az apróbbakból valók és többé-kevésbbé ugyanazonosak azokkal a fibulákkal, melyeket a Balaton a mogentianai temetőből mos ki.

322. a) Félkörídomú vonaldíszes fej, szögben kiugró kengyellel, és előre nyuló behajtott végű lábbal a tű befogadására. Ebből van négy példány.

b) A fentebbinek csekély eltérésű változata csúcsban végződő és kihajló kengyellel.

323. c) Gyöngén hajlított és középen tagozott kengyel, a fején csavartaggal, melyből a tű fejlődik.

d) Tagozott és kihajló gombban végződő kengyel, alul behajtott peremű lappal.

e) A keskeny, kissé hólyagos, alul behajtott peremű kengyeltől háromszoros csavarodással képződik a lenyuló tű.

f) Ivalakú vékony kengyel, mely fölül tübe csavarodik.

A FRANK FIBULA. Az a fibulaalak, melyet újabban merovinginak szoktak nevezni, én pedig egyszerűen csak franknak mondom, sírmezőinken csak négy példányban szerepelt, egyet találtam a Dobogón, egyet a Polacsekféle, egyet a sörházkertben, és egyet a Georgicon mezőn. Nézetem szerint még a frank elnevezés is megszorító, a melylyel csakis a jelenleg divatban levő nézetnek kívántam hódolni, hogy különczködőnek ne látszassam; szilárd meggyőződése, hogy ez a fibulaalak csak a közönséges három gombú római fibula germán átídomítása abból a korból, midőn a germánok ezrei vétettek fel a nyugot-római birodalomba állandó lakosokul, és a midőn a római hadsereg zöme és ereje a germán csapatokban rejtett, tehát körülbelül a harmadik század közepe óta. Különben a frank elnevezéssel sem vétek valami nagyot, hisz ismeretes tény, hogy a negyedik században a római imperium hemzsegett a frankoktól, sőt hogy ezek egyik-másika az udvari méltóságok legmagasabb polezára is emelkedett.

Ha már a férfi övdíszek határozottan romanizált germán befolyásra engednek is következtetni: az a körülmény, hogy a frank fibulából, ebből a specificus germán ékszerből csakis négy darabot lelhettem körülbelül harmadfélezer nő- és gyermeksírbán, azt látszik bizonyítani, hogy népünk szebb felének vagy nem igen volt alkalma érintkezni a germánokkal, vagy hogy az szívósan ragaszkodott hagyományos, egyszerűbb tüihez. Ugyanez áll az alább ismertetendő korongos fibulákról is. De lássuk frank fibuláinkat sorjában.

a) Az első egy, körülbelül 7—8 éves leánygyermek sírjából került ki a sörházkert gazdag éjszakkeleti szegletében, közvetlenül a föntebb leírt leggazdagabb férfisír mellett, meglehet, hogy e sír a szomszédos előkelő férfiú gyermekének hamvait rejté magában.

A sír harmadfél méter mély volt, oldalai gondos, síma metszést mutattak, a hajdani koporsó nyomai sem hiányoztak. Mindkét kézszáron egy-egy, nyilván nem a gyermek által életében hordott nagy női, vastag végű kargyűrű 324. lógott, a jobb kéz ujjai alatt pedig egy laposra nyomott vasbádóg szelencze feküdt, a gyermek játszószerével, t. i. három síma, fehér, gombalakú pitykekővel, egy mindkét végén bronzkarikákkal ellátott vaslánczoskán lógó aranyozott bronz- 325. csörgővel, melynek mindkét fele bevéselt emberi álarczot mutat, és egy csontsípval. Néhány szem gyöngy között egy 326, 327. szintén nem gyermeknek való roppant nagy frank fibula bukkant elő. Négyszegű, egyenes és fonadékos vonaldiszes fején fölül három és oldalán két-két ág nyúlik ki, a felső két szélső ág az oldal felső ágaival háromszegű gömbszelettel van egybekapcsolva melyek csaknem torzarcot ábrázoló vonaldiszszel földvék. A csak csekélyet kiemelkedő kengyel felső és alsó dombor tagozatával és a két oldalmezéjében látható szíjfonadék vésetével kis képzelettel zárt rostélyu sisaknak nézhető annál is inkább, mert az alatta kiszélesedő fibula a sisakos fejnek mintegy mellül szolgálhat. Ez két oldalmezőben szíjfonadékkal, a középső háromszögű mezőben pedig vízszintesen egymásfölött fekvő kacsaringós vonaldiszszel van kiczifrázva. A fibula vége kacsacsőrben végződő stilizált állatfej hosszú orral és nagy szemekkel. A fibula 328. alján alkalmazott vastűnek csak foszlányai voltak még meg.

Hogy e sírlelet egész képét adjam, főlemlitem még, hogy a koponya mindkét oldalán egy-egy csinos, 329. gömböcsceppel ellátott függőt, továbbá a bal vállperecen marék nagyságú csomóban egy mokus csontvázát találtam.

b) A második frank fibula szintén érdekes társaságban került napfényre, egy, körülbelül 30—35 éves nő sírjában a Polacsekféle kertben. A 2 1/2 méter mély sír lejtős alját készítéskor vagy lesulykolták vagy kitapasztották, mert kőkeménységű volt. A csontvázat mintegy 30 cm. magasságig finom, mondhatni szitált föld borította, mely épen e miatt szintén keményre összeállott. A lábujjaktól kezdve a koponya tetejéig a csontokon 4—6 cm. vastag fekete por, illetőleg ruhamálladékréteg feküdt, a remélhető jó leletnek többnyire biztos előhírnöke.

A mellékletek a következő módon voltak elhelyezve: a jobb czombcsont mellett egy kisebb és egy nagyobb vaskés; a balkézben kova és aczél, a jobb kéz mellett egy Antoninus Piusféle kopott ezüst denár. Mindkét kézszáron két kargyűrű közt egy lemezes és egy kaposos karperecz rozsz ezüstműből. Valami övféléjének is kellett lennie, mert kevéssel a 330. mellestől alatt aranyozott ezüstlap töredéke tűnt fel, melyen négyszegű és szívalakú rekeszekbe foglalt kék és sárga üveg- 331. cseppek díszelnek. A mellestől felett bukkantak elő a borsónyi nagyságú, fehér alapon égszínkék szemekkel díszített gyöngyök, mintegy 60, egészen egyforma darab, az első és utolsó eset sírmezőinkön, hogy egy sírban csak egy fajta gyöngy lett volna. A gyöngyök között szívalakú kék üvegesepp lógó találkozott. Az állkapca alatt és annak nyomása következtében több darabra zúzva, volt a frank fibula.

Félköríves fejét két gombos ág díszíti, a kengyel alig görbül ki és akanthusféle virágdísz mutat, a fibula 332. testén oldalt egy-egy szárnyaeska, lapján pedig vonalokból alkotott állatfej; a fibula záradéka egészben tekintve egy lekonyuló szarvakkal ellátott bikafej torzképét mutatja.

A koponya tájéka sem volt üres. Ellenkezőleg. A fülek helyén előbujtak a kis arany függők, a koponya alatt pedig keresztben négyfelé hasított fokú ezüst tű feküdt, mely így kétségtelenül hajtűnek szolgált.

c) A Georgicon mezőnek egy női sírjából. E sír mindjárt munkába vételénél a legszebb reményekkel kecsgetett. Közvetlenül a televény réteg alatt körülbelül a fej fölött egymás mellett két jókora agyagsésze állott, az egyik törött, a másik ép állapotban. Egy méternyi mélységben nem messze egymástól két nem is igen rozsdás vasnyilhegy tűnt fel és valamivel alább a sír közepén egy hegyével fölfelé fordult függőlegesen álló kés. A jelekből biztosan gyanítottam, hogy női sír van előttem, mert a férfisírok töltelékföldjében rendesen csak nőktől származott tárgyak, u. m. gyöngyök vagy tűk szoktak előfordulni. A vastag, feketés ruhamálladékrétegtől elfödött csontvázra két méter mélységben akadtam. A bokától föl egész a fejig mindkét oldalon sűrű gyöngyréteg húzódott. Az alsó lábszárazon, a térd alatt, jobbról kargyűrű, balról egészen összetörött lemezes karperecz feküdt. A jobb czombcsont mellett kis kés, orsógomb, kova és acél volt, mindkét kézszáron pedig, a csukló fölött három-három kargyűrű. A felső kézszárazon, a könyökön felül szintén egy-egy nagy vaskos kargyűrű. A mellen keresztben, sok gyöngy között egy 31 cm. hosszú négyfelé hasított fokú tű, az állkapcsa alatt pedig a frank fibula.

Ez a fibula az előbbieneknél kisebb alakú ugyan, de szintén igen csinos. A négyszegű fejen az ágakat csak dudorok jelzik, fönt négy, oldalt kettő-kettő, a fej lapján kettős vonalkeretben két sor fekvő zig-zög vonal van bevésve. A csekély emelkedésű kengyel két mezőben párhuzamos vonaldiszt tartalmaz, az ez alatt levő szélesebb tag ép oly ezírázatú mint a fejlap, csak hogy függőleges helyzetben. A fibula záradékát stilizált állatfej képezi. E fibula beloldalán még egészen ép állapotban megvan a tengelyen forgó tű, még pedig nem vasból, mint a többié volt, hanem bronzból, buktatójával együtt.

A mi a sír többi mellékleteit illeti, fölhozhatom még, hogy a koponya oldalain találtam azokat a nagy ezüst-függőket melyeket az ezüst kosárkás függők utolsó csoportjában b) alatt ismertettem, az első nyakcsigolya alatt pedig feküdt a csőalakú gyöngycsat.

d) A legkisebb és legegyszerűbb frank fibula, az egyetlen ilyféle a Dobogóról. Lapos lemezből készült, a félköríves fejen négy ág, a kengyelt helyettesítő nyak, valamint az ez alatt levő tag bevéssett koncentrikus körökkel van ékesítve. Vastúje alul még rajta van.

A KORONGOS FIBULA. E szép és becses ékszereket, a két jelentéktelenebb kivételével, mind a Dobogó szolgáltatta. Különös és föntebbi állításomat igazoló az a körülmény, hogy csaknem valamennyi gyermeksírokban fordult elő, pedig az ékszer egész mivolta hangosan tanúskodik a mellett, hogy azt eredetileg nem csecsemő gyermek, hanem felnőtt nő hordozta. A korongos fibulák közül az első négy, művészies szép kivitelüket tekintve, határozottan római munkára és ízlésre vall, a többinek díszítése már inkább a barbárizáló és a népvándorlás korszakára emlékeztető motivumokat mutatja. Mindegyike megérdemli, hogy külön ismertetés tárgyává tegyem.

XIV. 333. a) Az egyetlen határozottan keresztény eredetű tárgya sírmezőinknek, valószínűleg zsákmányképen került a következő korongos fibulával együtt, ha nem is egyszerre, Pannoniába. Az 5 cm. átmérőjű alsó ezüst koronghoz vastú volt forrasztva. A domborúan emelkedő felső, szintén ezüst lap két részből áll, t. i. síma keretből, ezen belől pedig gyöngyözött szegélyben aranyozott, trébelt-művű kissé megrongált kép, mely a boldogságos Szűz fogantatását ábrázolja. A kép merev vonalakból alkotott és nagyon emlékeztet a bizanczi pénzekben látható rajzokra. A közepén dombon álló nagykarú kereszt, ettől jobbra Gábor arkangyal, balról a boldogságos Szűz. Mindkét alak fejét egész kört mutató dicsfény övezi.

Ezt a kétségkívül érdekes fibulát mindjárt megtaláltakor baj érte, mert keretét csákányvágás érte, a mi a túlvékony kép lemezét is megrongálta. Munkásomat, ki e miatt csaknem kétségbe esett, magam épen a szomszédos sír kikeresésével lévén elfoglalva, nem okozhatom, mert a fibulát bizonyosan úgy dobta az anya gyermeke sírjába, mert nem a csontvázon, hanem a töltelékföld között volt.

334. b) Egészen ép és szép fibula ezüsből arany képlappal. A kimagasodó keret gyöngyözött szegélyű, ezen belül vonaldiszes és hullámosan befelé hajló peremű. A kép római császár-potheosist mutat. Legalul sas, felfelé kiterjeszkedő szárnyakkal, jobb lába karmaival valami nem tisztán fölismerhető kötegfélére lép. A szárnyak között a császár mellképe, jobbról balról egy-egy pálmaággal. A rajz a képzőművészetek már nagyon is hanyatló korára vall. A vastú a fibula hátlapján még megvan. A két lap közti hézag, valamint az előbbinél, úgy ennél és minden még utána következőnél is, fehéres ragaszsszal van kitöltve.

335. c) Tojásdad idomú bronz fibula. Szegélye gyöngyözött, ezen belül levelekből font koszorú, ezeken belül ismét recézett dombortag, továbbá hullámvonalos dombortag, mely a központi síma tojásdad lapocskát zárja körül. A hajdani aranyozás nyomai még láthatók rajta, vastúje azonban lerozdásodott.

336. d) Szintén bronz, mint a következő is mind. Gyöngyözött keretben szép rajzú virágesillag. Valószínűleg classicus minta utánképzése.

337. e) Gyöngykeretben tekervényes domborvonallal körülzárt dudorkoszorú, ezen belül apró gyöngykörben a nagy központi síma dudor.

f) A legszélső dudorkereten belül gyöngyszegély, ezen belül kidomborodó vonalokból alkotott egymásfölött álló háromszögek, és bekörített dudorok felváltva köröskörül. A kimagasodó középpont gyöngykoszorúban, sugaraktól köryezett háromszögben, vonallal körített dudort tartalmaz. Az első pillanatra csaknem hajlandó az ember ennek a barbár rajznak valami symbolikus jelentőséget tulajdonítani.

g) Dudorkeretben recézett pálczatag, ezen belül körített dudorkoszorú, a központ nagyobb dudorvonal- és gyöngysortól szegélyezve. 339.

h) Hasonló a c) alattihoz, csak hogy valamivel kisebb. 340.

i) Gyöngyözött keretben csillaggal kitöltött központi kör. 341.

j) Dudoros központ körül gömböcskoszorú, melyet sugarakként gömböcs háromszögek övedzenek. Széle gyöngyözött. 342.

k) A legközönségesebb alak, melyből kisebb-nagyobb öt példány került, négy a Dobogón, egy a Georgicon mezőn. Küllapja durva, esetlen művű, rendesen nagyobb sugaraktól körülvevett központi síma körönd. 343.

l) A városi sírmezőn egy női sírban lelt egyszerű, síma körönd kimagasodó köldökkel. Hátlapja két kengyellel van ellátva egy szabadon kezelhető nagy, rozsdás vastű befogadására, mely azonban kiemelésekor darabokra törött. Habár ez a készítmény igazán nem is korongos fibula, mégis ezekhez csatoltam, mert máshová nem oszthattam be. 344.

A GYÜRÜK. A gyűrűk, értem azokat, melyeket az ide temetkezettek ékszer gyanánt ujjaikon viseltek, mindkét sírmezőn gyér jelenségek. Két férfigyűrűről már föntebb szólottam, hátra vannak még a nők és gyermekek gyűrűi. Ezeknek legnagyobb része, mintegy húsz példány, egyszerű síma bronzkarikák, és egészen hasonlítanak a mai szokásos jegygyűrűkhöz. Akadt néhány díszesebb alakú is ezüsből, de ezek nyilván római eredetűek. Ilyenek:

a) Pecsétgyűrű, köve azonban hiányzik. A kő rekeszt alul gyöngyözött szalag veszi körül két oldalról gömböcstaggal díszítve. 345.

b) Síma, tömör pecsétgyűrű, köve hiányzik. 346.

c) Pecsétgyűrű, recézett. A pecsétlapon kezdetleges vésetű emberi, talán Hercules-alak látszik. 347.

d) Vékony gyűrű, négylevelű homloklappal. 348.

A KARDÍSZ. Már föntebb néhányszor fel kellett említenem a kargyűrűket és karpereczeket, melyek népünknel nemcsak általános divatban, hanem gyakran egy-egy női sírban föltűnő számban is voltak. Ez fejti meg azt a tényt, hogy a mindkét sírmezőn talált efféle ékszerek száma a négyszázat is meghaladja. Férfiak is viseltek, nagy ritkán és mindig csak egyesleg ilyen kardísz, de többnyire vasból, síma vagy sodrott, kampós végű gyűrűk alakjában; a nők és gyermekeknél ellenkezőleg ritkán találtam vaskargyűrűt, de annál többet bronzból. Hogy ilyeneket az alsó lábszáron, tehát bokagyűrűket is találtak volna a sörházkert ma részében, hol komlóültetéskor legelőszőr bolygattak fel sírokat, azt hallottam, de magam, ásátásaim egész folyamata alatt nem tapasztaltam. Meglehet, hogy a lábszárakra néha fektetett kargyűrűket nézte valaki bokagyűrűknek. A kardíszul szolgált ékszereket két nagy csoportba osztom: ezek a kargyűrűk és a karpereczek.

A kargyűrűk. A kargyűrűknél is, melyek a túlnyomó többséget teszik ki, mind alakítás mind díszítésre nézve egyes, egymástól elütő fajtákat kell megkülönböztetnünk. Előre bocsátom, hogy valamennyi nyitott gyűrű, és hogy díszítésük mindig vésett vagy bevert.

a) Keskeny, gömbölyded, tompa végű, síma, vagy két oldalt körülfutó hullámvonallal díszített gyűrű. 349.

b) Négyélű, tompa vége felé vékonyodó gyűrű, felső két lapja vagy hullámvonallal, vagy bevert köröcskével díszített, alsó két lapja síma.

c) Hatélű, tompa végű, négy lapján hullámvonallal.

d) Négyélű. Szélesebb közép- és keskenyebb oldallapokkal, végei stilizált kigyófejek, tagozott nyakkal. A felsőlapon egyenközüen két, az oldallapokon egy-egy fonaldísz fut körül.

e) Gömbölyded, nagy, bunkós végű gyűrűk. A bunkós vastagodás gyöngyözött vonaldísz tagozást mutat. E fajtából összesen csak két példányt találtam a Dobogón és pedig férfisírokban. 350.

f) Hat élű, de kisebbszerű, gömbölyű, bunkós végbe átmenő gyűrű. Négy lapja hullámvonalos, a tagozott bunkós vég bámulatos szorgalmat és kifejtett ízlést tanúsító, keresztbe futó és apró körökkel kitöltött vonalokkal van díszítve. Ilyen kisebb alakú bunkós végű kargyűrű, egyszerűbb díszítésű, néha egészen síma és gömbölyded, szép szám-

mal találkozott a városi sírmező Georgiconféle részében, többnyire a legnagyobb kosárkás függők és óriási tűk kíséretében.

g) Hullámvonalos gömbölyű és négyélű gyűrűk, melyek kigyófej alakú, de egészen síma lapátocskákban végződnek. Ezekből összesen csak négy vagy öt példány fordult elő.

Evvel az osztályzással csak a szembeszökő különbségeket akartam jelezni, de igazság szerint be kell vallanom, hogy az *e)* és *g)* alattiak kivételével, a többi osztályba sorozottak, kivált a díszítést illetően, számtalan változatot mutatnak fel.

A karpereczek. Karperecz sokkal kevesebbek van mint kargyűrű, szerkezetük egyáltalán lemezes. Van kigyófejekbe végződő nyitott és van kapesos karperecz. A nyitott karperecz a kargyűrűből fejlődött, az előbbeni fejezetben *d)* és *g)* alatt ismertettem a karpereczhez való átmeneti alakokat. Épen 351—355. azért e karperecz lemeze is sokkal vaskosabb, mint kapesos-é, valódi hazája a Dobogó, bár elvéve néhány példány a városi sírmezőn is fordult elő. Egyszerű alakú és mégis végtelenül változatos díszítésű. Küllapja egészen vésett czifrázatokkal borított, és bátran ki merem mondani, hogy valamennyi ilyféle karpereczeink között, pedig van vagy hatvan darab belőle, két egészen egyforma példány nem létezik. Néhányat bemutatok közülök. A kapesos karpereczek mindkét sírmezőn ritka tűnemények. Lemezük vékonyabb mint a 356. nyitottaké, és többségük egyedüli díszítése csak abban rejlik, hogy hosszában gerezdelték. Külön változatok a következők:

357. *a)* A küllap párhuzamosan futó pontsorok és hullámvonalokkal díszített. Ezüst, és dobogói lelet.
 358. *b)* Ezüst karperecz töredéke a városi sírmezőről, ízléses vonaldíszszel.
c) Főntebb már egyszer tettem róla említést. Bevert hullámvonalak közt két kigyótekervényes recézett vonal fut körül. A kapocs két oldalán üvegsepp volt eredetileg alkalmazva, de ezek már régen leválhattak róla, mert nyomukat sem találtam. (XIII. tábla 330.)
 359. *d)* Egyenes vonalak között két párhuzamos hullámvonallal.
 360. *e)* A kapocsvég két oldalán egy-egy befoglalt kék üvegseppel. Három, jobb-rosszabb példányban.

A DÍSZTÁRGYAK ELOSZLÁSA REGIÓK SZERINT. Többszörösen érintettem már, hogy e vagy ama dísz tárgy, ékszer, sírmezőink egyes tájain uralkodó mennyiségben lép fel, és ez által az azon a tájon létező síroknak bizonyos egységes, összetartozandóságot tanúsító jelleget kölcsönöz. Nézetemet e jelenség okáról is kifejtettem rövid szavakban, mely abban központosul, hogy a némikép egységes jellegű tájak betelepítésekor ugyanegy idő vagy időtartam alatt e vagy ama dísz tárgy, ékszer volt uralkodó divatban. Hogy az olvasó általános áttekintést nyerhessen, meg fogom kísértetni, a sírmezők régióit feltűnő jelenségeik szerint osztályozni; és minthogy a sírok sorai is nyugatról keletnek tartanak, én is kiindulási pontul a sírmezők nyugoti szélét választom és követem a sírmezők egész szélességén át. (V. ö. Térképek.)

a) A Dobogó. I. régió mintegy 26 méter szélességben a kopár csúcs legalsó széléig. Többnyire szegényes sírok.

II. régió. Déli határát a négy murvás gödör, északi határát pedig a kopár csúcs legmagasabb, legészakibb széle képezi. A lemezes övdísz, a kis, kosárkás ezüst függő, a nyitott, kigyófejekbe végződő karperecz, a korongos fibula, a négyszegű vastagodással bíró és díszített fülkanalas tű területe.

III. régió a murvás gödrök alatt az út széléig. Tömérdek feldúlt sír. A régió felső szélében a kék üveggyöngyökkel díszített övdíszek voltak otthonosak. Ennek a régióknak a három szélső murvás gödör által határolt keleti szegletében a sírok összevissza fekszenek és átlag szegények.

b) A városi sírmező. A városi sírmező több apró régióra oszlik.

I. régió. A Georgicon mező keskeny északi széle. Griffes övdíszek, rosszabb minőségű, közep-nagyságú ezüst függők, kisebb alakú síma bunkós kargyűrűk.

II. régió. A Georgicon mezőnek mintegy 20 méter széles területe, valamint ennek nyugoti foly-

tatása a sörházkert közepéig. A sírok sorai valamint az egyes sírok közt alig van 10—15 cm-ternyi köz, de ebben a sok sírban pusztá csontvázaknál egyéb nem volt. Nem voltam képes ezen az egész területen a ruha málladéknak még csak legparányibb nyomát is fölfödözni és kényszer kelletve arra a gondolatra jutottam, hogy ezen helyen a holtakat meztelenül temették el. Meglehet, hogy itt valami ragályos betegség áldozatai nyugszanak.

III. régió. A sörházkert ajtajától kezdve, keleten a Poláček-kertet is hozzávéve, egész a komlóültetvényig. Ebben a régióban két részt különböztetek meg, az éjszakit és délit. Az éjszaki, mely belenyúl a Poláčekkert közepéig, a gazdagok sírmezője; itt voltak a legszebb műü övdíszek, itt találtam a sírokban a legtöbb lócsontvázat. A déliben sok a feldúlt sír, itt volt a legtöbb urnasír és a sírban történt hullaégetés legtöbb példája is.

IV. régió. Ezt keletről a komlóültetvény, délről az id. Reischlféle kert, nyugotról a sírmező széle a Georgicon mezőn határolja. Gazdagabb és szegényesebb sírok vegyest; itt volt a legtöbb közép nagyságú kosárkás bronzfüggő, a hat- és négyélű, valamint az egészen síma kargyűrű. Határozott jellege ennek a régióknak nincsen.

V. régió. Az idősb Reischlféle kert nyugoti fele valamint a Georgicon mezőn az ennek megfelelő részlet. A legnagyobb kosárkás bronzfüggők, az óriási tűk, a szépen díszített bunkós kargyűrűk kizárólagos területe.

A négyfelé hasított fokú tűkről azért nem tettem említést e felosztásban, mert azt mindenütt találtam és a mely, ép, úgy mint a kosárkás függő, mindkét sírmezőnk jellemző ékszere.

ÉSZREVÉTELEK. Hogy a talált dísz tárgyak és ékszerek jó részét, körülbelül egy harmadát, az agyag- és vastárgyakról nem is szólva, már csak töredékekben hozhattam napfényre, azt, bármily bosszantó volt is reám, kutatóra nézve, mindenki, ki csak némileg is ásatással foglalkozott, nagyon is magától értetődő dolognak fogja tartani. És ha mégis e töredékekről, mint töredékekről külön értekezem, azért teszem, mert észleleteim és tapasztalataim alapján még a töredékekből is vonhatok le néhány, talán nem egészen érdektelen tanúságot. Épség dolgában legtöbbet szenvedtek a kosárkás függők illetve a kosárkák, és a tűk. A függőknél ez könnyen kimagyarázható, mert a kosárkák gyöngé sodronyszerkezetének ellentállási képessége nincsen. Már pedig a legtöbb nő feje féloldalt feküdt, és így azt a függőt, mely alája került, a ránehezédő föld súlya vagy tökéletesen darabokra zúzta, vagy legalább is a kosárkát laposra nyomta, szétmorzsolta. Ha hozzá veszem még azt, is hogy igen gyakran a zöldrozda át meg át ette a kosárkát, valóságos szerencsének mondható, hogy még annyit is menthettem meg épen, mint a mennyi van. — A tűknél, melyek legtöbbnyire a fokuknál csonkultak meg, részben a zöldrozsdát, részben a használat alkalmával kifejtett erőmegfeszítést lehet okozni.

Ámde voltak dúsan felszerelt férfi- és nősírok, hol minden egyes tárgy dirib-darabra volt törve. Ez már nem történt természetes úton, hanem erőszak által. Ezt a hajdankori sírrablók, kikről már többször emlékeztem meg, tették, kik arany és ezüst után sovárogván, a sírokat feldúlták és várakozásukban megcsalatkozva, a kezükbe akadt bronz tárgyakat mérgükben összetördelték és elhajigálták.

Gyakorta előforduló eset volt azonban az is, hogy az ékszerek már törött, csonka, vagy toldozott, foltozott állapotban tétettek a hullával a sírba. Ilyen esetben sokszor nagyon is eredeti módon jártak el azok, kik szegénységüket eltakarni és a gazdagabbakat utánozni akarták. Így találtam néhányszor női csontvázat vaskargyűrűvel és vastüvel, az egyik füle táján apró sodrony, a másika táján pedig kosárkás függővel, de úgy, hogy eme függő gyűrűje a kosárka sodronyművén át volt szúrva. Találtam olyan kosárkás függőt is, hol a levált kosárkát vassodronynyal kötötték a gyűrűhöz úgy, hogy ez a gyűrű bensejében állott. Olyan függő pedig, melyről a kosárka már régen leszakadt, tehát a sírbatételnél nem is volt már meg, bőven akadt. Sajátságos az is, hogyan segített magán népünk akkor, mikor egy nagyobb ékszer töredékéből a gyermekek számára kisebbet csinált. A kargyűrű töredékét egyszerűen összehajtották és lett

belőle gyermek-kargyűrű. Csináltak ilyent nagy kosárkás függő gyűrűtöredékéből is, vagy pedig egy ily gyűrűt homloklapjával együtt egyenesre vertek, és lett belőle tű. Tapasztaltam de gyéren azt is, hogy a levált kosárkát a függő gyűrűjéhez, vagy a kosárka levált kúpfödőjét a kosárka sodronyművéhez len- vagy kenderfonállal, vulgo czérnaszállal kötötték oda. A ketté törött tüket, függő és kargyűrűket pedig úgy javították ki, hogy a töréshelyeket rászorított bronzlemezkekkel pántolták össze. Ebből világos, hogy népünk az ércz összeforrasztását egyáltalán nem ismerte, de épen ez a körülmény átvizsgál egy igen fontos kérdés tárgyalására, tudniillik a sírmellékletek készítési módjára, valamint hol kell keresnünk azokat a műhelyeket, a melyekből kikerültek.

A SÍRMEZŐK KORA ÉS NÉPE.

A SÍRMELLÉKLETEK KÉSZÍTÉSI MÓDJA ÉS HELYE. Egy, a föld színéről már eltűnt nép vagy nemzet művelődéstörténeti viszonyait, annak műveltségi fokát, hiteles írott kútfők hiányában ama tárgyak összeségéből lehet annyira a mennyire meghatározni vagy körvonalozni, melyek utána vagy a föld fölött, vagy a föld alatt megmaradtak és megtaláltattak. Nem kis szerepet játszik e fontos kérdés megoldásában annak, ha nem is kézzelfogható, mert az lehetetlen, hanem legalább is logikailag helyes felderítése: valjon a lelt tárgyakat az a nép maga készítette-e, mely használta vagy viselte, vagy sem? — valjon a leletek egy részének készítését okszerűleg neki lehet-e tulajdonítani, vagy sem? — valjon ha a leletek származását vagy egészben vagy csak részben más nép vagy nemzetnek kell betudnunk, azt hol keressük és miért? Ezek a szempontok lesznek előttem is irányadók, midőn megkísértem, hogy a sírmezőimen kiásott nagy régiséghalmaz, illetőleg a sírmellékletek készítési módját és helyét, a mennyire lehet, tisztába hozzam, vagy legalább emberileg valószínűvé tegyem; miután erre írott kútfők egyáltalában nem léteznek, sőt még arról, hogy az ide temetkezettek melyik nép vagy nemzettest tagjai voltak vala, sem lehet még csak némileg is biztos véletet mondani.

Összehasonlítás és beható vizsgálat útján azt kell mondanom, hogy az előttem fekvő sírmellékletek összeségükben három, egymástól élesen elváló fokát a technikai ügyességnek tüntetik fel; az első és legalsóbb házi iparra, a második közönséges kézművességre, a harmadik szintén, de már művészi ízléssel és kivétellel párosult kézművességre, úgynevezett kisművészetre vall.

Minden, még a művelődés legalsó fokán álló népnél is, a házi ipar bizonyos nemei otthonosak, melyek vagy a mindennapi ruházat, vagy a legszükségesebb házi eszközök, vagy némi kezdetleges dísz-tárgyak készítésével foglalkoznak. Népünknel is meg lehet állapítani, hogy a házi ipar mely ágait gyakorolta, tehát leleteink között melyek azok a tárgyak, melyeket népünk maga készített. Ide tartozik mindenekelőtt a szövés, az ókori népeknél a nők rendes házi foglalkozása. Népünk ruházata, mint azt a ruhamálladék között talált egyes kisebb elszenesedett darabjaiból, de leginkább a fémtárgyak rozsdáján megmaradt lenyomatok bizonyítják, átlag hol finomabb, hol durvább szövött kelméből készült, és nem tételezhető föl, hogy népünk e mindennapi szükségletét máshonnan fődözte volna. Második ága a házi iparnak a gyékényfonás, melynek számtalan bár már elszenesedett és a levegőn csakhamar elporlott nyomai kerültek elő a mai szemfödelet helyettesítő hullatakarókban. Ennek az iparágnak gyakorlását itt a Balaton partján és mocsárainak közepette, mindenki igen természetesnek fogja találhatni.

Házi ipar gyártmányainak tűnnek föl továbbá az agyagkészítmények is, vagyis a fazekasság, úgy a mint az leleteinkben nyilvánul. Az edényeket, eme folytonosan használt és elhasznált szereket, már az őskortól kezdve minden nép maga készítette, és az ebbeli technikai ügyesség hagyományilag nem-

zedékről nemzedékre szállt. Ebben rejlik az edények, vagy csak egyes darabjaik jelentősége a leletek korának meghatározásában; mert minden kor és úgyszólván minden nép edényein sajátos ízlést, alakítást és czifrázatot lehet megkülönböztetni. Népünk edényei, egy őskori formát mutató, átfűrt csücskű ivócsészén kívül, a római agyagművesség durva, esetlen utánzatai. Látunk rajtok római czifrázatot, a hullámvonalat, a hasdomborodás gerezdeltségét; de talpuk széles, az agyag nagyszemcsés és homokkal kevert, félig átégetett, vagy egyszerűen csak tűz mellett vagy a napon szárított, az egész edény ólomnehéz, míg a megfelelő római készítményeket falazatuk vékonysága és a feldolgozott agyag finomsága következtében meglepő könnyűség jellemzi. Mindazonáltal épen edényeink nyomós bizonyítékai annak, hogy népünk vagy a rómaiak közé ékelte be magát, vagy közvetlenül a rómaiak után foglalta el lakhelyeit, és így agyagműveihez mintákat még eleget talált. A többi agyagtárgy, úgymint az orsógombok, egyszínű gyöngyök, és átlukasztott kisebbszerű korongok, melyek szövöszék- vagy hálónéhezékekül használtattak-e, nem tudnám megmondani, oly hagyományos egyszerű alakítások, hogy az őskori efféle tárgyaktól hajszálnyira sem különböznek.

Ugyancsak népünk készítményeinek tartom a kezdetleges amuleteket: a kisimított farkasfogakat és a palatáblácskákat; továbbá az összes csont- és fatárgyakat. A furás-faragás minden természetes nép kedvencz foglalkozása. Fatárgy, néhány gömbölyű pálczatöredéken és egy koporsó maradványain kívül, nincsen ugyan, a min elvégre is csudálkozni sem lehet; hanem számtalan nyom igazolja, hogy a kések, török és kardok hüvelyei fából voltak, valamint a csöbrök és kupák is. — Csonttárgy bőven van. Az átlukasztott szarvacskák, kardhüvelyvégek, a lapátos tűtöredék, a sípok, furulyák, szóval összes csontregiségeink vagy egészen símák, ilyen a legtöbbje, vagy a hagyományos koncentrikus körrel vagy kezdetleges és nagyon is bizonytalan kézjára utaló vonaldíszszel vannak kiczifrázva, és csak néhány kelevézesat látszik esztorgályozva lenni, de legvalószínűbben ez is csak kissé gondosabban faragott munka. Mindezen körülmény állításom mellett szól és semmi okunk sincs feltenni, hogy népünk csont- és fatárgyait nem maga faragta, ha a bronz törzserítőkat valamint a kupák bronzpántjait máshonnan szerezte is.

Bajos volna népünktől bizonyos jártasságot a kovácsolásban is elvitatni. Erre utal a ketté törött vagy megsérült bronzékszerek összepántolása; de erre házi, családi életében is nagy szüksége volt, kivált a vaseszközök kijavítása vagy kiigazításában, a minthogy erre szintén vannak példaim, de ezt a jártasságot magasabb fokra, mint a milyent mai üstfoldozó czigányaink tanúsítanak, nem merném tenni.

Közönséges vastárgyaink, ú. m. a fegyverek, kések, csatok, karikák, lánczok, tűzesiholók, gazdasági eszközök, egészen kifejlett kézművességet, vasipart tanúsítanak. Hogy népünk ezt maga nem gyakorolhatta, az több körülményből derül ki. Ilyen először is a feltűnőleg csekély számú férfisir, mely azt bizonyítja, hogy a férfiak zöme, a harcosok, csak időnként tartózkodtak családjaiknál, bár ezeknél egy kézműág üzése már előre ki van zárva. Maradnának tehát a szintén csekély számú rabszolgák. De ha ezek tüzetesen a vaseszközök készítésével foglalkoztak volna, annak nyomát föl kellett volna lennem, ha másképp nem is, legalább egy árva kalapács képében. De ez irányban minden kutatásom hasztalan volt. Máskülönben is, mért vesződött volna ezen, ki tudja az ég mely tájáról idesöpört néphullám oly iparággal, mely hosszas egy helyben való tartózkodás és bizonyos complicált apparatus nélkül nem is gondolható, mikor a szomszédos Noricumban, a mai Steierhonban, a vasipar már ősidőktől fogva virágzott, a hol a szükséges eszközök és fegyverekhez vagy cserekereskedés, vagy rabló hadjárat útján aránylag könnyedén juthatott? Leleteim minden okoskodásnál hangosabban bizonyítják, hogy népünk az egyes vastárgyakat, például a fegyverek, gazdasági eszközök és lószerszám-részeket sokkal többre becsülte, mint a bizonyosan aránytalanul drágább női ékszereket: mert holtjainak csak nagy ritkán juttatott belőlök. Ez megfeythető e tárgyak mindennapi használatából, a mi nem forog vala fönn, ha azokat otthon gyártották volna. Ellenben a sírokban itt-ott előkerült római vaskulesok a mellett szólnak, hogy ezeket a tárgyakat népünk is csak úgy találta, és egyáltalában nem használta. Megjegyzem még, hogy vasleleteim egytől egyig mind

kovácsoltak, és hogy az ezüst szálakkal kirakott vasövdíszek már nem a kézművesség szempontjából ítélték meg. Mindezek után bátran merem állítani, hogy népünk a vasipart nem ismerte.

Ugyanez áll azokról a dísz tárgyakról is, melyek a művészies kezelést igénylő kézművességnek, az úgynevezett kisművészetnek köszönik létüket. Ezek vagy üveg- vagy fémből valók. Különböző színű és alakú üvegyöngyeink, a zománczozottak épúgy mint a símák az üvegyártás oly magas fokát árúlják el, melyet a mostanival csaknem egy színvonalra lehet helyezni. Minden további bizonyítás helyett álljon itt tek. Dobos Ferencz okl. főgym. vegytanár véleménye, ki szivességből üvegyöngyeink minőleges elemzését teljesítette. «A gyöngyök, mint általában minden üveg, jelentékeny mennyiségű kovasavat tartalmaznak. Ezenkívül foglaltatik még bennök: natron, aluminium, calcium, magnesium, ólom, réz, cink, vas és mangán. E gyöngyök anyaga tehát úgynevezett natron-üveg, mely ellentétben a káli-tartalmú káli-üveggel sokkal könnyebben olvad, annál inkább, mivel kálinak nyomát sem tartalmazza. — A réz, vas és mangán arra szolgálnak, hogy az üvegnek színt kölcsönözzenek. Ugyanis a zöld színű gyöngyök színüket a vastól, a kékes színűek a réztől, az ibolyás kék színűek pedig a mangántól kapják. Jellemző még e gyöngyökre nézve, hogy igen finom porrá dörzsölve egy részök savakban feloldódik, holott az újabb időben előállított üvegnemek egyedül a fluorhydrogen-sav által támadtatnak meg és minden más sav hatásának ellenszegülnek.» Badarság volna ily vegytani ismeretekről népünknel még csak álmodni is. Gyöngyeink kétségkívül római üvegyárakból valók, a honnan azokat a járó-kelő kereskedők az akkor ismert világ minden részébe széthordták.

Az arany, ezüst, bronz dísz tárgyak és ékszerek, melyeket sírmezőinkön kiástam, már a műkivittel párosult kézművesség, a kisművészet terményei. Alakításuk- és díszítésükre nézve két nagy részre kell őket osztanom: az övdíszek és azok mellékleteire, melyek tisztán éjszaki, vagyis germán ízlésre, és a női ékszerekre, ezek között pedig kiválólág a különlegességekként szereplő függő és tűfajtákra, melyek határozottan déli vagy keleti ízlésre vallanak.

Vándor nép, mint a milyen a mienk, bizonyára volt, legalább is addig, míg itt ideig-óráig meg nem telepedett, műiparral kivált ékszerek készítésével nem foglalkozik, sőt hogy ezek az ékszerek még csak itt helyben nem is készültek, több körülményből világlik ki. Ilyen első sorban is az a tény, hogy ekkora temetők mellett minden fáradságom daczára sem sikerült a hajdani telepek, lakhelyek nyomára akadni. Ebből nyilván az következik, hogy népünk nem kőből épített házakban, hanem sátrak- vagy fákból összetákoltt vityillók alatt lakhatott. Vas-salaknak, szénfoltoknak, olvasztó tégelyek vagy csak ezek töredékeinek is se hire se hamva, pedig a hol nagy mennyiségben készítettek fém tárgyakat, ott a műhelyek nyomait többé-kevésbé mindenütt fel lehetett találni. Így a vas-salakfoltok után rá lehetett menni a vörösvári erdőben a tizenkét egymás mellett állott és arasznyi földréteggel borított őskori tizenkét apró vaskohóra; fémhulladék, különféle színű salakrétegek, olvasztó-tégelytöredékek jelezték Savariában azokat a pontokat, hol római ötvös- vagy öntőműhelyek voltak.

Az övdíszeken látható cizfrázatok alapeszméi nagyobbadán a növényországból vétettek. Inda, rügy, bimbó, fürt, levél, virág a főalakok. Azonban az állatország is adott anyagot. Ilyen a szárnyas griff, a nyúl, az emberi torzkép, az állatviadalok. A közönséges életből felhasználtattak a szíjfonadékok, a fonál és kötéltekercsek alakjai. Mindezek az alakítások gazdag, de szilaj, a szép tiszta tudatáig még nem vergődött képzelet terményei, mely képzelet vele született tulajdona mindama népeknek, melyek nem városokban, hanem erdők és mezők közepette élnek, a hol is ez a tulajdon eleinte durva esetlen, később pedig tulcizfra fadaragványokban találja első plastikus kifejezését, utóbb pedig állandó ízléssé válik, mely fémkészítményekben is nyilvánul. Nem lehetetlen, sőt nagyon is valószínű, hogy például a szíjvégek kezdetben faragott cizfrázatokkal borított fatokocskák voltak, és hogy csatok valóban csontból is voltak, arra példa is van. Semmi sem természetesebb, hogy a bronzöntés elterjedésével azután ezek az alakítások utánmintázással sokszorosítottak, és mindenki által, ki azokat pénzben vagy más értékben megfizethette, megszerezhe-

tökké tétettek. Az idővel kifejlett technikai ügyesség, nem különben a művelődés magas fokán álló nemzetekkel való érintkezés még tovább ment és ezeknek az eredetileg barbár készítményeknek gyakran igazán művészi csint és művészi kivitelt adott.

A tudományos világban többé kevésbé elfogadott és leletek által is beigazolt nézet, hogy ezeknek az övdíszeknek eredete az éjszaki, mondjuk a germán népeknél keresendő. De nem szabad felednünk azt sem, hogy már a harmadik század második felében, még inkább a negyedik században a római birodalom hemzsegett germán elemektől, melyek mint bevándorlottak vagy befogadottak, egész tartományrészeket birtak lakhelyekül, azonkívül mint zsoldosok a római hadsereg túlnyomó részét tették ki. Azonban a tartományi, falakkal és erődökkel övezett városokban csaknem az ötödik század közepéig, különlegesen Pannoniában, még mindig római lakosság volt, római művelődés uralkodott, ha nem is virágzott; a római nyelv, szokás, törvénykezés és közigazgatás volt érvényben. Pannonia képezte fő védbástyáját a hanyatló imperiumnak; a harmadik és negyedik század pannon származású nagy császárai tartották fenn még rövid időre a kikerülhetetlen végveszélyt, erős és nem testileg és lelkiileg elsatnyult nemzetiség gyermekei lévén, mint a milyenné akkoriban már az eredeti római nép süllyedt. És ennek oka az volt, hogy a római művelődés a bennszülött pannoniait soha sem volt képes elpuhítani, hanem az ősi pannon vitézség és férfiaság a római művelődéssel szemben is fentartotta érvényét, fölvette ugyan annak finomító hatását, sőt még a római nyelvet is, de e mellett megtartotta nemzeti örökölt tulajdonait és sajátságait is. Így keletkezett Pannoniában az a sajátszerű elegyművelődés, mely míg egyfelől erőteljes ujrómai nemzedéket teremtett, másfelől minden itt készült római tárgyra rásütötte félreismerhetlen bélyegét.

Midőn tehát a római kézművesek Pannoniában már kezdettől fogva sem hódoltak a kizárólagos római ízlésnek és iránynak, hanem e mellett és evvel együtt a tartomány hagyományos alakításait is tovább folytatták, finomították, átidomították; midőn a műipar gyártmányain a pannon felfogásnak is engedett helyet, sőt épen ez által azokat változatosabbakká, frissebbekké tette: csak következetességet tanúsított akkor, a mikor a birodalomba tódult idegen népek ízlését is elsajátította, azt a római technika ügyességével tovább fejlesztette, és pénzért ezeknek az idegen népeknek oly dísz tárgyakat készített, melyek azoknak tetszettek, melyek mintáit őshazájokból magokkal hozták, és a melyeket megneemesített alakjokban még inkább megkedveltek. Hozzájárulhatott még az is, hogy a népvándorlás népeiből is akárhány oly egyén találkozhatott, ki a kéz- és műiparra hajlandóságot és fogékonyságot tanúsított, és először talán mint hadi foglyok, később mint önkénytes vállalkozók kerestek és találtak a római műhelyekben foglalkozást és nyertek kiképeztetést, és a kik aztán önállólag működve bizonyára sajátságos nemzeti ízlésüket tolták előtérbe. Mindez, a mit a fentebbiekben elmondottam, egyéni nézetem ugyan, de csak természetes következménye a római hódítók cosmopoliticus jellemének, a mint az a köz, nyilvános életben épügy mint a magán életben, a történelem kifogásolhatlan tanúsága szerint, kézzelfoghatólag nyilvánult.

Fémdísztárgyaink készítését én ezek után szintén a rómaiaknak, vagy a rómaiaknál kiképeztetést nyert, tehát félig meddig romanizált barbároknak tulajdonítom, a barbár szót nem művelődési, hanem politikai szempontból értve. Bizonyíték erre nézve mindenekelőtt a leleteimmel vegyest előfordult határozottan római tárgyak, a fibulák, kulcsok, nyil- és lándzsahegyek. E mellett szól még hathatósan a római díszítés nem római alakú tárgyakon, a koncentrikus kör, a hullámvonal; nem különben a dísz tárgyainkon látható finom, évszázados gyakorlatra utaló ciselirozás, vésnöki munka.

Mindazonáltal dísz tárgyainknak érintett bifurcatiója vagy két külön készítési forrásra utal, vagy, ha felteszszük azt, hogy a germán ízlésű övdíszeket talán a negyedik század minden ötvösműhelyében készítették, a mint hogy ezt a legkülönbözőbb tájakon és vidékeken talált övdíszek meglepő hasonlósága valószínűvé teszi is, — a kosárhát függőkre nézve mégis egy külön, innen nem távol eső ötvösműhelyt kell fölvennünk, hol azokat népünk számára nagy mennyiségben gyártották; mert a sodronykaeskarínggal egybecsatolt gömböcsdíz, a befoglalt üvegkláris, a színes anyaggal kitöltött rekeszdíz, népvándorlás-

korabeli függőkön sok helyütt előfordult már, így például az általam megvizsgált, de már egészen feldult állapotban talált, ide legközelebb eső draskoveczi sírmezőn is; de a kosárkás, és pedig az ilyen alakú kosárkás függő tudtommal Keszthelyen és annak közvetlen környékén, Páhok és Diáson kívül, még sehol sem. Tömeges föllépése és egységes typusa pedig kényszerítőleg azt mutatja, hogy egy és ugyanazon műhelyben, vagy ha jobban tetszik, gyárban készült. És ennek itt valahol a közelben kellett lennie, mert a nagyobb távolság egyuttal a kosárkás függő nagyobb mérvű elterjedtségének is lett volna okozója. A kosárkák, kivált az ezüst kosárkák, gyöngyözött sodronyműve művészi csin és kivitel dolgában a tökély azon magas fokán áll, melyet csak egy egészen, és minden segédeszközzel rendelkező, kifejlett ötvös- vagy aranyművesség hozhat létre. Dobos Ferencz tanár úr fölkérésemre szíveskedett az általam rosszabb minőségű ezüstnek jelzett, továbbá a bronz függők és a bronz kargyűrűk anyagát vegyelemzés alá venni. Befejezésül hadd álljon itt az elemzés eredménye.

a) Ezüstnek mondott függő százalékos összetétele:

73·58 % réz,
18·75 % ón,
3·46 % arany,
2·89 % cink,
1·32 % ezüst.

b) Bronz függő.

80·33 % réz,
13·73 % cink,
5·94 % ón.

c) Bronz kargyűrű.

94·10 % réz,
4·12 % ón,
1·78 % cink,
0·44 % ólom,
0·24 % vas.

A bronz tárgyak túlnyomó réztartalma okozza azt, hogy megkarczolta vagy megreszelve fénylő vörös színt mutatnak.

AZ ITT LAKOTT NÉP SZOKÁSAI- ÉS ÉLETMÓDJÁRÓL. Habár népünk a római művelődés magaslatán nem állott is, azért a műveltség némi fokát még sem lehet tőle elvitatni. Már az ismertetett dísz tárgyak használata magában véve tanúsítja, hogy népünknek nem vad, nem a szó szoros értelmében vett barbár, hanem bizarr létére is finom ízlése volt; a finom, tisztultabb ízlés, a szép fölismerése és méltánylása már előre kizárja a vadság, a tulajdonképeni barbárság fogalmát. Hogy népünk írott emléket nem hagyott hátra, az ugyan nagyon sajnálatos, de hol és melyik a népvándorlás korának az a harczó, lakhelyét minduntalan változtató népe, mely az írás, olvasás mesterségét általánosan gyakorolta vagy gyakorolhatta volna?

Népünk vallásáról sírmezőink nem adnak felvilágosítást. Az egyetlen keresztény emlék, a részletesen leírt korongos fibula, itt számba sem jöhet, részint elszigetelt volta, részint azért sem, mert fölismerhetőleg byzanci munka és e szerint több mint valószínű, hogy prédaként jutott embereink birtokába. Olyan emlék sincsen, mely bármily pogány cultusra utalna, hacsak az a kis háromszögű bronzlap, csucesán női fejjel, mely mint lógó került elő a gyöngyök között, nem akar valami bálványocska lenni, a mit különben nem merek ráfogni. A babona, mely akkoriban minden pogány népet, a vándorlókat épúgy mint az ősi lakhelyeiken ülőket, eltöltött, népünkénél sem hiányzott, bár sírjaik annak csak gyér nyomait őrizték meg. Erre mutattak az átfurt farkasfogak, a kő, üveg és csont amuletek; babonás jelentményű valószínűleg a ismertetett, lánczon lógó csontgolyó, de az sem lehetetlen, hogy a hullának a sírban való elégetése szintén valami babona kifolyása.

A mi embereink kedélyvilágát illeti, arról már hangosabban nyilatkoznak sírjaik. Az, hogy az eltemetett arcza következetesen kelet felé néz, bizonyítja, hogy népünk hitt a síron túli életben, a fel-támadásban; és hogy ezt a földi élet folytatásának tekintette, annak a legszükségesebb házi eszközöknek, a kések, aczél és kova, továbbá az edényeknek a holttest mellé való tévése által adott kifejezést. Az elhunytak iránti kegyelet az ék- és játékszerek, a kedvencz állatok bemelléklésében nyilvánul. A halál ridegségét és borzadalmát mind a fiatal nők pillanatnyi szendergést mutató helyzete által a sírban, mind a halottas torok, ünneplése által enyhítették melyek maradványait a sírba szórták. A szülők és gyermekek közti gyöngéd viszonynak, tehát a szeretteljes családiasságnak az életben, számos jele maradt meg még a halálban is. A nő- és gyermeksírok mindig megkülönböztethető gondosabb elkészíttetése bizonyítja, hogy népünk a nőket, de még a gyermekeket is kitüntető tiszteletben részesítette, a mi már magában véve is öröndetes és figyelemre méltó jelenség a népvándorlás vérrel festett korszakában.

Népünk foglalkozása és életmódjára nézve leleteim csak kevés és hézagos következtetéseket engednek, egész, tiszta képet arról nem alkotnak. A különben aránylag kevés férfi sír kiállítása és fölszerelése a férfiak két, egymástól élesen különvált osztályát mutatja, a szabadok és rabszolgákét. A kevés itt eltemetett szabad, vagy mondjuk nemes férfiú is, mint föntebb már többször érintettem, túlnyomólag vagy agastyán, vagy nyomorék, tehát harczképtelen ember, de még ezek mellékletei is az egykori harczost árulják el. Alig tévedek tehát, ha azt mondom, hogy népünk szabad, nemes férfi része kizárólag a harczot, háborút tartotta foglalkozásának, és hogy e kemény harczosok, kiket csak nagy ritkán ért a halál otthon, övéik körében, lovasak voltak, azt a velök eltemetett lovak, a kajla lábszárcsontok és a lószerszámrészek bizonyítják.

A rabszolgáknak a távollevő harczfiak otthon maradt családjainak fentartása, az élelem beszerzése, szóval a röghöz kötött munka jutott osztályrészül. Néhány kiásott gazdasági eszköz, kapa, sarló, földmívelésre utal, azonban ez már a vidék jellege szerint sem lehetett terjedelmes. Keszthely és vidéke dombos, a most művelés alatt álló csekély terjedelmű szántóföldek túlnyomólag legújabb keltüek, a dombokat ezernyi ezer hold erdő borítja, a népvándorlás idejében csaknem az egész vidék vadakkal bővelkedő őserdő, a szarvas és vadkan valódi hazája lehetett. A vadkan agyara, a szarvasagancs, mely férfisírokból került, mutatja, hogy a rabszolgák vadászattal is foglalkoztak. Különben szarvas, öz, vadkan ma is van még bőven a keszthelyvidéki erdőkben. Hogy itt, a Balaton partján, a halászat is szolgáltatja az élelmet, azt bővebben bizonyíthatni sem kell. A nő- és férfi-sírokban egyaránt talált átlukasztott agyag korongok ép úgy lehettek hálókötésre is használhatták. Az edények előállítására, gyékényfonásra, a csont tárgyak faragására és a szövés a belső házi munkakörhöz tartozott, mit nők és férfiak, szabadok és rabszolgák egyaránt végezhetek.

Népünk temetkezési módjait már ismeri az olvasó. Összes észleleteim és tapasztalataim a mellett szólnak, hogy népünk itt, az erdőség és a Balaton által védett helyen, visszavonult falusi életet élt, és csakis Mogentiánán át közlekedett a külvilággal.

A SÍRMEZŐK VALÓSZÍNŰ KORA. A sírmezők berendezése kétségtelenné teszi, hogy népünk e vidéknek nem átmenő, ideiglenes, hanem hosszabb időtartamra megtelepedett, békés lakossága volt. Mikor történt-e megtelepedés és mikor szűnt meg, azt positiv adatok hiányában senki sem fogja megmondhatni, de hogy legalább is egy emberöltőnél tovább tartott, azt a csontvázak minőségéből lehet következtetni. Ez érdemben ismét nem az ép, hanem a feldult sírok csontvázai vehetők csak figyelembe. Ezeken ugyanis akkor, mikor sírjaik utánnyomozhatólag az ugyanahhoz a néphez tartozók által dulattak fel, részint azért, hogy egy későbbi halottnak helyet engedjenek, részint pedig tisztán rablási szándékból, mondom ezeken a csontvázakon akkor már lágy részek egyáltalában nem lehettek, mert magok a csontok zöldek a rajtuk feküdt bronz tárgytól. Tekintettel tehát az alább felhozandókra, talán nem fogok nagyot tévedni, ha

sírmezőinknek körülbelül 40—60 évi időtartamot assignálok. Ez azonban csak mellékes értékkel bír, fő dolog az, hogy a leletek, összeségükben tekintve, adnak-e oly támpontokat, melyek alapján a sírmezők valószínű korát némi biztonsággal meg lehessen állapítani.

E kérdés megoldását már előkészítettem akkor, mikor a sírmellékletek készítési módja és helyéről értekeztem. Ott igyekeztem kimutatni azt, hogy a sírmellékletek díszesebb és értékesebb része a római műipar félreismerhetlen befolyása alatt, a római ötvösség ezredéves, tökéletesen kifejlett technikai ügyességével készült, mely felvevén magába az idegen népek ízlése szerinti eredeti alakításokat, azokat tovább fejlesztette, nemesítette, szépítette, és így a római kisművészetnek oly üde utóvirágzását hozta létre, mely daczára a kölcsönzött bizzarr formáknak, a harmadik és negyedik századbeli, a hagyományos formáknak örökös és változatlan utánképzése által már-már elcsontosodott és schematikussá vált kisművészetbe új életerőt öntött. Világos ebből, hogy népünk okvetlenül érintkezett a rómaiakkal, a mi különben a talált, határozottan római tárgyakból is kiviláglik, csak az a kérdés, mikor? mely korban? Évszámmal, persze, nem szolgálhatok, azt csak irott emlék után tehetném, a mi nincs; de a sírokban előfordult római pénzek alapján talán képes leszek evvel a nehézséggel is nagyjában megküzdni.

A pénzek, jobb támpont hiányában, még a legmegbízhatóbb időmutatók. Mindkét sírmezőn kizárólagosan csakis római pénzeket találtam, a mi világos tanújele annak, hogy népünk másféle pénzt nem is ismert. E pénzek kétféle módon léptek fel, vagy átlukasztva mint lógók a gyöngyök közé fűzve, ezek képezik a többséget, vagy nem átlukasztva, ép vagy kopott állapotban a csontváz jobb kezében, vagy ez alatt. Egy esetben három pénzt hosszukás vas lemez közé szorítva találtam.

A lógókúl használt pénzek, többnyire ütött, vétett és csaknem a felismerhetlenségig lekoptatott apró Constantin-félék, itt komolyan szóba sem jöhetnek; a pénzeket nyakékúl hordani divatban volt talán már azóta, mióta egyáltalán pénzt vertek és divatban van még mai napság is. A szabadon lelt pénzek azonban a legnagyobb mérvben keltik föl figyelmünket, mert ezeket igazán forgalomban volt pénzeknek lehet tekinteni. A római sírokba tett pénzek jelentősége vagy pusztán vallási, mint a Charonnak fizetendő obolus, vagy pedig emlékül szolgálendő tárgyak. De a római sírok korát sem lehet mindig a bemellékelt pénzek után megítélni; mert találtam például magam Savariában határozottan harmadik és negyedik századbeli római sírokat, a melyben nemcsak különböző időkben élt császárok, hanem még köztársaságkorabeli pénzek is voltak. Ily esetben természetesen a legújabb keltű pénz határoz.

Sírmezőink pénzei, egy Tiberius és egy Mark-Aurel ezüst denáron kívül, mind negyedik századbeli bronz pénz. Képviselvék a következő császárnevek I., II. Constantinus, II., III. Constantius, Constans, Julianus, I. Valentinianus és Valens, Gratianus és II. Valentinianus. Második Valentinianusnál későbbi pénz sírmezőinken nem létezett. A derék, 24 éves Gratian császár tudvalevőleg kettős árulás következtében vesztette el életét 383-ban, augusztus 25-én Lyonban. Maximus usurpator ugyanis Gratián hadseregét Páris mellett pénzzel megvesztegette és elpártolásra birta, Gratián menekülni kényszerítve, Lyonban a saját helytartója által gaz módon felajánlott vendégszeretet igénybe vette, kinek asztalánál őt Andragathius, Maximus usurpator már előtte odaérkezett tábornoka, leszúrta. — Második Valentiniánt 391-ben május 15-én Vienneben, Galliában, Arbogast, frank minisztere fojtatta meg. A két császár halála közti nyolcz évben Pannonia, egyfelől az Olaszország birtokára törő Maximus usurpator, másfelől II. Valentinián és Theodosius császárok közti szakadatlan harczok színhelye volt; de sem Theodosius, sem Maximus-féle pénznek még csak hirmondója sem akadt sírmezőinkön.

A pénzek tanúsága szerint tehát világos, hogy a készthelyi sírmezők Gratián és II. Valentinián közös uralkodásánál nem idősebbek, de hogy nem is lehetnek sokkal fiatalabbak, abból világlik ki, hogy későbbi pénz egyáltalában nincs, pedig ha ilyen népünk közt forgalomban lett volna, a három ezer sír valamelyikébe egy csak tévedett volna. E szerint csaknem bizonyosnak vehető, hogy az itteni telepek a Gratián és Valentinián halála közti háborús években pusztultak el. A felhozott érveket mind számba véve

arra a meggyőződésre jutottam, hogy a keszthelyi sírmezők legvalószínűbb korául a negyedik század második felét kell tekintenünk.

Mint már bevezetésemben is jeleztem, arról, miféle nép vagy nemzet volt az, mely itt ütötte fel sátrait, ide temette holtjait, idő előtti dolog volna már most véleményt kockáztatni. Bevárandónak tartom mindenek előtt az anthropolog szakférfiak ítéletét, a kiknek ez érdemben anyagot eleget szolgáltatottam. De bevárandó szintén a további kutatások és buvárlásoknak, melyek, épen a népvándorlást illetőleg, nálunk országszerte öröndetes módon megindultak, eredménye is; mert mind a helyrajzi összetartozandóság, mind a leletek analogiájának vagy egymástól való lényeges eltérésének megállapítása nélkül épen a nemzetiségeket illetőleg kielégítő feleletet e kérdésre sohasem fogunk adhatni; ámbár az sincs kizárva, hogy e kérdés végleges érvényű megoldásáról örökre is le kell mondanunk.

Némi tájékoztatóul és mintegy ízelőül annak, mily nehézségekbe ütközik e kérdés megoldhatása, néhány történelmi adatot fogok felhozni. A római birodalom lakossága időszámításunk első három századában, hogy kerékszámot mondjak, bár Olaszországon kívül esupa meghódított vagy meghódolt, nyelvre és származásra egymástól különböző nemzetekből alakult, mégis bizonyos egyöntetűséget mutatott. Fölvette, eleinte kényszerűségből, utóbb önkényt, a hódító rómaiak nyelvét, szokásait, élet- és világnézetét, szóval egészen rómaivá hasonult át; a rabigába görnyedt népek egyedei, barbár hangzású neveik daczára, büszkék lettek arra, hogy rómaiak, a minek halvány, eltorzult nyomai még a mai románoknál, oláhoknál is feltalálható. Ez az állapot azonban már a harmadik század vége felé, a mikor is a germán zsoldosok seregesen tódultak a római sasok alá, bomladozni kezdett, a negyedik században pedig végkép megszűnt. A római elemek a városokba vonultak vissza és itt nem éltek, csak tengődtek még vagy másfél századig; a vidéket idegen népek foglalták el, melyek ugyan ideig óráig a rómaiak számára művelték a földet, a rómaiak csatáit vívták, római tisztviselők által kormányoztattak, de rómaiakká már nem lettek. A birodalom lakosságának egyöntetűsége a tények kérlelhetlen logikája, a népvándorlás súlyos csapásai alatt hol előbb, hol utóbb, de mindenütt végképen megsemmisült. Pannoniában ez a processus már a harmadik században kezdődött és a negyedik század közepe felé befejezett ténynyé vált.

Ezt az átalakulást, mely utóvégre is a nyugotrómai birodalom megsemmisülésére vezetett, maguk a rómaiak kezdeményezték, ők maguk alatt vágták a fát. Hogy ne is említsem a germán zsoldosokat, a kikkel ismét germánok ellen harcoltak, ők a tömérdek hadi foglyot, kiket folytonos harczaikban zsákmányul ejtettek, a tartományok elpusztult részeibe telepítették le mint gyarmatosokat, colonokat, kik mintegy jobbágysági viszonyban művelték a földet, az államnak részt is, adót is fizettek, röghöz voltak kötve, gyermekeiket pedig elvitték katonáknak. — Egész barbár néprészletek kértek és kaptak fölvételt a birodalomba szabadabb intézményekkel, mint laeti vagy gentiles, ezek a hadsereghez külön csapatokat állítottak és másképp is nagyobb önállóságnak öröndettek, mint a colonok.

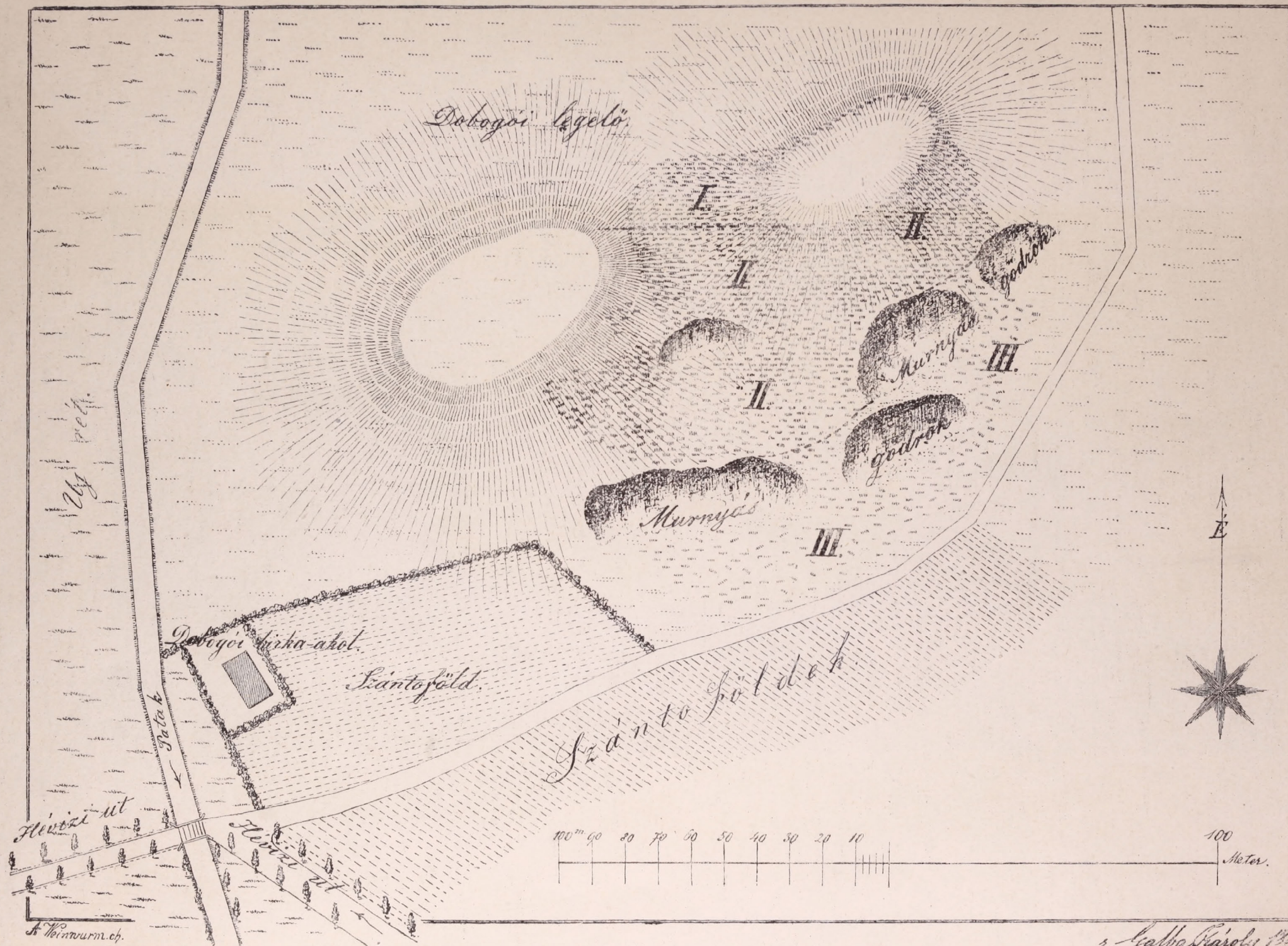
Midőn a vandalokat, kik Wisumar királyuk alatt a Körös és Maros közt laktak, Geberich gót király a Maros mellett véresi csatában egészen tönkre tette, Nagy Constantin császár a vandalok mintegy 300,000 főre menő maradékát Pannoniában telepítette le. Laktak azonban itt quadok és sarmaták is, mert ezek 354-ben fellázadtak és tüzzel vassal pusztították a tartományt. Julianus caesar megverte őket, átkergette a Dunán törzsrokonaihoz, sőt még azok tartományába, a Duna és Tisza közti rónába is behatolván, Sarmaticus névvel tiszteltetett meg. A Nagy Constantin által betelepített vandalokkal az alán nép egyes törzsei is találtak székhelyeket Pannoniában; mert Gratián császár pannoniai alánokból állít testőrcsapatot, mi által maga ellen bőszi mind a rómaiakat, mind az udvarában és hadseregében mindenható frank-germánokat. 375 táján gótok, alánok és hunnok törnek Pannoniába, 380-ban pedig a Safrach és Aletheus vezérlete alatti gótok ölnek és rabolnak ebben a tartományban.

Szt. Jeromos 393. táján a következőket írja Heliodorhoz intézett levelében: «Borxad az ember lelke, ha korunk viszontagságait tekinti. Már több mint húsz éve, hogy Constantinápoly és a juliai Alpok

között naponként római vér foly. Scythiát, Thráciát, Macedoniát, Dardaniát, Dáciát, Thessaliát, Achaját, Epirust, Dalmátiát, mindkét Pannoniát a gót, sarmát, quad, alán, hun, vandal és markomann hadak pusztítják, rabolják.»

A népvándorlás mindeme izgalmainak bővebb fejtegetése az itt lakott nép miféleségi kérdését még csak bonyolultabbá, bizonytalanabbá teszi. Részemről legtöbbet bizom a szerencsés véletlenbe, mely a kutató és buvárkodó régészt ritkán hagyja cserben, hogy az, ha azonnal nem is, de talán a közel jövőben a keszthelyi sírmezők fölött derengő ezen homályt is el fogja oszlatni.

Evvel beszámoltam volna négy évi, csaknem megszakítás nélkül folyt munkásságomról, mely alatt, az igazat megvallva, sokkal többet izzadtam és fáztam, mint írtam. A látható eredmény ott van a magyar nemzeti muzeumban, sikerült-e annak ismertetése ama keresetlen és rövid szavakban, a melyekkel én szoktam élni, azt az olvasó ítéletére bizom és meg is nyugszom benne, mert abban a tudatban, hogy az isteni gondviselés épen nekem engedte meg, hogy a keszthelyi sírmezők kincseit megmenthessem, és ez által hazám tudományosságának tehessek szolgálatot, találom leggazdagabb jutalmamat.

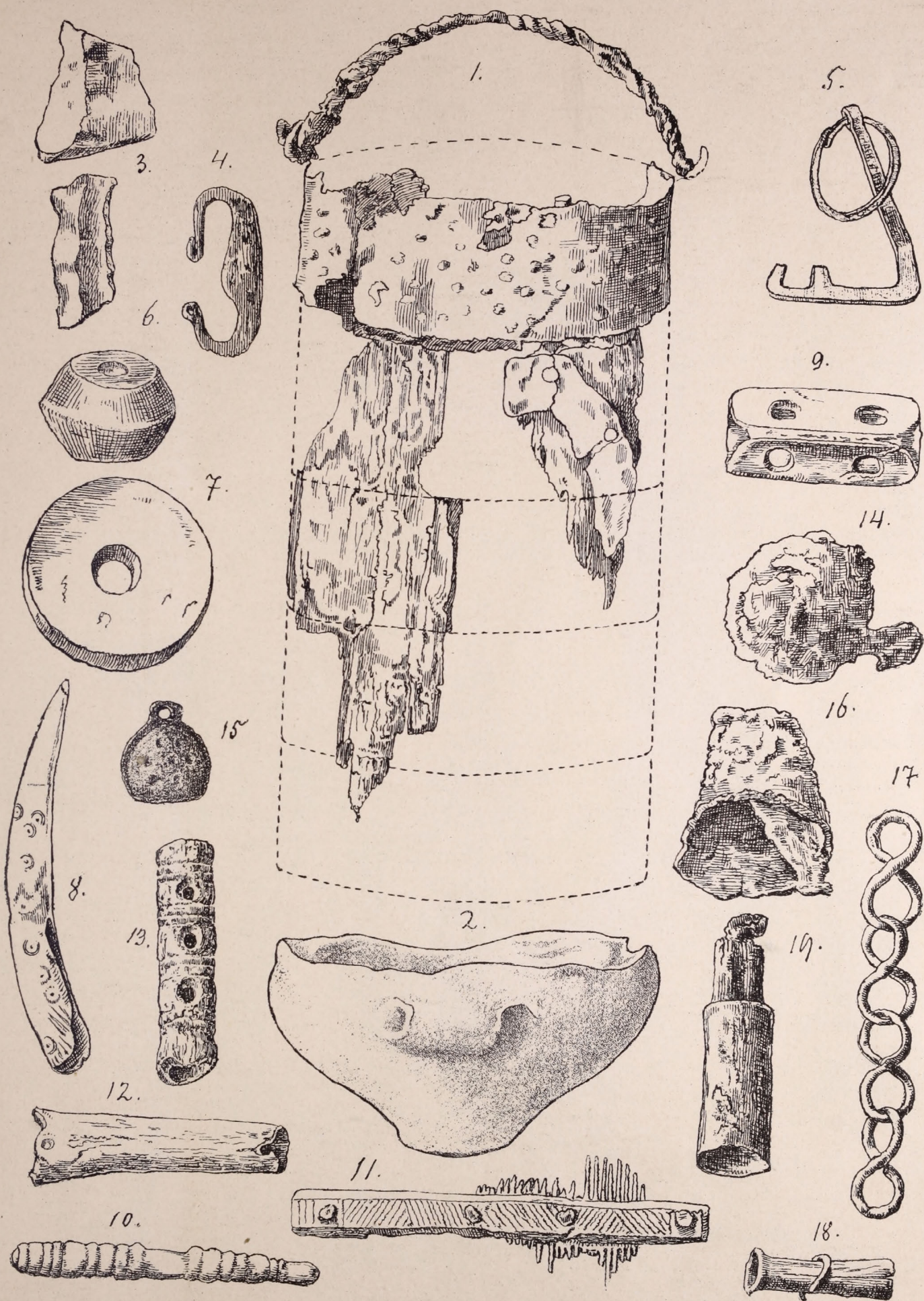

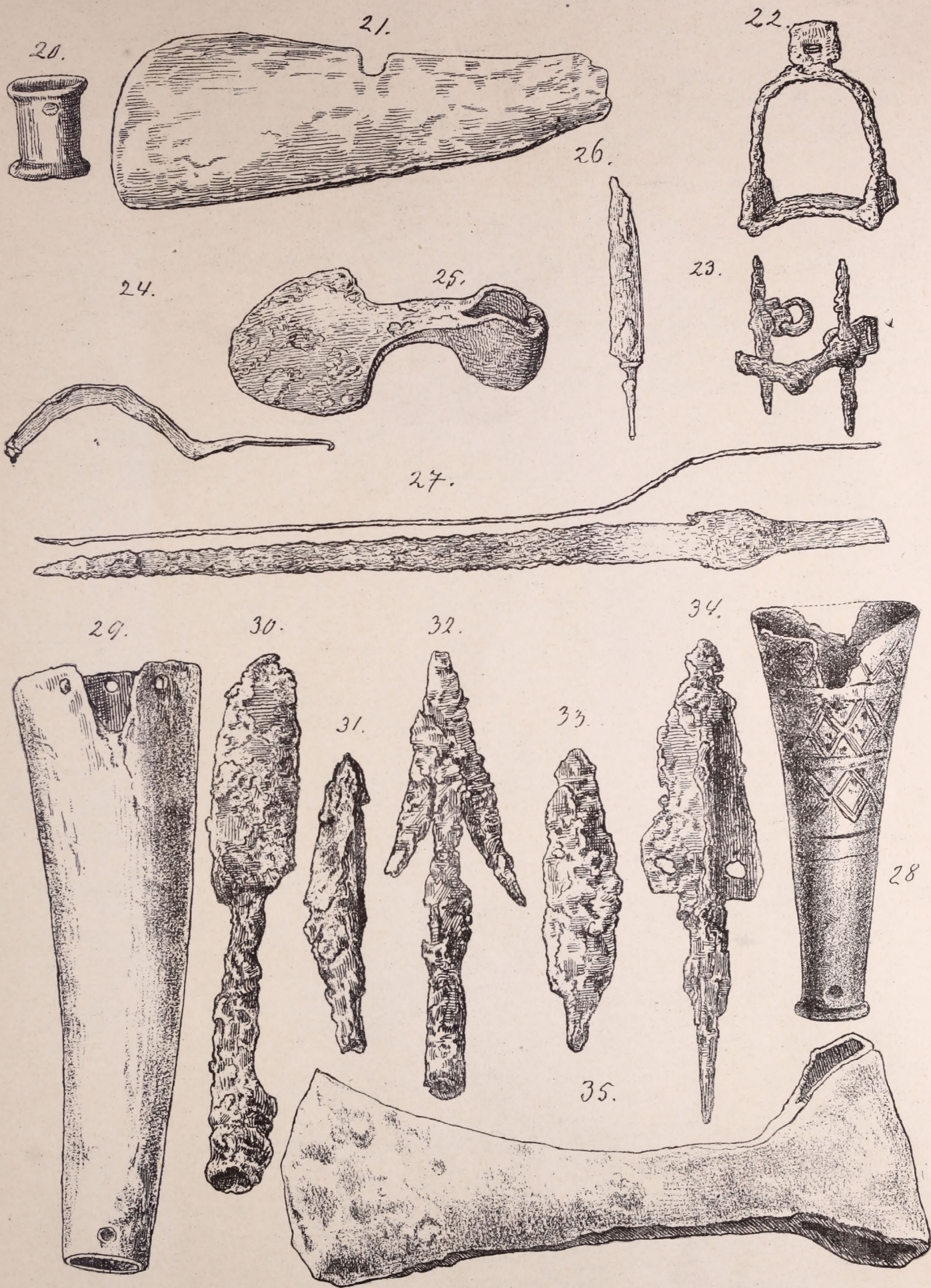
A DOBOGÓI SIRMEZŐ TÉRRAJZA.

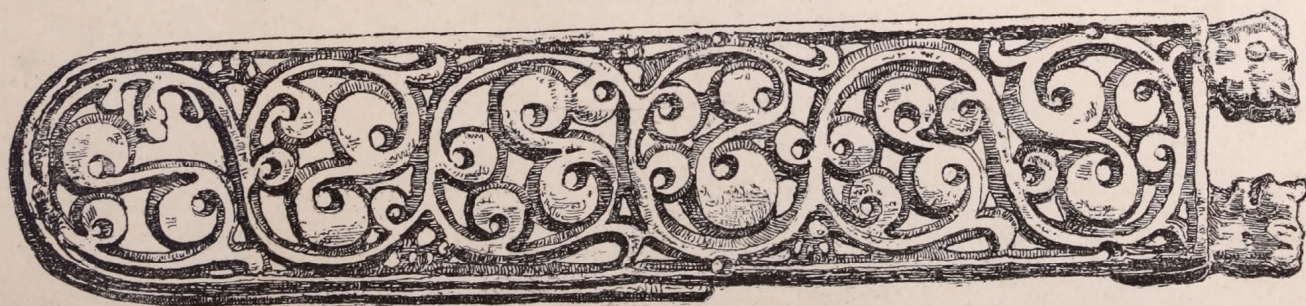

Weinwurm A. Phot. Chem. Budapest.

A DOBOGÓ LÁTKÉPE.

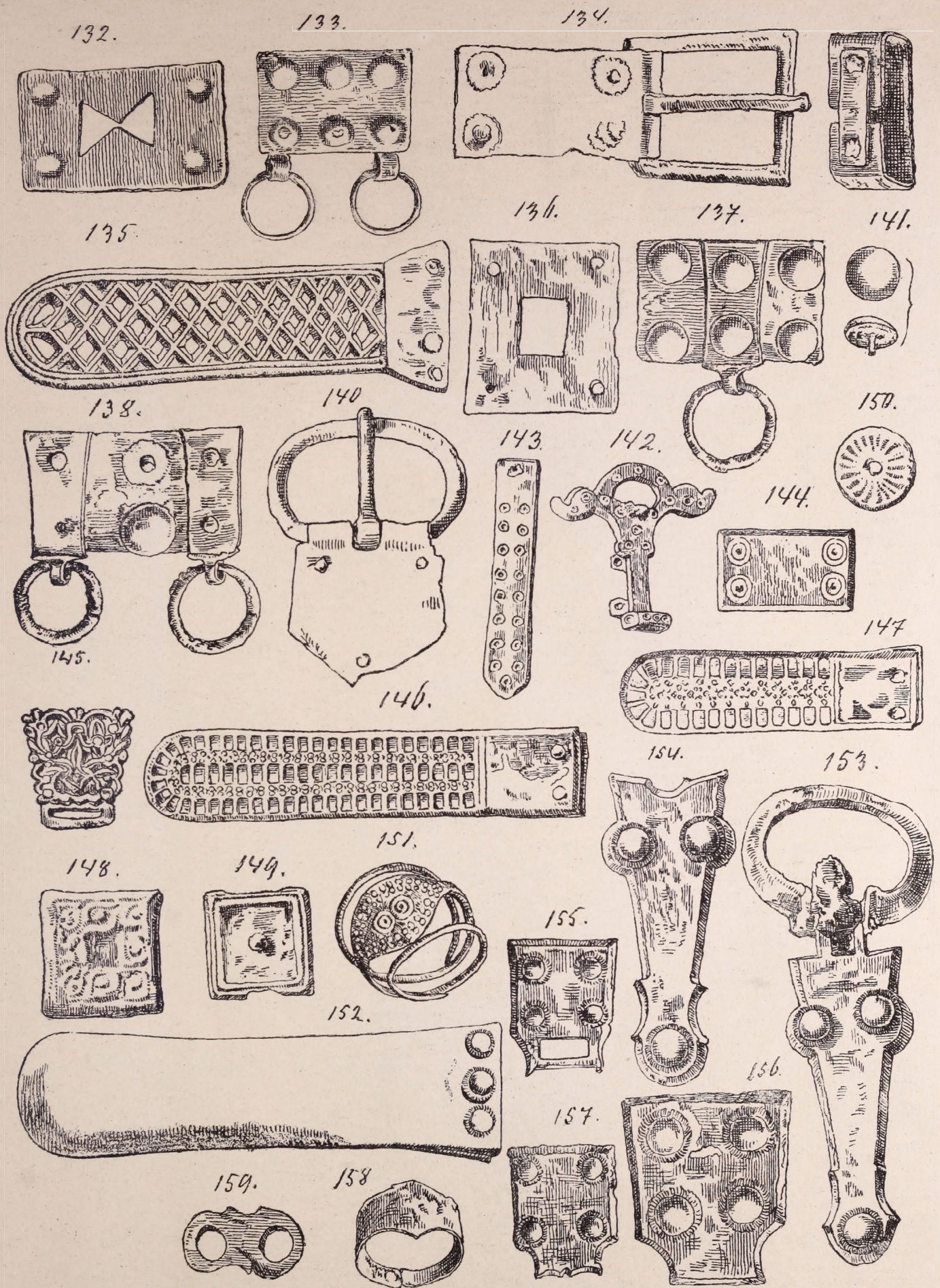

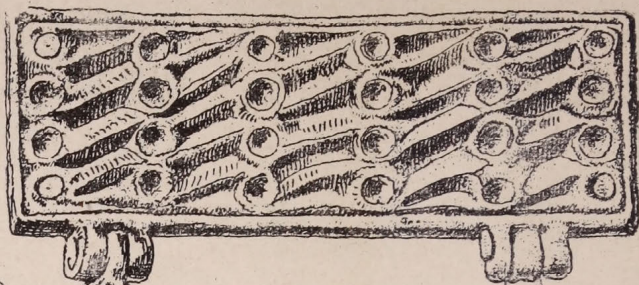

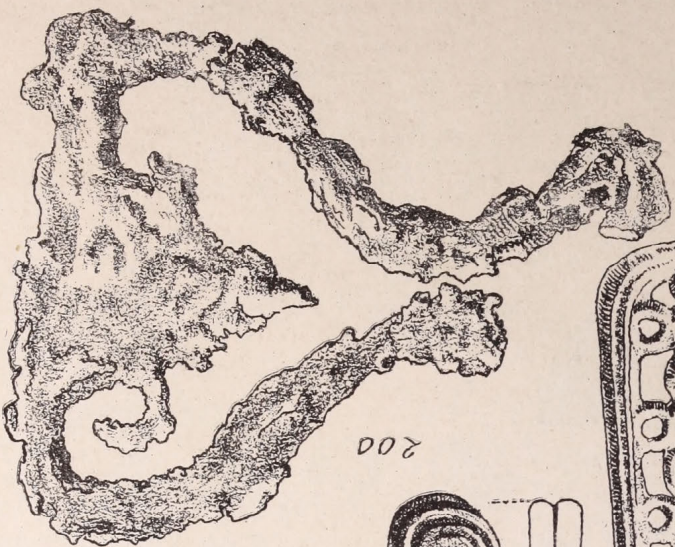

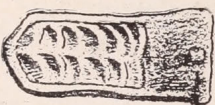

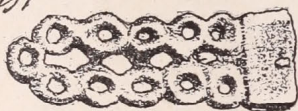
201

200

198

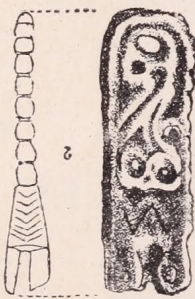
199

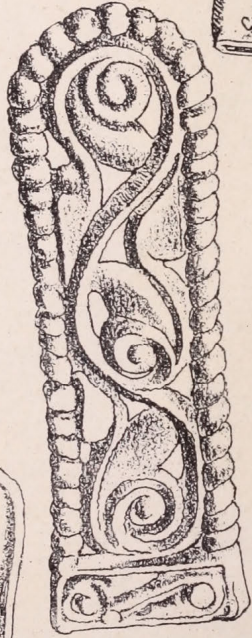
196

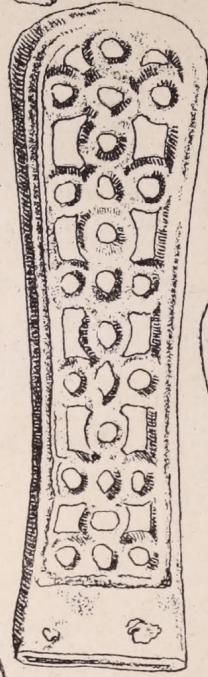
197

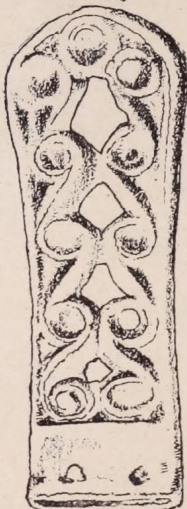
195

192

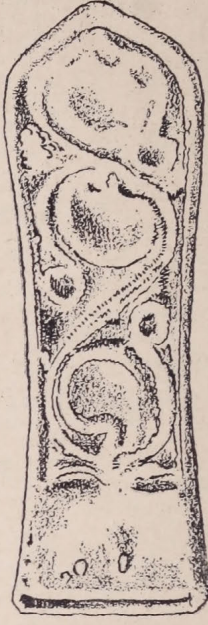
194

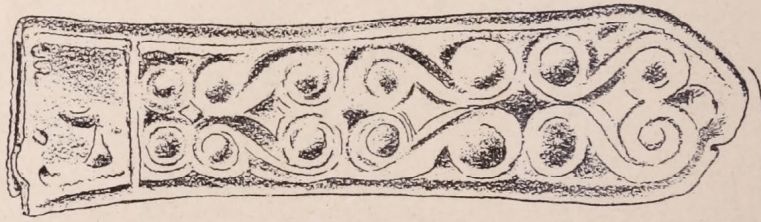
193

190

191

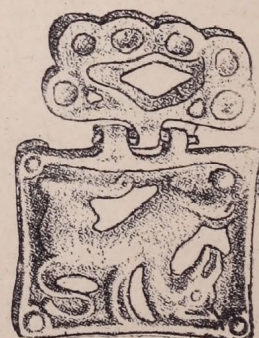
189

188

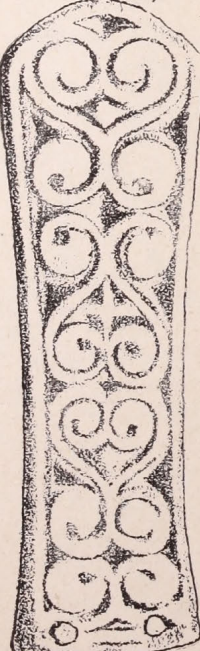

185

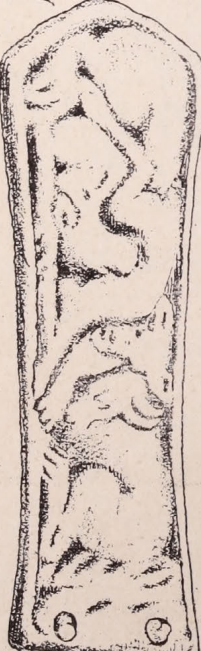
184

183

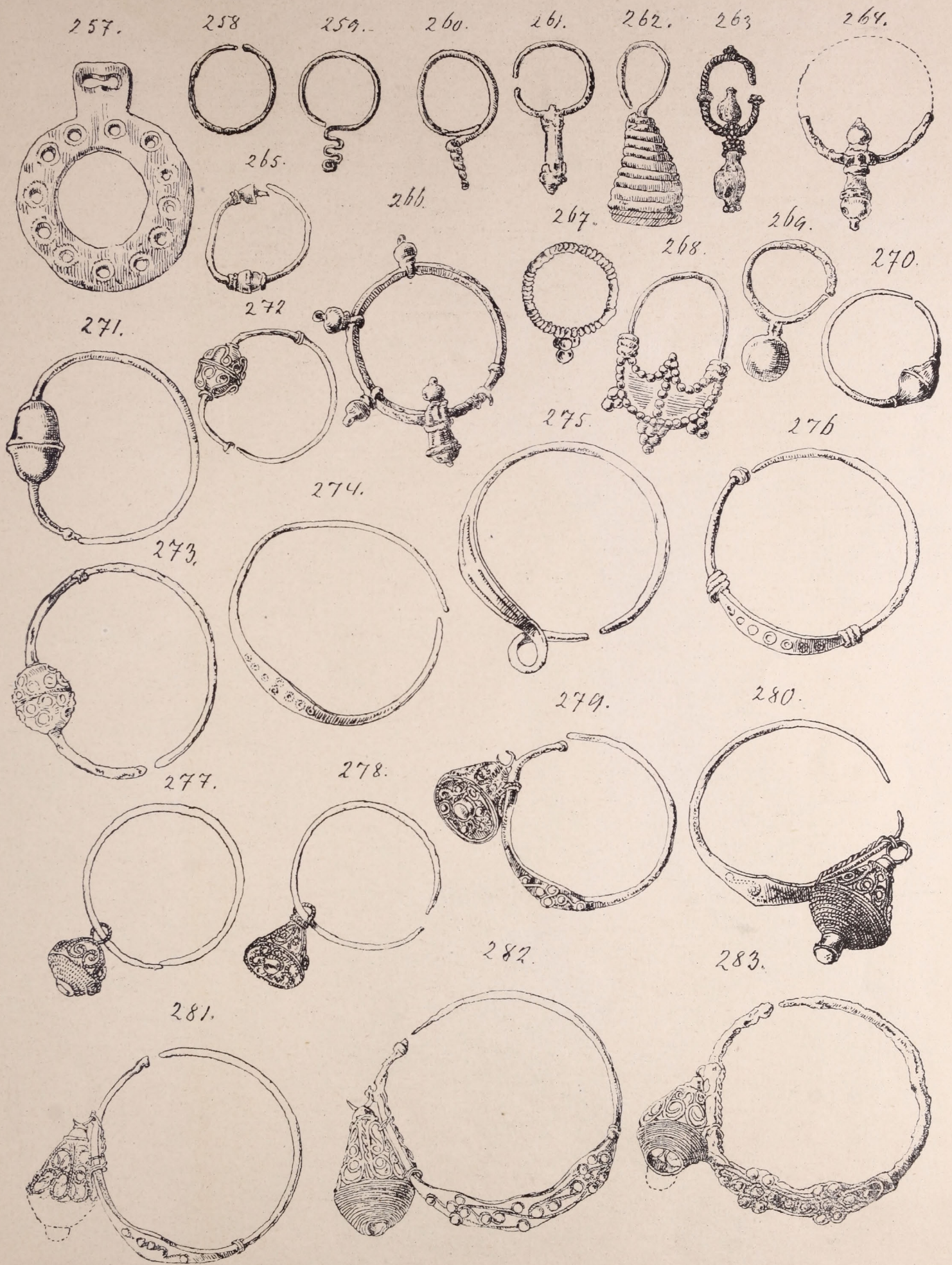

187

186

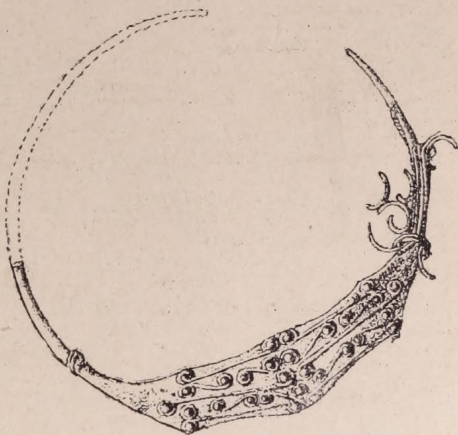

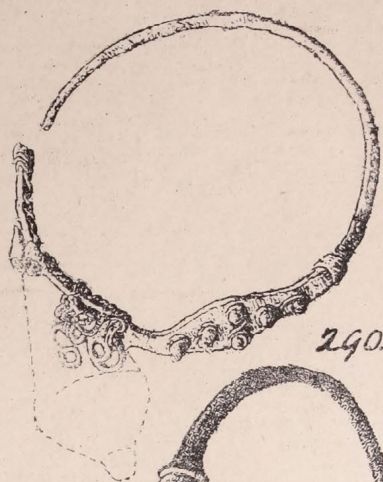
284.

285.

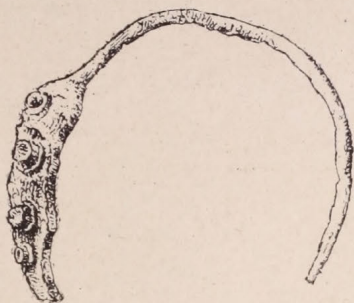

286.

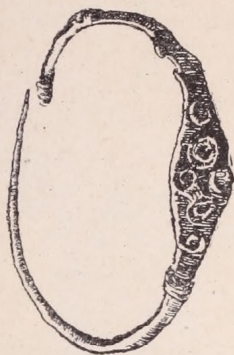

290.

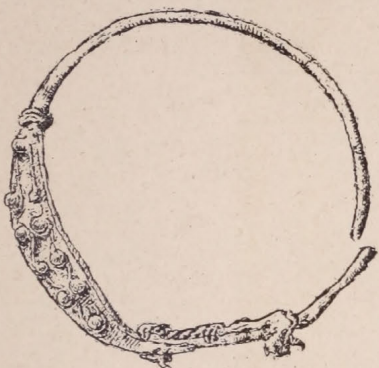
288.

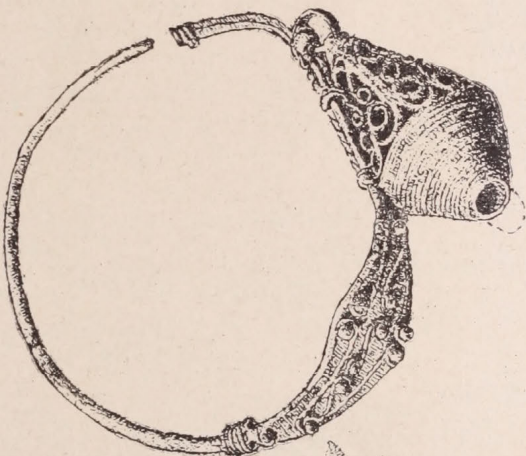
289.

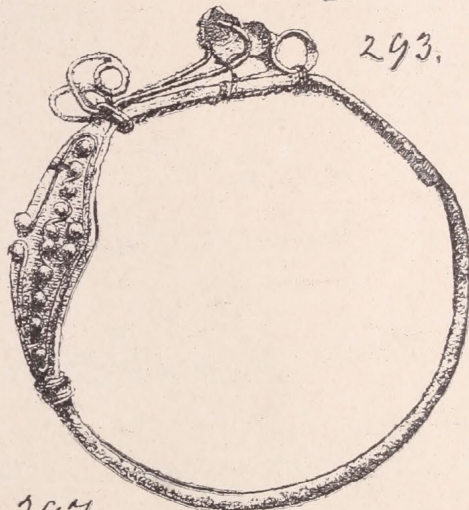
287.

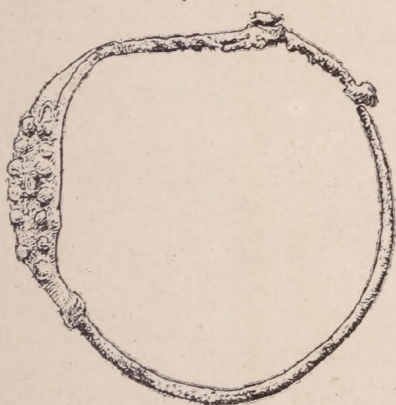
292.

293.

291.

294.

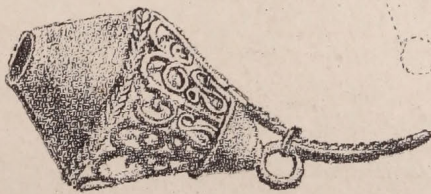
295.

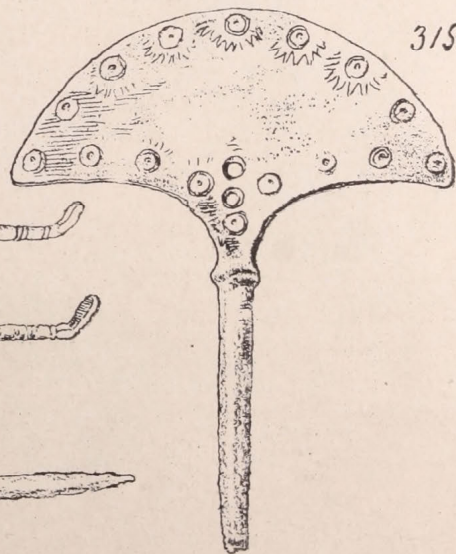
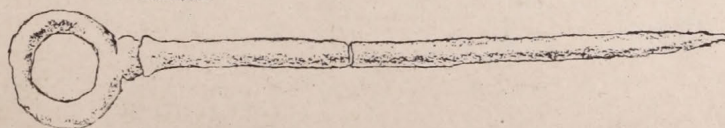
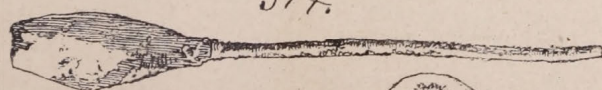
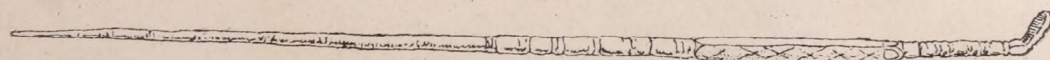
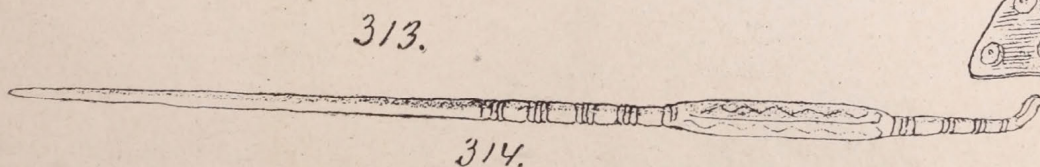
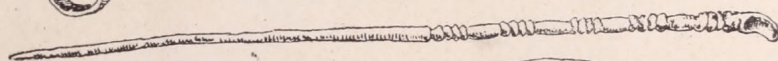
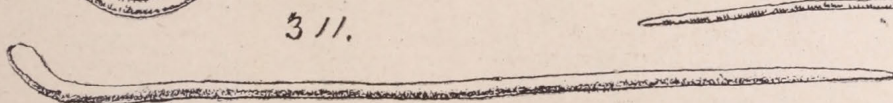
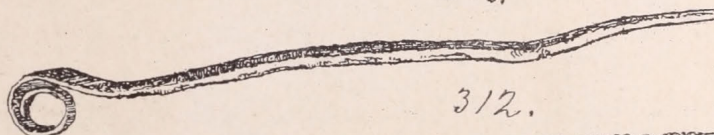
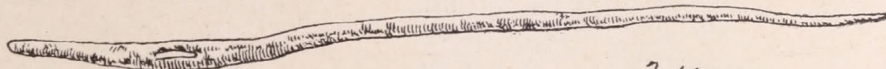
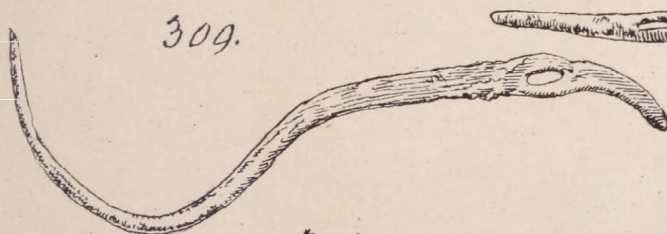
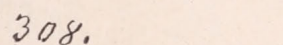
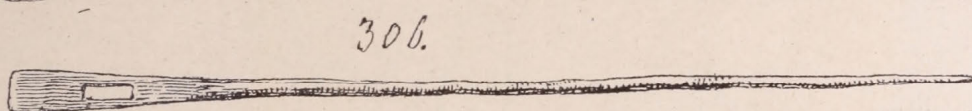
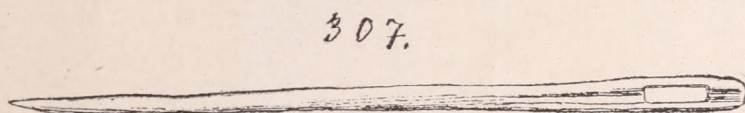
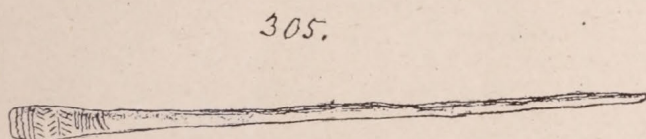
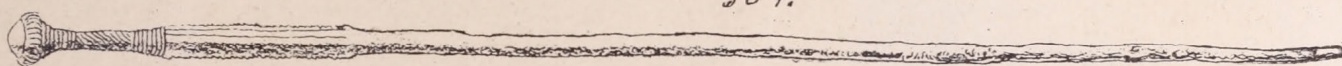
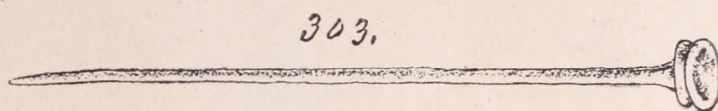
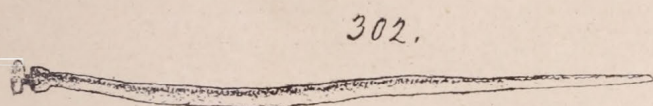
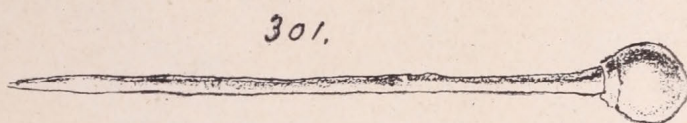
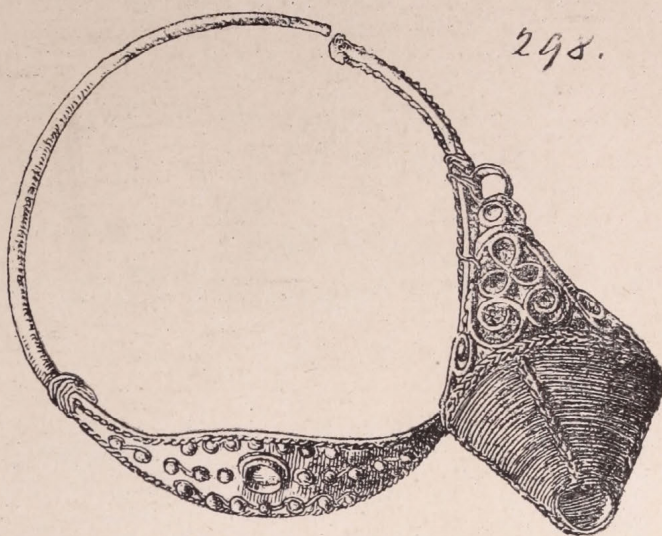
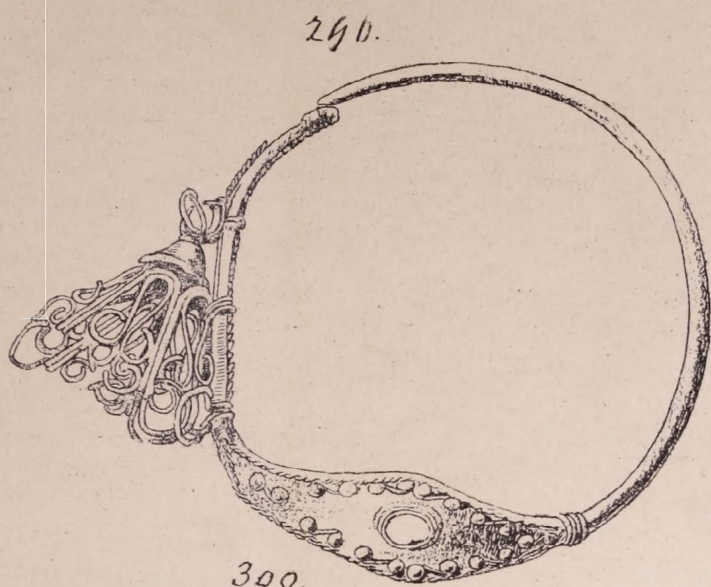

297.

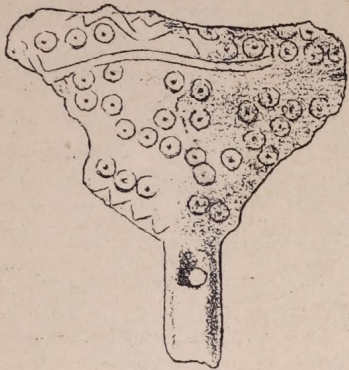
299.

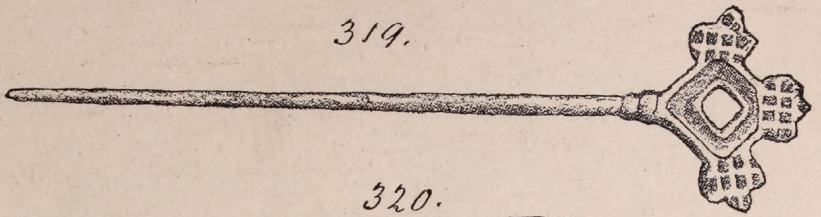

316.

319.

320.

321.

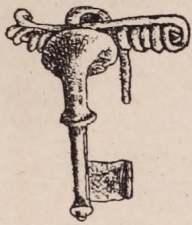
325.

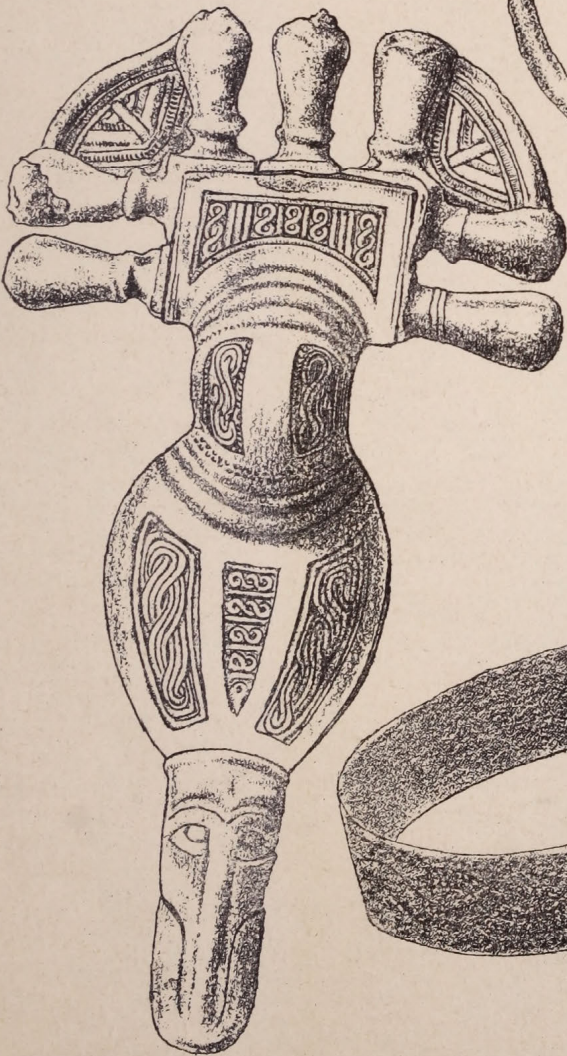
322.

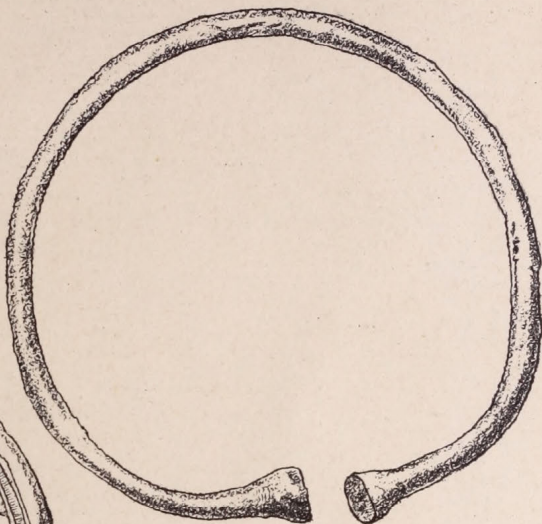
323.

328.

324.

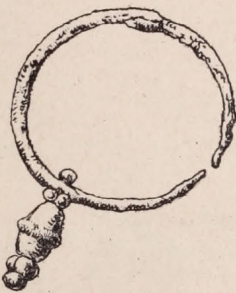
326.

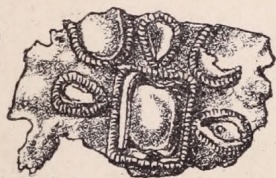
327.

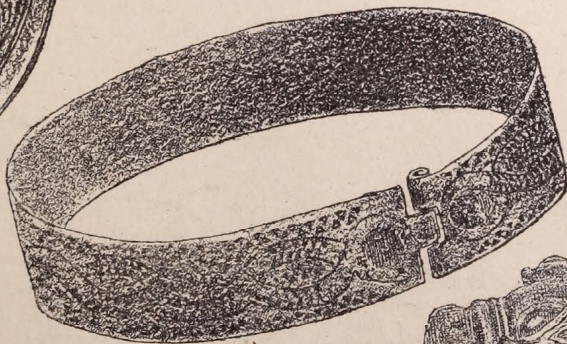
329.

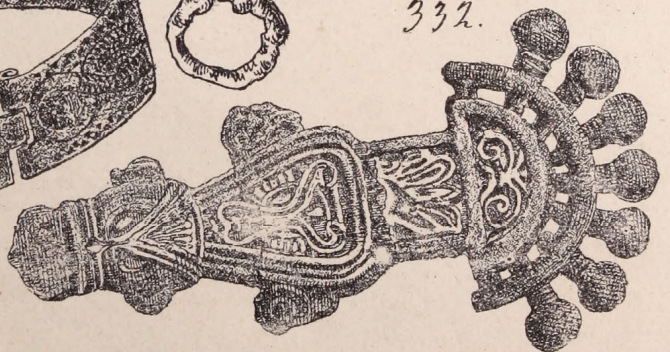
331.

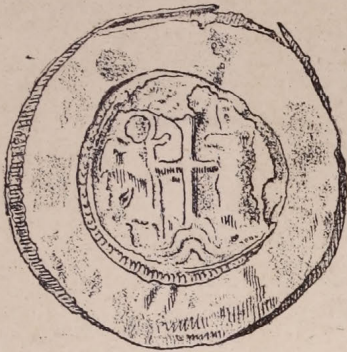
330.

332.

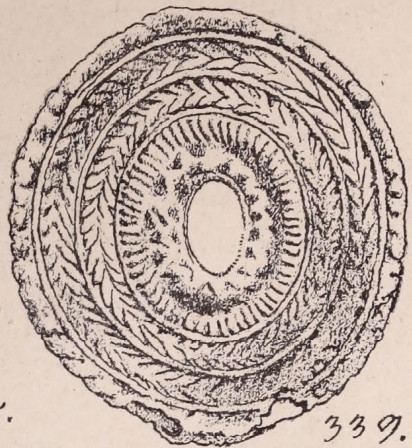
333.

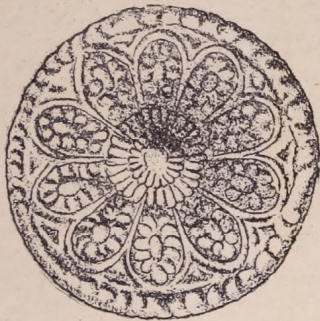
334.

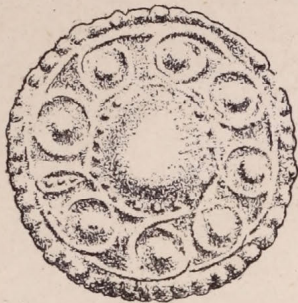
335.

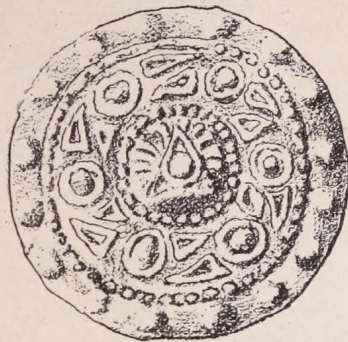
336.

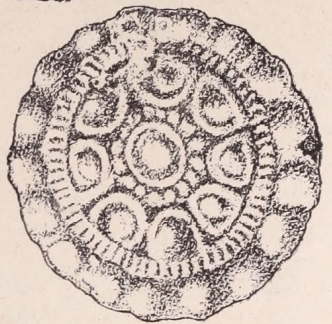
337.

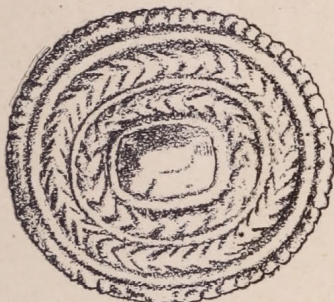
338.

339.

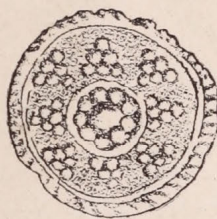
340.

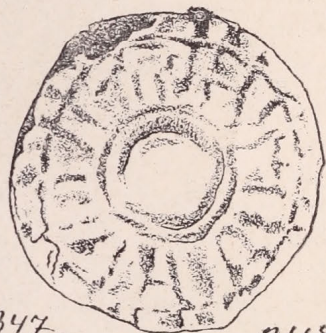
341.

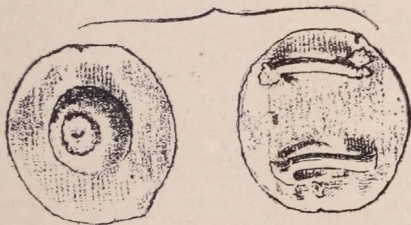
342.

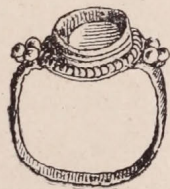
343.

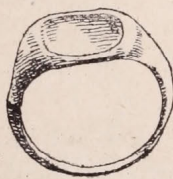
344.

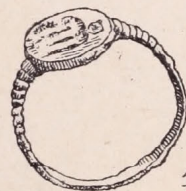
345.

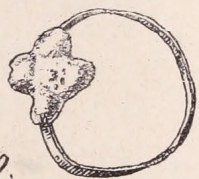
346.

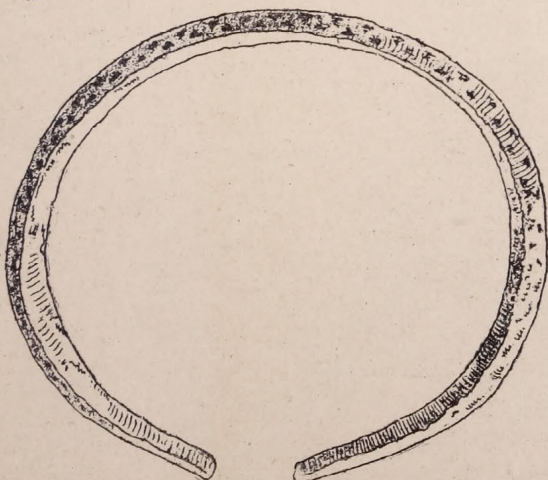
347.

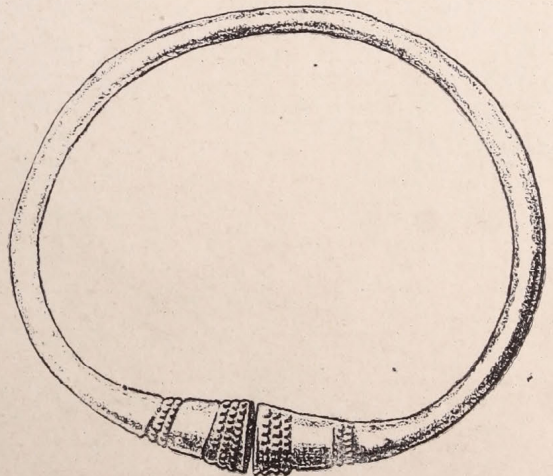
348.

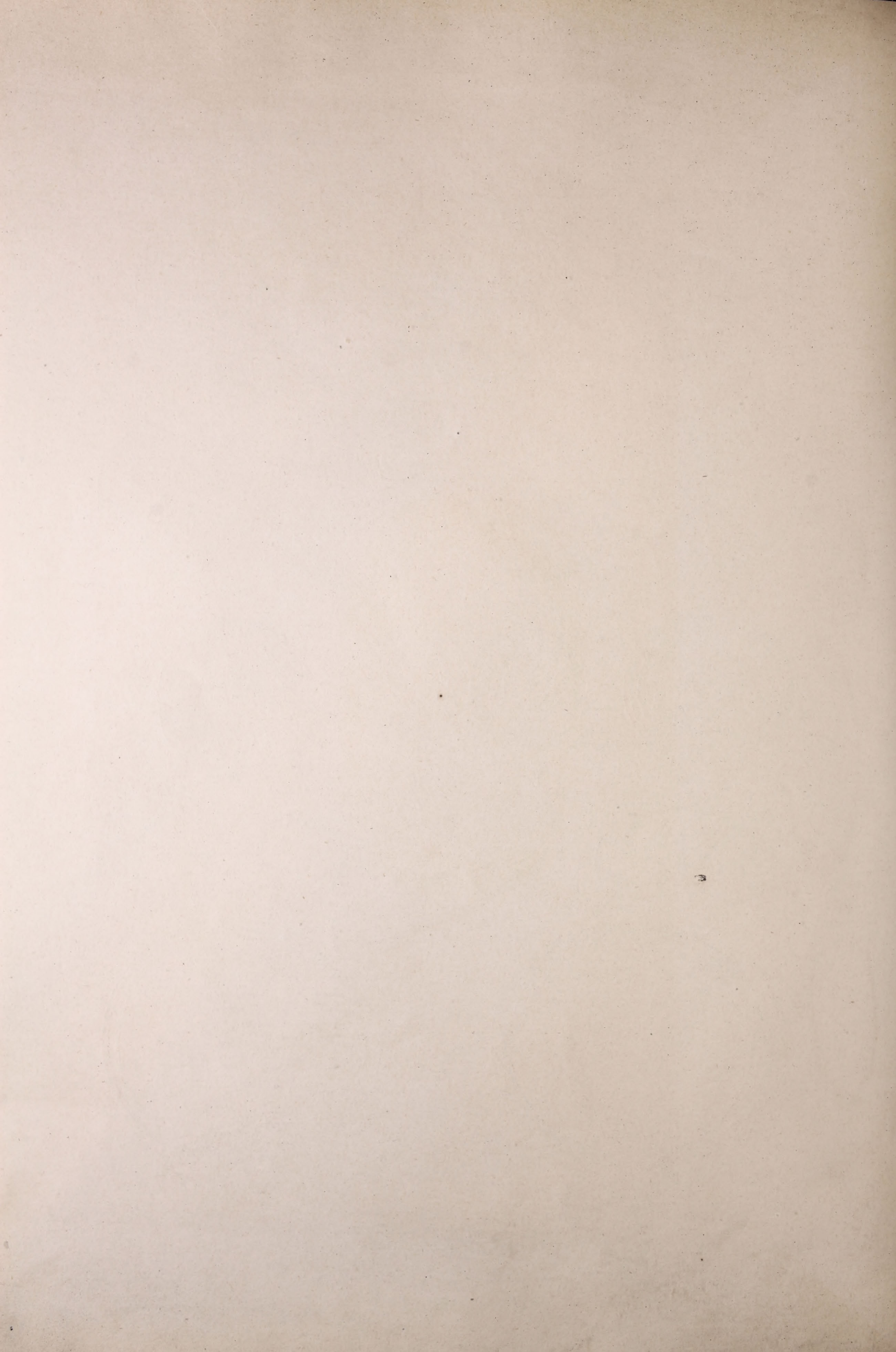

349.

350.

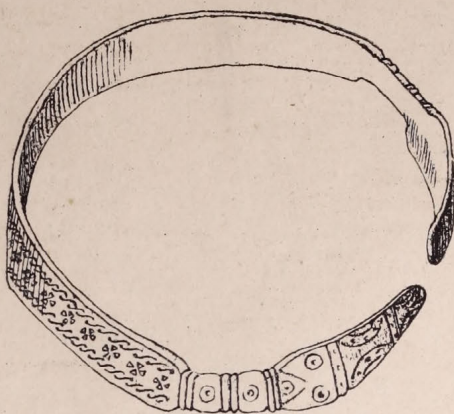

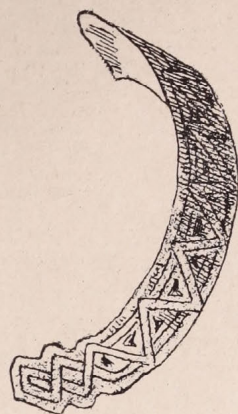
351.

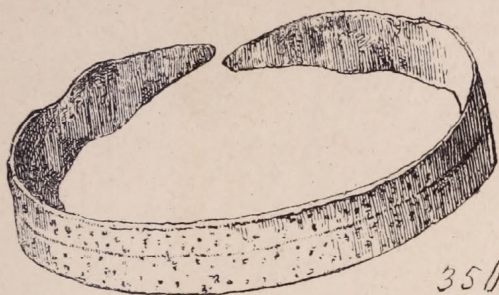
352.

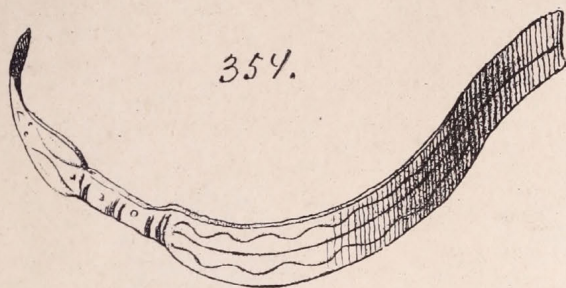
358.

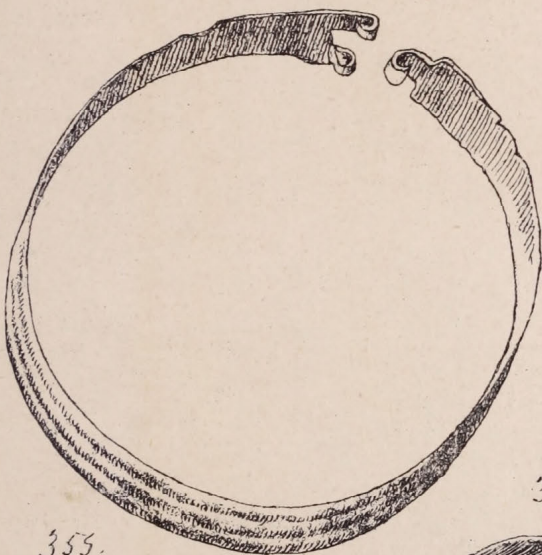
353.

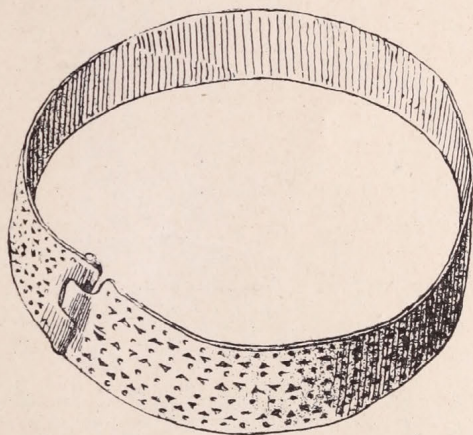
354.

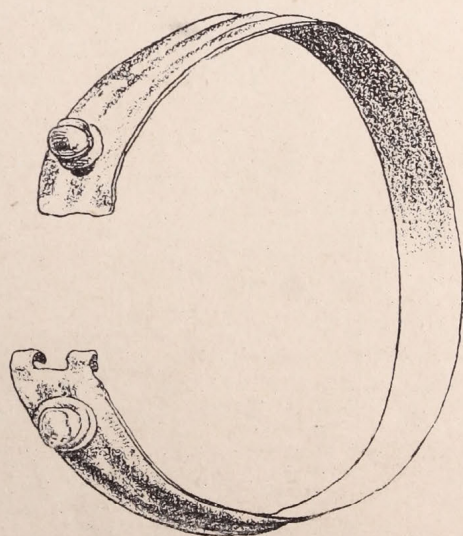
356.

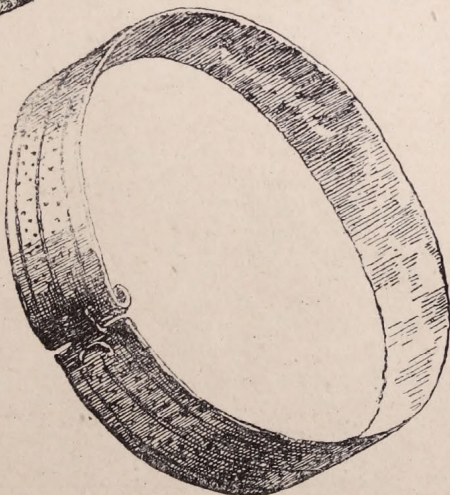
357.

360.

359.

355.

01-

